

جنت او فرهنگ په افغانستان کې

(د پوهنيزو، ادبي او څېړنيزو ليکنو ټولگه)

Ketabton.com

محمد اسمعيل يون

۱۳۹۴ لمریز کال

جنگ او فرهنگ

په افغانستان کې

(د پوهنیزو، ادبي او څېړنیزو لیکنو ټولګه)

محمد اسمعیل یون

۱۳۹۴ ل کال

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: جنگ او فرهنگ په افغانستان کې

ليکوال: محمد اسمعيل يون

خپروندى: د افغانستان ملي تحريك، فرهنگي خانگه

وېبپاڼه: www.melitahrik.com

کمپوز: ضياء ساپى

پښتۍ ډيزاين: فياض حميد

چاپشمبر: ۱۰۰۰ ټوکه

چاپکال: ۱۳۹۴ ل کال / ۲۰۱۵ م

د تحريك د خپرونو لړ: (۹۷)

ليکوال د خپرونو لړ: (۴۲)

د تحریک یادښت

د افغانستان ملي تحریک د (۱۳۹۳ ل) کال په پیل کې له خپلو گرانو هېوادوالو سره ژمنه کړې وه چې د دې کال په بهیر کې به (شل عنوانونه) بېلا بېل دیني، علمي، ادبي او ټولنیز اثر خپلې ټولنې ته وړاندې کوي. ملي تحریک دا ژمنه د یاد کال د کب پر (۲۸) مه نېټه پوره او د یوې پرمینې غونډې په ترڅ کې یې شل عنوانونه علمي اثر هېوادوالو ته وړاندې کړل. ملي تحریک په یاده غونډه کې ژمنه وکړه چې د (۱۳۹۴ ل) کال په بهیر کې به انشاء الله د خدای (ج) په نصرت ټول ټال سل (۱۰۰) عنوانه بېلابېل علمي اثر ټولنې ته وړاندې کوي. طبیعي خبره ده چې دا اسانه کار نه دی، ډېر زیات زیار او زحمت ته اړتیا لري، خو ملي تحریک ټینګ هوډ کړی چې خپله دا ژمنه به هم د تېرې ژمنې په څېر عملی کوي. دا اثر چې ستاسو په لاس کې دی د همدې (سل عنوانونو) ژمنه کړو اثارو له جملې څخه دی، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحریک هیله لري چې له دې اثر څخه به زموږ هېوادوال په زړه پورې گټه پورته کړي. ملي تحریک له ټولو هغو لیکوالو، ژباړونکو، سمونچارو، مالي او معنوي مرستندویانو او چاپ چارو څخه چې ددې اثارو د چاپ په دې ټول بهیر کې یې یو بل سره مرسته او ملگر تیا کړې او دا فرهنګي بهیر یې بریالی کړی، د زړه له کومې مننه کوي او کور وداني ورته وایي.

د هېواد د فرهنګ د نښې رازۍ په هیله

د افغانستان ملي تحریک فرهنګي خانګه

نيوليک

- ليکنه
- مخ
- په تحميلي جنگ کې راتوکېدلی فرهنگ.....۱
 - بيا هم په جنگ او فرهنگ کې.....۷
 - يو مثبت فرهنگي بدلون او اوښتون هڅه۹
 - پښتو رسنيو ته څو د زړه خبرې او څو د راز مشورې.....۱۴
 - بابي گله! ستا د ليدو په هيله.....۲۱
 - په ((ځانگو)) کې کوم فکر زانگي؟.....۲۳
 - پوهاند محمد حسن کاکړ د جگړې پر لومړۍ کرښه!.....۳۰
 - د ودان اوښکه.....۳۶
 - د (ضمير) پر مړينه ضمير لږ زېږي.....۴۲
 - جنگ او فرهنگ په افغانستان کې.....۴۴
 - د خوشال پوځي نړۍ ليد.....۶۳
 - ((د برياليتوب لار)) له کومو پېچومو تېرېږي؟.....۷۸
 - پښتو کې درې نوي شعري فورمونه۸۶
 - پښتو اوسنی شعر د حوادثو په مسير کې.....۱۱۲
 - د يو ښه ليدلوري لپاره يوه ښه هڅه.....۱۳۸
 - د استاد الفت په نثر کې شل فکري ليدلوري.....۱۴۱
 - د نظم رغنده توکونه.....۱۷۱

په تحميلي جنگ کې راټوکېدلی فرهنگ

په افغانستان کې له تېرو څو لسيزو راهيسې په بېلابېلو نومونو جنگ يانې د تمدنونو ټکر (Clash of Civilisation) يا د (باچا خان بابا) په وينا د پردي جنگ تنور تود دی، چې خشاک يې افغانان په تېره بيا پښتانه دي، وینه د افغان توپرې، پښه د افغان غوڅېرې، کورد افغان وړانېرې، ښوونځی د افغان سوځول کېرې، ډاکټر، انجنير، ښوونکی، سپين ږيری او ملک د پښتانه وژل کېرې، خو ثمر يې د سيمې او نړۍ زېښونکي هېوادونه څتي. په جنگ کې گورې نه وپشل کېرې، جنگ افغانستان ته زيات مادي او معنوي زيانونه اړولي دي، په تېره بيا زموږ فرهنگ يې تر کچې ډېر زيانمن کړی دی، چې بېلگه يې له هېواده د پښتون کدر فرار، پردی فرهنگي يرغل او نور دي، خو ددې ترڅنگ بيا هم ځينې ژمنو پښتنو د جنگ په دغه بټ کې هم خپله فرهنگي او علمي ډيوه بله ساتلې او وخت نا وخت يې نوموتي اثار پنځولي دي، چې په دې جمله کې (جنگ او فرهنگ په افغانستان کې) د درانه استاد پوهنوال محمد اسمعيل يون د بېلابېلو ارزښتمنو ليکنو ټولگه ده، چې دده بېلابېلې ليکنې په کې شاملېرې.

په نوموړې ټولگه کې استاد ډېر ښکلي او په زړه پورې ليکنې، چې ځينې يې د تېرو پنځو کلونو په بهير کې د علمي کنفرانسونو لپاره چمتو کړې وې او علمي ارزښت لري، ځای کړي دي، او ځينې نورې يې وخت نا وخت د هېواد په روانو حالاتو د زړه درد او د هغو تداوي

دواړه له ټولني سره شريک کړي دي او ځيني نورې يې د هېواد د معتبرو ليکوالو پر اثارو تحليلي ليکنې دي، د بېلگې په توگه: (جنگ او فرهنگ په افغانستان کې) ليکنه، چې په همدې نامه کتاب هم نومول شوی، استاد دغه ليکنه د سارک هېوادونود سکرتریت لپاره ليکلې وه، چې په کې يې د هېواد فرهنگي غنا ته نغوته کړې او هم يې د روان ((پردي جنگ)) له امله زموږ هېواد ته اوبستي فرهنگي زيانونه ارزولي او په نږدې راتلونکي کې يې د شته فرهنگي اثارو او فرهنگ ته د اوبستونکو زيانونود مخنيوي لارې چارې په گوته کړي دي. د (د يو مثبت فرهنگي بدلون اوبستون هڅه) ليکنه د هېواد پر نوبتگرو چارو باندې را څرخي، چې څرنگه موږ په گډه د يون کلتوري يون له لارې د استاد يون (۳۳) بېلابېل اثار په پښتون ځپونکي ارگ کې راټول، ترتيب، کمپوز، ايډيټ او خپاره کړل، چې بېلگه يې تر اوسه په افغانستان کې نه ده ليدل شوې، د دغو کتابونو په پار په کابل سرينا هوټل کې شانداره غونډه جوړه شوې وه، چې بېلابېلو ليکوالو له هماغه ځايه د خپلو اثارو د راټولولو او د چاپ له لارې د خونديتوب فکر واخيست او هوډ يې وکړ چې ورته کار به ترسره کوي، خو ((کار سخت کار دی))، له بده مرغه چې تر اوسه پورې يو پوخ ليکوال هم په دې چاره بريالی شوی نه دی.

په تېرو څوارلسو کلونو کې نړيوالو د پيسو د جوال خوله د افغانستان لپاره پرانيستې وه، چې له امله يې زياتې رسنۍ راوتوکېدې، خو له بده مرغه زياتې رسنۍ په کې يرغمل شوې د

زورواکو او بهرنیو له خوا یرغمل شوي رسنی. اوس د هېواد د ملي گټو پر ضد خپروني کوي. له ښه مرغه په دې ټیبل کې یو شمېر پښتو رسنی هم را وټوکېدې، چې په (پښتو رسنیو ته خود زړه خبرې او خو د راز مشورې) په لیکنه کې د پښتو رسنیو د چارو د لارښه والي او رسنیز ځواک د اغېزمن کارولو لارې چارې په گوته شوي دي، چې څنگه پښتو رسنی په تېره چاپي او برېښنايي رسنی د بې ځایه تورو نو او رسنیو اخلاقو خلاف چارو پر ځای پر ملي او فرهنګی مسایلو تمرکز وکړي.

په افغانستان کې تل پر یوه غم پسې بل غم وي، یوازینی لوبې دي، چې د هېواد والو په شونډو یې موسکا راوستې چې په دوی کې زموږ د کرکټ ملي لوبډلې لوبغاړي په سر کې راځي، دوی د هېواد بېرغ د نړۍ په گوډ گوډ کې ورپاوه. د تنظیمي جګړو پر مهال به موږ په پېښور کې کرکټ لوبې کتلې او کولې، خو په زړه کې مو د خپل هېواد د لوبډلې د لوبې د کتلو غټ ارمان و، چې الحمد الله دادی دا ارمان مو هم پوره شو، موږ به په خپلو ناستو کې ویل چې کله به د افغانستان ملي لوبډله په نړیوالو لوبو کې لوبېږي او موږ به په فخر ورته چکچې وهو او خپل احساسات او ولولې به څرګندوو، له ښه مرغه دا ورځ مو هم ولیده، استاد په خپله لیکنه (د ودان اوښکه) کې د کرکټ لوبې لېوالتیا ته او د هېواد د ملي لوبډلې لپاره خپل، د خپلې کورنۍ او کشرې زوی (ودان) احساسات انځور کړي، چې نن سبا د هر افغان کورنۍ همدا احساسات دي، (ودان) بختور دی چې وار له مخه په ماشومتوب کې یې د ملي لوبډلې لوبې ولیدې او د

ملي ٽيم د ماتې له امله يې اوبښکې د برياً په هيله تويې کړې، کېدی شي راتلونکې کې د هېواد د همدې لوبډلې ستوری شي، زموږ د نسل خو يووازي دا ارمان و، چې خپل بېرغ د نړۍ په ميدانونو کې رپانده ووينو، د (ودان) دا هيله چې ملي لوبډله به د نړۍ سترو لوبډلو ته ماتې ورکوي، يوه په بلې پسې رښتيا کېدونکې ده او هغه ورځ لري نه ده چې زموږ هېواد به دنړۍ په کچه اتل وي.

يو چارښتيا ويلي دي چې ((پښتانه ښه ژوندي او بد مړي نه لري)) خو دغه خبره بيا د د پوهاند محمد حسن کاکړ په اړه صدق نه کوي، ځکه چې پوهاند صيب او ارواښاد زرملوال صيب دوه تکړه تاريخ ليکونکي وو، چې تل يې د غرضي او مرضي ستمي تاريخ تحريفوونکو ليکوالو پر وړاندې په زغرده په ثبوتونو او د تاريخ د علم د اصولو په رڼا کې ځوابونه ويلي دي، درانه استاد يون هم د (پوهاند محمد حسن کاکړ د جگړې پر لومړۍ کرښه!) ليکنې تر سرليک لاندې د پوهاند صيب په اړه خورا کره او پخه ليکنه کړې، چې په کې يې د پوهاند صيب کاکړ پر کرو خدمتونو رڼا اچولې ده.

يون صيب د يو ژمن او وفادار دوست په څېر خپل ملگري په ژوند او مرگ دواړو پاللي دي، چې د ښاغلي عبدالحميد بابي صيب پر مرگ يې هم په (بابي گلله! ستا د ليدو په هيله) ليکنه کې اوبښکې تويې کړې. دغه راز يې د (ضمير پر مړينه ضمير لږ زېږی) سرليک لاندې د ځوانيمرگ ليکوال (احمد ضمير علم دوست) پر مړينه اوبښکې توی کړې او هغه ته يې د عقيدت پيرزوينې وړاندې کړې دي.

[په ((خانگو)) کې کوم فکر زانگي؟] لیکنه یې د نوموتې لیکوال فاتح الملک ننگ یوسفزي پر یوه کتاب (خانگو) کښلې ده، چې په کې یې د کتاب منځپانگه په ژوره توگه روښانه کړې او د کتاب پر ارزښت او د موضوع پر اهمیت رڼا اچولې ده.

زه چې څومره یون صیب پېژنم له خوشال بابا سره یوه روحی تړاو لري، چې پرې تر حده زیات گران دی او ما چې د استاد څومره اثار لوستي، ده د خوشال بابا د شعر بېلگې په کې په یوه یو ډول راوړي دي. (د خوشال پوځي نړۍ لید) یې یوه بله جالبه لیکنه ده. دا لیکنه د پروفیسر علي احمد جلالی پر کتاب (د خوشال د عصر او چاپیریال پوځي څېړنه) نومي کتاب باندې شوې ده، چې د بابا فکر یې په کې ښه شنلی دی. په دې کتاب کې داسې بېلگو ته اشاره شوې چې د هېواد په اوسنیو حالاتو کې هم د تطبیق وړ دي او لیکوال هڅه کړې چې نه یوازې د بابا د وخت، بلکې د هغه په رڼا کې اوسني جنگي چاپیریال او تکتیکونه هم وڅېړي. ورپسې لیکنه یې د نقیب احمد اتل پر ژباړه چې د نوموتې ارواپوه ډیل کارنیګي کتاب (د بریالیتوب لار) کتاب باندې کړې ده، چې د کتاب ټوله محتوا یې په لنډ ډول په کې واضح کړې ده، نوموړې لیکنه د کتاب پر منځپانگې سربېره نور ډېر گټور مطالب راپېژني او د شخصیت جوړونې په اړه په کې لازمي لارې چارې رابښي، د کتاب په بله برخه کې یې د (د نړیوالو اړیکو، اند او انګېرنې) پر کتاب چې د ښاغلي (نورولي خان نور) یو څېړنیز او شننیز اثر دی، هم یوه هر اړخیزه لیکنې کړې

دغه راز استاد يون د خپلو علمي ترفيعاتو لپاره ځينې څېړنيزې علمي ليکنې هم په دې ټولگه کې ځای کړي دي، چې وخت ناوخت يې په کابل پوهنتون کې د کنفرانسونو له لارې وړاندې کړي دي، چې (په پښتو شعر کې درې نوي شعري فورمونه)، (پښتو او سنی شعر د حوادثو په مسير کې)، (د استاد الفت په نثر کې شل فکري ليدلوري) او (د نظم رغنده توکونه) عنوانولاندې ليکنو کې يې په پوره تفصيل سره علمي او ادبي بحث کړی دی، چې د علم او ادب لارويانو لپاره يوه مشعل کېدی شي او په ورته موضوعاتو کې ترې د ريفرنس په توگه گټه اخيستلای شي.

په پای کې د ادب او ليکوالۍ د يو شاگرد په توگه ويلاى شم، چې په دغه اثر کې کولای شو، د سرزې ليکنې، کره کتنې، يادښت ليکنې او نورو بېلابېلو ليکنو د ليکلو په اړه پوره مالومات ترلاسه کړو او کولای شو چې له دغو ليکنو په الهام اخيستني سره ورته ليکنې وکړو، چې دا به زموږ د فردي وړتيا په غوړېدنه کې ستر رول ولوبوي، که څه هم ما هڅه کړې چې د کتاب د منځپانگې په اړه لنډيز وړاندې کړم، چې ايله په همدې څو کرښو په تورولو توانېدلی يم، په پای کې درانه لوستونکي ددې اثر لوستو ته رابولم او استاد ته د لوی الله ج له درباره د اوږد عمر، تاند قلم او څيرک فکر هيله لرم.

په درناوي

پوهنيار و فالرحمن وفا

کابل- بگرامي

د مرغومي ۲۲ مه ۱۳۹۴ ل کال

سريزه:

بيا هم په جنگ او فرهنگ کې

دا زما د متفرقه پوهنيزو، ادبي او څېړنيزو ليکنو يوه ټولگه ده، دا ليکنې د (۱۳۸۸ل) کال له پيل څخه بيا د (۱۳۹۴ل) کال تر پايه پورې په بېلابېلو وختونو کې ليکل شوي دي. ځينې يې چاپي او برېښنايي رسنيو کې پر خپل وخت خپرې شوي او ځينې يې لا خپرې شوي هم نه دي. په دې هيله يې د يوې ټولگې په توگه خپل ولس ته ډالۍ کوم، چې گټه يې عامه شي. په دې ليکنو کې ځينې پر بېلابېلو ادبي اثارو ليکل شوي چې د همغو اثارو څرنگوالی خپري.

څلور ليکنې په کې داسې دي چې ما د (پوهنوالۍ) او (پوهاندۍ) د علمي رتبو لپاره د علمي کنفرانسونو په توگه وړاندې کړي او د کنفرانسونو ژورې هيئت له خوا مثبتې ارزول شوي دي، د هغوی سپارښتنه هم دا وه، چې دا کنفرانسونه بايد چاپي بڼه هم خپله کړي. (جنگ او فرهنگ په افغانستان کې) په دې ټولگه کې شامله يوه ليکنه ده، دا ليکنه ما په هندوستان کې د جنوبي اسيا د ليکوالو د ټولني د سکرترت په غوښتنه هلته د يوه جوړېدونکي علمي کنفرانس لپاره ليکلې وه. ياد سکرترت د يادې ټولني د غړو هېوادونو له يو دوه درې تنو ليکوالو څخه غوښتي وو چې په خپله خوښه يوه مهمه فرهنگي موضوع وټاکي، يوه علمي ليکنه پرې وکړي او ياد سکرترت ته يې ورولېږي!

څرنگه چې افغانستان يو جگړه ځپلی هېواد و او فرهنگ يې د پرله پسې جگړو له امله ډېر زيان ليدلی و، ما د څو کلونو په ترڅ کې په دې برخه کې څېړنې کړې وې او لږ تر لږه مې (د دې عنوانه) ځانگړي

اشار هم په دې برخه کې چاپ کړي وو، نو ځکه مې د (جنگ او فرهنگ) موضوع وټاکله، له دې لیکنې څخه مې هدف دا و چې موږ، نړۍ په تېره بیا خپلو گاونډیو هېوادونو ته دا په ډاگه کړو چې افغانستان له فرهنگي پلوه یو غني هېواد و، خو جگړو یې ډېره زیاته مادي او معنوي شتمني له منځه وړې او پاتې یې هم ډېره زیانمنه کړې ده. ددې ترڅنګ مې هدف دا و چې ددې فرهنگي شتمني د نور ويجاړي مخه ونیول شي، زموږ یو شمېر تاریخي اشار بېرته ترلاسه شي او هم د نړۍ پام زموږ د فرهنگي شتمني خوندیتابه ته راو اوړي. دا لیکنه ما هغوی ته ورو لېږله، دا چې هغوی پرې څه وکړل، په درد به یې ورته خوړلي وي که نه، خو ما خپل ملي او فرهنگي مسؤلیت ادا کړ. دلته مې په دې ټولګې کې یو ځل بیا دا لیکنه ځای پر ځای کړه، که بهرنیان زموږ د فرهنگي شتمني ساتنې ته پاملرنه نه کوي، موږ خپله باید لاس په کار شو. نو همدې مسئلې ته د زیاتې پاملرنې په خاطر ددې لیکنو ټولګې ته مې همدا نوم (جنگ او فرهنگ په افغانستان کې) غوره کړ. هیله ده درانه لوستونکي ددې لیکنې تر څنګ نورې لیکنې هم په غور سره ولولي او هر څه یې چې د هېواد د فرهنگ د بېلابېلو خواوو د خدمت لپاره په وس کې وي، له هغو څخه ډډه ونه کړي. په همدې هیله د لیکنو دا ټولګه ستاسو مخې ته ږدم.

په ټوله هېوادنۍ فرهنگي مینه

محمد اسمعیل یون

د یو مثبت فرهنگي بدلون او اوښتون هڅه

دا یادښت د (۳۸۷ل) کال په وروستیو کې د یون کلتوري یون له خوا د (۳۳) عنوانو بېلابېلو اثارو د چاپ په مناسبت لیکل شوی و.

په افغانستان کې روان دېرش کلن بحران بېلابېل علتونه لري، سیاسي، ټولنيز، اقتصادي، فقر، بهرني او کورني سياسي غرضونه او نور ډول ډول محرومیتونه ددې بحران د اوږدېدو لاملونه دي. خو ددې ترڅنګ یو بل مهم عامل چې تر اوسه لا چا ورته ډېره اشاره نه ده کړې او نه یې ورته ډېر کار کړی دی، هغه فرهنگي فقر، فرهنگي محرومیت او فرهنگي محرومیت دی. همدا فرهنگي فقر او محرومیت ددې سبب شوی، چې زموږ د ټولني د بېلابېلو خواوو ترمنځ د تفاهم امکانات کمزوري شي او هم له نورو ټولنو سره د افغاني ټولني ذهني واټن رامنځته شي. د فرهنگي محرومیت او محرومیت د ختمولو لپاره په هېواد کې د زیاتو ښوونیزو، روزنیزو، علمي او فرهنگي مرکزونو جوړول ډېر ضروري دي. د رسنیو فعالیت او خلکو ته د مثبت پیغام رسول هم ډېر مهم دي. د ډول ډول علمي، ادبي، ټولنیزو او سیاسي کتابونو چاپ او د هېواد هر

لوستي او کم لوستي وگړي ته د هغورسول د فرهنگي فقر او کلتوري محکومیت په ختمولو کې مهم نقش لري.

هر څومره چې په هېواد کې د کتابونو د چاپ او خپرونو مراکز زیاتېږي، همغومره د فرهنگي فقر لمن راټولېږي، د خلکو ذهنونه روښانېږي، یو بل سره یې د تفاهم او تحمل روحیه پیاوړې کېږي. (یون کلتوري یون) چې په هېواد کې د یو ازاد علمي او کلتوري مرکز په توگه له (۱۳۸۷ل) کال راهیسې فعالیت کوي، د لومړي ځل لپاره یې په افغانستان کې د یو مثبت فرهنگي کار بریالی تجربه ترسره کړه. (یون کلتوري یون) د (۱۳۸۷ل) کال په وروستیو کې (۳۳) عنوانه بېلابېل ادبي، ټولنیز، سیاسي، روزنیز او علمي کتابونه په یوځایي ډول چاپ کړل. ددې (۳۳) عنوانو کتابونو مالي لگښت بېلابېلو افغانانو پر غاړه اخیستی و. کله چې دا کتابونه ټولني ته وړاندې شول، نو د ټولني له خوا یې تود هرکلی وشو، کتابونه نه یوازې په چاپي بڼه وو، بلکې (۳۳) عنوانه کتابونه په یوه سي ډي (CD) کې هم او د انټرنېټ له لارې هم لوستونکو ته وړاندې شول. ددې کتابونو هر عنوان له (۱۰۰۰-۲۰۰۰) ټوکو پورې په چاپي بڼه او نږدې (۳۰۰۰) سي ډگانو په شکل او همدارنگه په انټرنېټ کې د روحي، بېنوا، کتابتون او نورو سایټونو له خوا د لوستونکو په واک کې ورکړل شول. ټول (۳۳) عنوانه کتابونه د یوه پېکج یا بستې په شکل د هېواد هغو علمي، بنسټیزو او روزنیزو مرکزونو ته چې کتابتونونه یې درلودل، په وړیا ډول ورکړل شو، نږدې (۲۰۰) بکسې چې په هره یوه کې (۳۳) واره

اثر اېبښودل شوي له يوې سي ډي سره د افغانستان د خيبر پښتونخوا ايالت کتابتونونو ته ولېږل شول. نږدې (۵۰) پېکجه، روسيې، هندوستان، ډنمارک، بلجيم، امریکا متحده ايالات، کویت، سعودي عرب، جرمني، متحده عربي اماراتو او ځينو نورو هېوادونو ته له سي ډيانو سره ولېږل شول. نږدې (۲۰۰۰) سي ډيانې افغان محصلينو، زده کوونکو، ښوونکو، لیکوالو، شاعرانو او قلموالو ته ورکړل شوې او هيله ورځخه وشوه، چې نورو اړتيا وړ کسانو ته هم دا (سي ډيانې) کاپي کړي. په دې ډول يوه نوي تاسيس شوي علمي، خپرنيز مرکز د هېواد وگړو يوه پام وړ برخه تر علمي پوښښ لاندې راوسته. دا د افغانستان په تاريخ کې لومړی ځل دی، چې يو نوی تاسيس شوی ازاد علمي مرکز دې په خپلو هڅو او نوښت علمي خدمتونه د چاپ، سي ډي، انټرنېټ له لارې پر يوه وخت وړاندې کړي. کله چې دا کتابونه د هېواد بېلابېلو مرکزونو او کتابتونونو ته ورسېدل، نو د لوستونکو ډېرې زياتې او مکررې غوښتنې (يون کلتوري يون) ته راوړسېدلې او ددې اثارو د لږيات تکثير غوښتنه يې وکړه، خو يون کلتوري يون چې له کلونو راهيسې په دې پروژه کار کړی و، ددې اثارو د بيا چاپ، تقسيم او بيا تکثير ورته اسانه نه و. دا چې يون کلتوري يون څه ډول يو علمي مرکز دی، دلته به يې په لنډيز سره معرفي کړو:

يون کلتوري يون: يون کلتوري يون يو علمي او خپرنيز مرکز دی چې پر (۱۳۸۷ل) کال يې فعاليت پيل کړ او په يو

ځايي ډول يې (۳۳) عنوانه علمي، ادبي او روزنيز کتابونه ټولني ته وړاندې کړل. دا علمي مرکز زما (محمد اسمعيل يون) او زما نورو ملگرو (ضياء الرحمن ضياء، وفاء الرحمن وفا او شېر عالم املوال) له خوا تاسيس شوی. دا داسې يو مرکز دی چې نه سياسي فعاليت کوي، نه انتفاعي اهداف لري، يوازې د علمي، ټولنيز او روزنيز، سياسي او تفريحي اثارو د چاپ او خپراوي لپاره کار کوي. د هېواد د کوچنيانو، ځوان نسل او فرهنگيانو د روزنې لپاره روزنيز، علمي او بنوونيز سيمينارونه او ورکشاپونه جوړوي او فرهنگي استعدادونه روزي، دا مرکز يو علمي مشورتي بورډ لري، چې د مرکز له تگلارې او کړنلارې سره د مرکز فعاليتونه تنظيموي.

د يون کلتوري يون د علمي بورډ په مشوره لومړی ما (يون) خپل اثار ددې علمي مرکز له لارې ځکه چاپ کړل چې دا لومړی تجربه وه، لگښتونه مې هم خپله ورته پيدا کړل؛ ډېر دوستان مې وهڅول هغوی يې لگښتونه ورکړل. مور ټولو وويل که دا تجربه بريالی شوه، نو بيا به يې همداسې پسې وغځوو، که چېرې په دې کار کې کومه نيمگړتيا وه، نو مسؤليت يې هم مور ته راجع کېږي. سره له دې چې دې مرکز سره زما تخلص ترلی، خو دا په دې مانا نه وه چې يوازې زه به خپل اثار ورڅخه چاپوم، ما ځکه خپل اثار له دې لارې چاپ کړل چې زه له خپل کاره وزگار او د نورو خلکو کار ته وخت پيدا کړم، ما خو به هم خپل اثار له يوې لارې چاپول، نورو خپرنديو ټولنو کېدی شي د شکل او محتوا له مخې ددې ټولو اثارو همالي او يو ځايي

چاپ ته زړه نه وای بڼه کړی، نو ځکه ماله دې مرکز ه دا اثار
چاپ کړل، له نورو لیکوالو مې هیله ده چې خپل لیکلي او
بشپړ شوي اثار دې مرکز ته د چاپ لپاره راولېږي.
دا د یو مثبت فرهنگي بدلون او اوښتون لپاره یوه هڅه ده،
موږ هیله لرو، ددې په شان نورې فرهنگي هڅې هم ترسره کړو،
له ټولو هېوادپالو فرهنگیانو هیله کوو چې ددې ډول هڅو د
بریالیتوب لپاره زموږ ملاتړ وکړي.

پښتو رسنيو ته خود زړه خبرې او خود راز مشورې

دا ليکنه ما پر (۱۳۸۷ل) کال هغه مهال وکړه، چې يو شمېر ليکوالو په بېلابېلو ويبپاڼو کې په مستعارو او ځينو په خپلو نومونو يو په بل پسې ليکنې کولې او يو بل ته يې سپکاوی کاوه.

د تاريخ په اوږدو کې کله هم چې پښتانه له بهرني يرغل څخه څه ناڅه په وقفه يي ډول بې غمه شوي، نو بيا يې په خپلو منځونو کې يو په بل پسې را اخیستي ده، دا تجربه له پخوا نه تر دې دمه لا تکرارېږي، خو اوس ددې وخت رارسېدلی چې دا تجربه پر يوې مثبتې تجربې بدله کړو؛ تر بحران وروسته حالت او وخت پر پرمختګ او جوړونې ولګوو، نه د اختلافاتو پر راپنځونې. اوس سره له دې چې موږ لا د کورنيو او بهرنيو دښمنانو له ډول ډول ګواښونو څخه نه يو بې غمه شوي خو په فرهنگي برخه کې مو څه نا څه پرمختګ کړی او کوو يې، خو له بده مرغه يو شمېر ګړني او ليکنې ويناوال او ليکوال لا هم اوسنيو سترو خطرونو او ګواښونو ته په ژور نظر نه ګوري، ددې پر ځای چې خپل فکر او قلم د هېواد د ملي کلتور د غوړونې لپاره وکاروي، پر تا ويلو او ما ويلو سر دي او ځينې هم په دې خاطر چې د خپل شهرت غريزه خړوب کړي، پر

منفي ليکنو خپل وخت تېروي او پر داسې مطرحو او مثبتو شخصيتونو غرضي ليکنې کوي، چې په ټولنه کې د درناوي پورې ته رسېدلي دي، دا ډول اشخاص په دې ډول د بل چا د سپکاوي له لارې د خپل شهرت اسباب برابروي. دا عيबونه پخوا هم وو خو اوس په ځينو اشخاصو کې زيات ليدل کېږي، نو په دې ډول دا کټگوري اشخاص په عام ډول په ټولنه کې د شخصيت جوړونې پر معيارونو د ابهام تيارې خوروي او غواړي نور مثبتې شخصيتونه په خپلو دې ډول هلو ځلو خپلې کچې ته راتيا کړي. زموږ د ټولنې د ځينو کسانو همدغه عيب ته په کتو سره (استاد روهي) مرحوم دا تشويش ښکاره کړی چې ((په وروسته پاتې ټولنو کې د شخصيت معيار معلوم نه دی)) مانا دا چې ځينې کسان په ټولنه کې د مثبتو شخصيتونو زغم ته تيار نه دي، دوی د رخې او کينې پر داسې يوې ناروغۍ اخته دي چې له ځانه پرته بل څوک نه شي زغملای. دوی ددې پر ځای چې پر ځان کار وکړي، د نورو کارونو او عملونو ته متوجه وي او هغه د خپل ذوق او تمايل په تله تلي، په حقيقت کې د دوی شخصيت د نورو په شخصيت پورې تړلی دی، که نور ښه، بشپړ او يا نيمگړي کارونه وکړي، نو دوی ته په واقعيت کې کار پيدا کېږي. څه د پاسه شل کاله کېږي چې زه د خپلو يو شمېر نورو ژمنو فرهنگي ملگرو تر څنگ پر کلتوري هلو ځلو بوخت يم او ددې تر څنگ يو شمېر سياسي او ټولنيزو هلو ځلو ته په دې خاطر زړه ښه کوم چې خپلو او د نورو ليکوالو ملگرو کلتوري هلو ځلو ته لار اواره کړم، خو په دې دوو-دوه نيمو لسيزو فرهنگي هلو ځلو کې مې د زمانې ډېرې تجربې ليدلي او دخپلو ځينې نږدې او لرې فرهنگيانو ذهني او شخصيتي حالت که راته ټول نه وي خو تر زياته حده معلوم دی. موږ داسې ليکوال هم لرو چې هم يې خپله کار

کړې او هم یې نورو ته کار پیدا کړی، هم یې خپل شخصیت جوړ کړی او هم یې د نورو د شخصیت د ودې او تثبیت لپاره پانگه جوړه کړې، خو له بده مرغه مور ځینې داسې په اصطلاح لیکوال هم لرو چې د نورو د شخصیت د ودې د مخنیوي په خاطر له ځان سره پر جگړه اخته دي، ددې پر ځای چې د خپل ځان، خپل قلم او خپل ژوند د پرمختګ په لټه کې شي د نورو کارونه شمېري. د نورو د جیبونو حساب کوي او د نورو د پرمختګ پورې شمېري، د دوی پر دې سر خلاص نه دی چې له هر چا څخه چې کوم لوی شخصیت جوړېږي هغه د ازمون له بټۍ څخه تېرېږي، شخصیت په دې نه جوړېږي چې یو به زحمت کالي او بل به په راحت وخت تېروي، بیا به په ټولنه کې د دواړو موازنه برابره وي. یو وخت مور په پېښور کې ډېر کتابونه چاپول او بیا به مو کابل ته راوړل نو اکثره خلک ډېر خوشاله وو، یو وخت تکره کره کنونکي (استاد اسدالله عضنفر) ماته وویل ((ډېر کارونه کوي او ښه کارونه کوي خلک درته ډېر احترام لري، خو ګوره چې یو شمېر خلک کینې او رځې هم لري یو څه عیبونه په ځان کې پرېږده، چې کینه ګر دې عیبونو ته متوجه شي او ته به خپل کار وکړې که نه وي نو کینه ګر به درته ډېر مشکل پیدا کړي...)) د استاد عضنفر به اوس دا خبره هېره وي که به یې په یاد وي خو زما ځکه په یاد ده چې زه عملاً په ژوند کې له دې ستونزې سره مخامخ شوی يم. له دې لیکنې څخه مې موخه دا ده، چې زموږ په ټولنه کې د ځینو شخصي عقودو له مخې یو منفي کړکېچ را ټوکېدونکی دی او که ددې بحران مزي کش شي نو کېدلای شي پر یو ژور بحران بدل شي. ددې بحران لومړنۍ نښې نښانې په ځینو چاپي او کتیبو رسنیو (وېبپاڼو) کې څرګندېږي او که مخه یې ونه نیول شي کېدی شي پر یوه فرهنګي

بحران بدل شي. ستونزه په دې کې ده چې يو شمېر کم لوستي په اصطلاح ليکوال غواړي د خپل شهرت لپاره پر لوبو او مطرح ليکوالو او شخصيتونو غرضي ليکنې وکړي، هغه څوک چې لويې ارادې او لوی پلانونه لري که داسې ماشومانه جنګ او ځواب ته تمري، نو خپل قيمتي وخت له لاسه ورکوي او لوبو پلانونو ته يې زبان رسي او په نامستقيم ډول د کمزوري ليکوال د شهرت سبب گرځي. زموږ يو شمېر مطرح ليکوال اوس له دې ستونزې سره مخ دي. زه په خپله ددې تجربو يو نچور لرم؛ يو ځل يو کمزوري، بل ځل متوسط او بل ځل يو قوي ليکوال زما د شخصيت پر وړاندې داسې سپورې ليکنې وکړې، چې د هغو يوه نښه څه چې څرک يې هم زما په شخصيت کې نه و، له روحي پلوه ډېر آرام ځکه وم؛ هغه څوک چې د عقدي له مخې يې زما مخالفت ته دانگلي، څومره سهوه شوي او څومره په نا حقه دي او زړه کې مې ويل چې ليکنه نوکړې لارې دي چې يو ځل نو شوې بيا نه پورته کېږي، ماويل يو وخت به دا اشخاص ډېر پښېمانه شي، ځکه انسان د خپل فطري جوهر له مخې يو وخت خپله ملامتي مني. مياشتې لا وتې نه وې چې يوه وويل ((زه د پښتنو په جرګه درته پر يم، هر څه چې ته يې غواړې زه يې منم، حتی پري اچولو ته هم تيار يم)) بل راته له شرمه مخامخېدی نه شو، په تليفون کې يې راته وويل: ((استاده زه درته ډېر کوز گوري يم، ستا کور او دفتر کې مې ستا نمک خوړلی، د شپې آرام نه لرم، که غواړې زه آرام شم زما د ليکنې ځواب راکړه، له ځواب پرته ما ته هېڅ خوب نه راځي...))

درېيم په جلال اباد کې دفتر ته راغی، ډېر وخت ناست و کله چې نور خلک لارل نو زما څنگ ته راغی وېي ويل: ((استاده ستا پر

وراندي مې يو دوه كاله مخكې بې ادبي كړې، زه هيله لرم ما
وبښې...))

دې درې واړو كسانو نه ما نه هغه وخت او نه هم وروسته خُواب
وركړ، خُواب مې خُكه وړ نه كړ چې زه نه غواړم خپل يو روحي پور
چاته په همدې ډول خُواب كړم، زه غواړم ملامت ټول عمر زما
پورورې پاتې شي.

په دې ورځو كې يو څو ښاغلي غواړي زما او زما څو تنو نورو
هېوادپالو افغان ليكوالو پر ضد د ناوړه تبليغ له لارې ځان په پنځو
كې حساب كړي، يو ښاغلی خو لا په كې داسې هم دی چې تر
خپلې مور او پلار وروسته يې تر هر چا ما او زما ملگرو زيات خدمت
كړی دی، له يو داسې حالت څخه مو چې دلته يې يادونه ضروري
نه گڼم، تر ليكوالۍ او نور مقامه پورې را ورسوه، هغه هم په گړني
تبليغ څه چې لا په ليكني تبليغ كې برخه اخلي، كېدی شي دوی
فكر وكړي كه دوی هر ډول ادبي ليكنې وكړي دومره قوت به په
كې نه وي چې دوی زيات مشهور كړي، خو كه پر پښتو ادبي كړيو
او ليكوالو پسې بډې راونغاړي نو بيا خو كېدی شي ډېر خلك د
دوی د ليكنو پر ضد عكس العمل وښيي او دوی به نو بيا په پنځو
كې ياد شي. زه نه غواړم په دې ليكنه كې ددې ښاغلو گړنيو
اوليكنيو ويناوو مستقيم او نامستقيم تبليغ ته خُواب وركړم، زه غواړم
دا ډول اشخاص د يادو شويو مثالونو په شكل، خُواب كړم خو له
ټولو چاپي، ليدنيو، اورېدنيو او كتنيو رسنيو څخه مې دا هيله ده
چې د هېڅ هغې ليكنې خپراوي ته لاره اواره نه كړي چې اساس
يې شخصي عقده او رخه وي او هېڅ ډول، سياسي، علمي، هنري
او ټولنيز پيغام نه لري. دا ډول ليكنې مثبت او منفي غبرگون
راپاروي، د سوال او خُواب لړۍ يې غبرگېږي، ورو ورو د يوې

ساري ناروغۍ بڼه نيسي او ډېرو ليكوالو ته سرايت كوي، په پايله كې زموږ فرهنگي بهير ته درون زبان اړوي. دې كې هم هېڅ شك نشته هغه كمزوري ليكوال چې له دې لارې د خپل شهرت په لټه كې دي، په وروستۍ نتيجه كې دوى هم له خپلو دې ډول عملونو څخه پښېمانه كېږي، خو هغه پښېماني بيا څه گټه ځكه نه لري چې زموږ د ليكوالو ډېره انرژي به يې ضايع كړې وي. زموږ ډېرو پخو ليكوالو ته ډېر غټ كارونه په مخ كې پرانه دي، دوى بايد د غڼې په جال كې راكېر نه شي. له دې خبرو څخه مې مقصد عام ليكوال او رسنۍ دي، چې د پښتنو ليكوالو تر منځ د هر ډول ټكر مخه ونيسي كه د كوم ښاغلي د صبر كاسه ډېره ډكه وي نو وخت پر وخت ادبي غونډې، مشاعرې، بهيرونه او د كره كڼې غونډې جوړېږي، كه انتقاد يې اصولي وي نو هلته دې مطرح كړي كه مقابل طرف يې د ځواب وس درلود ځواب به يې ووايي او كه نه دده انتقاد به خپل ځاى ونيسي. تر كومه ځايه چې دې ښاغلو ته خبره زما په خپل ځواب پورې اړه لري زه نه غواړم چې خپله انرژي له كم لوستو، رخه گرو او شهرت غوښتونكو په اصطلاح ليكوالو سره پر تا ويلو او ما ويلو مصرف كړم، كه څه هم د دوى ځوابونه ماته ډېره اسانه ده، زه چې د افغانستان د ملي گټو او د هېواد د ځمكنې بشپړتيا د مخالفينو څو گونو جبهو اود هغو له لسگونو ليكوالو سره مقابله كولاى شم، نو دا څو تنه خو هغه د چا خبره نسوار هم نه دي. تر موږ مشرانو، پخو ليكوالو او لويو استادانو څخه مو هم هيله ده چې خپلې شخصي ليكنې، ستونزې او نور ډول ډول زړه بداوي دې رسنيز ډگر ته نه راباسي، ځكه دا ډول ليكنې نور زړه بداوي او نور ليدلوري پيدا كوي او په پاى كې د هېواد، ملت او ملي فرهنگ ژغورنه او پرمختگ له موږه پاتې

کېږي، اوس چې د ځينو مشرانو لیکوالو دا ډول لیکنې په رسنیو کې ګورو دا یو خواشینوونکی حالت دی او زموږ د ځوان کلتوري پیښت پر سالمه روزنه ناوړه اغېز کوي، له خپلو نورو ځوانو لیکوالو څخه چې موږ ورته د بڼې راتلونکي هیله لرو، هم غواړو چې د چا پر تائید یا رد دې لیکنې نه کوي، د خپلې لیکوالۍ لپاره دې ډېر لوی او اوږده لیدلوري په پام کې ونیسي او ځانونه دې دومره د پوهې، ذکاوت، ملتپالنې او ژوند جوړونې په پانګه سنبال کړي چې د خپل هېواد او کلتور له دښمنانو سره د مقابله وس یې زیات شي او کینه ګر او رخه ګر یې له بریاوو څخه خپل لرمون وخورې.

بابي گله! ستا دليدو په هيله

دا ليکنه پر (۱۳۸۹ل) کال د بابي صيب د شهادت د خبر په اورېدو ليکل شوې ده.

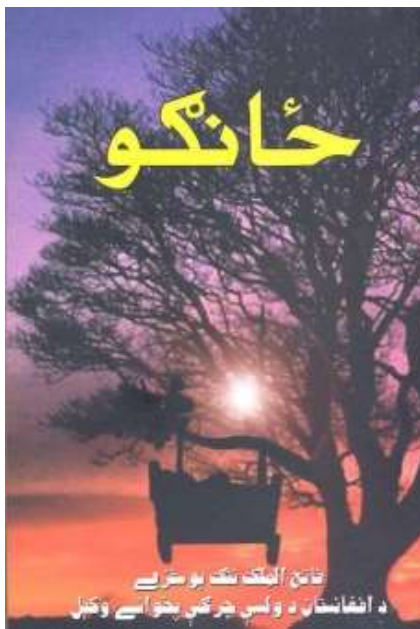
کله چې مې انټرنیټ خلاص کړ ، نو پر همدې دردونکي خبرمې سترگې ولگېدې ، زړه مې وښوید ، بیا پر مور یوه بله ټکه پرېوته ، عبدالمجید بابی هم راڅخه ولاړ ، د ژوند قافله مو څومره ورو ورو درومي ، خو د مرگ هغه څومره په ځغاسته ده ، هسې خو مرگ له مور سره روږدی دی ، مور هغه ښه پېژنو او هغه مور د خپلې سزا وړ گڼلې یو ، په ډېرو مرگونو مو له مرگه گيله نه ده کړې ، خو په یو نیم مو خامخا له لوی ذات او دا هغه له کوچني مخلوقاته گيله کېږي چې ولې یې دومره مجبور لیدلې یو.

کلونه کلونه وشول چې عبدالمجید بابی د خپل فرهنگ د غوریدا پر هڅو بوخت و، ستړی و، ستومانه و، د چایې زنه نیولې وه د چایې لاس او د چا لمنه، ټولو ته په زاریو و، چې زموږ د ژغور لازه همدا ده، په نورو لارو زړه مه خورئ. هغه نور د تل لپاره هر چاته له زاریو خلاص شو، پر یو داسې سفر لار، چې بیا به هیڅکله رانه شي، ځان یې د ټول عمر لپاره بې غمه کړ، خو موږ یې د ټول عمر لپاره د غم پر تیغ کېنولو. بابی بیا له موږ څخه یو ګام دمخه شو، خدای خبر چې عبدالمجید بابی پسې به دا ځل د کوم بل خدمتګار بابی واروي، د مرګ کډه زموږ له کلي نه ځي. بابی ګله! هلته ستا د لیدو په هیله ستا یون، نوی ډیلی. هندوستان

په «خانگو» کې کوم فکر زانگي؟

دا لیکنه پر (۱۳۸۹ل) کال د «خانگو» کتاب د مخکتنې په ویاړ
شوې وه.

که موږ ټول پښتو ادبیات په تېره بیا شاعري له مانیز پلوه
ډلبندي کړو، نو د ملي فکر برخه به په کې خورا درنه راڅرگنده
شي. د ملي اند دایره پراخه ده، د ټولنیزو ناخوالو انعکاس،

ژبپالنه، ملتپالنه، د
ولسي ولولو پاروونه، پر
تېرو تورو ویاړنه او د
سترو اتلانو ځلونه ټول د
ملي فکر په دایره کې
شاملېږي.

په پښتو کې به داسې
لیکوال او یا شاعر د
گوتو په شمار پیدا شي،
چې له دې دایرې بهر وي،
نور اکثره لیکوال د
همدې دایرې په داخل کې

د خپل فکر او تخیل وزرونه غوړوي. دا چې ولې دا دایره دومره
پراخه ده، دا یوه اساسي پوښتنه ده چې کېدی شي له څو

ليدلوريو ځواب شي، زما په نظر يې يو ځواب دادی چې زموږ په ټولنه کې ملي ارزښتونه، ملي هويت، ملي خپلواکي او ملي ارمانونه، زياتره وختونه تر تهديد لاندې وو او لادي. شعر او شاعري او په ټوليز ډول ادبيات د محکوميت، محروميت او اختناق پر وړاندې يو ډول غبرگون او بغاوت دی، ملي احساس د ملي محکوميت په بهير کې ډېر راپارېږي. دا چې په پښتو ادبياتو کې ملي ولوله تر نورو برخو زياته ځلېږي، ددې يو علت دادی چې دلته د متواتر محکوميت لړۍ همدا سې غځېدلې پاتې شوې ده. د ساري په توگه د نړۍ ډېر کم قومونه به وي چې د خپلې ژبې مظلوميت ته دې شعرونه ووايي، هغوی خپلې ژبې سره مينه لري، کار هم ورته کوي، خو شعرونه ورته ځکه نه وايي چې ژبنی محروميت او محکوميت يې لاهغه حالت ته نه دی رسېدلی چې په دوی کې د شعر ولولې راپاروي، خو موږ پښتانه ځکه خپلې ژبې ته شعرونه ليکو چې له ورايه يې مظلومه احساسوو.

زه چې څومره د بناغلي فاتح الملک تنگ يوسفزي له کلام او ليک سره له پخوا اشنا وم او بيا چې مې دده د فکر په (ځانگو) کې وزانگل نو لار اته څرگنده شوه چې تنگ صيب د هغو شاعرانو او ليکوالو په ډله کې دی چې زموږ د ملت همدې پرله پسې محکوميت، مظلوميت او محروميت ته په ځير سره متوجه دي. تنگ صيب همدې محروميت کړولی، ځورولی او ژړولی دی. دده اکثره ليکنې چې موږ گورو، د همدې جبر پر وړاندې يو غبرگون دی.

که چهرې زموږ په هېواد کې یو ملي اکثریتي محکومیت او ژبنی محرومیت نه وای، نو بیا خو موږ (فاتح الملک)، (تنگ) او (یوسفزي) ته دا ډول اړتیا نه احساسوله. وگورئ یو عجیب ترکیب دی:

(فاتح الملک تنگ یوسفزي). یو چا دې خاورې ته سترگې نیولې وې، چې موږ (د هېواد فاتح) ته اړتیا پیدا کړه، یوه مبارزه راپسې وه چې (تنگ) مو په کار شو، کوم مغول سره مو رقابت و چې (یوسفزي) ته مو اړتیا پیدا شوه. ظاهراً خودا نومونه یو تصادف بڼکاري، خو څوک چې ددې تصادفاتو تر شا ولاړ دی او دا ټوله نړۍ له تصادفاتو پرته کنټرولوي، هغه ته دا ډول تصادفات مانا نه لري، هغه ته (دم او قدم دواړه په حساب دي). زه چې کله د بناغلي فاتح الملک تنگ یوسفزي دا (څلور کلمه ییز ترکیبي نوم) ته گورم، ماته په کې تر ظاهري تصادف اخوا د یوه اوږده نري رنځ د علاج یوه نسخه بڼکاري، داسې رنځ چې پېړۍ پېړۍ مو ځوروي او ډوبوي، خو لایې هم موږ غوڅ علاج نه دی کړی. دا چې په (ځانگو) کې کوم فکر زانگي دېته به لږ وروسته نغوته وکړو، خو دا چې خپله ټوله ځانگو ورته ډالۍ شوې هغه کوم درد، کوم فکر او کوم سوز دی؟

هغه زړه ته چې د خدای په مینه پایي
هغې ژبې ته چې خپله ژبه وایي
هغې څړیکې ته چې زېری د ژوندون وي
هغه رگ ته چې یې وینه د پښتون وي

نو کله چې يو څوک خپل ټول کتاب داسې يو ارمان ته ډالۍ کوي، نو هلته سړي ته بڼه پته لگي چې تنگ صيب پر څه شي تنگ کړي او د څه لپاره يې قلم چلولی دی.

د تنگ صيب په خپلې وينا چې (په ژوند کې يې تر خوږو ترڅه زيات دي)، د ژوند په داسې يو انډوله بهير کې ليکوال نه شي کولای، تصنعې خواږه توليد کړي، څه شی چې په ټولنه کې وي، هغه د ليکوال ذهني دايرې ته ورداخلېږي، تنگ صيب هم د خپل ژوند په اوږدو کې (ژوند) ته ډېر کم وخت پيدا کړی دی، که هغه د ژوند ډېر خواږه ليدلي وای، ده غوښتل که نه غوښتل هغه به ترې څرگندېدل:

د خوشال خټک له عشقه گفټ و گوی شي

چې په لوبڼي کې څه وي هغه ترې توی شي

زموږ يو مرحوم ليکوال (مولانا سيفي صيب) به ويل: پښتانه کاليو (جامو) ته ځکه کالي وایي چې په کال کې يې يو ځل کوي. نو پښتو ادبياتو کې چې غنايي يا بزمي برخه د رزمي هغې په انډول کمه برېښي علت يې دادی چې دلته ددې قوم ليکوال ژوند ته وزگار پاتې شوی نه دی. تنگ صيب که د ولس استازی و او که د تنظيمي بهير په تاريخي جبر کې راولاړ مبارز او يا هم يو ازاد ليکوال، يو شی چې ورسره همېشه مل و هغه ملي فکر و او ملي ولوله وه. چې دده نږدې شپېته کلن سياسي-فرهنگي ژوندانه کې يې هېڅکله منکسر حرکت ونه کړ. که څوک د تنگ صيب فکري بهير له پيله بيا تر دې دمه وڅاري، نو پر يوه مستقيم خط يې عمودي حرکت کړی دی. په ټوليز ډول انسان يا

وگړی د پښتو متل په مصداق (تر کاینې کلک او تر گل نازک دی)، ځینې کسان د زمانې ناخوالو ته ځان نه شي ټینګولای، خو هغه کسان چې د زمانې بادونه یې د فکر لیکې کړي نه کړي، هغه په سترو شخصیتونو کې راځي. که موږ د تنګ صیب د ژوندانه د سختیو ټولو پړاوونو ته پام وکړو، نو په هر ډول حالاتو کې یې د ملي احساس او ملي فکر مستقیم خط همداسې پسې تعقیب کړی دی. دا کار د هر انسان په وس پوره نه دی. دې خبرې ته په پام سره چې د تنګ صیب په لیکوالۍ کې د ژوند نور ډګرونه هم په ښه ډول ځلول شوي او ستر انساني پیغامونه یې ټولني ته وړاندې کړي، خو که په ټولیز ډول له فکري پلوه دده پر اثارو غږېږو، نو د ملي فکر برخه په کې تر ټولو برخو درنه ده. دده خپل کرکټر په حقیقت کې د ملي فکر د دایرې په محور کې واقع دی. د همدې اثر (ځانگو) په (ضمیر) نثري ټوټه کې د (سر) او (زړه) د دوو متضادو کرکټرونو په مکالمه کې ستر انساني پیغام پروت دی. ددې لیکنې یا راډیويي فیچر پیغام دادی، چې مینه او عواطف په پای کې پر زړو او زور بریالي کېږي.

په (نوم ورکي شپون یا نامتو تور کښ شهید) ډرامه کې د (شین خالی) او (شاعر) ډیالوګ د ژور ملي او وطني احساس څرګندونه کوي. دا ډرامه د شاعر د هغه فطري حالت او د ضمیر د حقیقي درد انځورنه کوي چې په ټول وطن کې هېڅ کور نه لري، خو دی د ټول وطن دعوه کوي، نه د هغو په شان چې په هېواد کې هر څه لري خو هېڅ نه لري. دا ډرامه د شاعر هغې

پانگې ته اشاره کوي، چې اکثره شاعران پرې ډډه لگوي: ((د شاعر بچي د هغه شعرونه دي.))

د (کمیسی او ژولی) په ډرامه کې د پېروز په کرکټر کې د نیمه ځمکوالۍ ټولنې د یوه حریص وگړي شخصیت انځوروي او په ډېره جالبه اصطلاح د هغه ناعلاجه ناروغۍ ته د (حرص الدرهم) اصطلاح کاروي. دا ډرامه په انسان کې د بولهوسه ناروغیو د کنټرول او مهار لپاره ستر انساني پیغام لېږدوي.

(ځانگو) چې ددې ټولگې مرکزي ډرامه ده، ټوله ډرامه یوه ستره ملي او تاریخي پېښه انځوروي. ددې ډرامې د مرکزي کرکټرونو (بېټ نیکه، نازو انا او میرویس نیکه) په ډیالوگونو کې ستر پیغامونه پراته دي. د نازو انا په دعا کې ستر ارمان پروت دی. د بېټ نیکه او نازو انا مکالمه د یوه ستر، واحد او بریمن ملت روح تمثیلوي.

د «ترېگني» په نوم ډرامه خوله ورايه بنسکاري، چې د کومې ټولنې زېږنده ده، ترېگني د چا ترمنځ وي او نتیجه یې څه وي؟ تنگ صیب په دې ډرامه کې خورا کمال دا کړی، چې لومړی یې د دوو کرکټرونو (تور گل) او (انار گل) ترمنځ د تریورولۍ داسې ډیالوگ پیل کړی، چې د ترېگني له ناعادلانه منطق سره بشپړ انطباق لري، لوستونکی تر دې حده ځان سره کشوي چې وایي ضرور به اوس یو څه پېښېږي، خو خبره لاد ډزو پړاو ته نه رسېږي چې د (جانباز) او (سرباز) د ترېگني داستان چې (مرچکي) په کې د خپلې چغلگرۍ پرېمانه مرچ دوړولی، پیلېږي. ددې ترېگني په بهیر کې سرباز او جانباز د یو بل ورونه

وژني او خپله کلونه کلونه زندان گالي، نو کله چې جانباز د خپل برخليک دا غمجنه کیسه (تور گل) او (انار گل) ته کوي، هغوی ترې عبرت اخلي او د بنموني يې پر دوستۍ بدلېږي.

د (غیرتي مېرمن) په ډرامه کې يې د احمدشاه بابا د وخت يو تاريخي روايت په ښکلې هنري ژبه بيان کړی او يو ستر ملي ارمان يې په کې ځلولی دی. د عینو نوم، د عینو کارېز له پېر يو راهيسې مشهور دی او له ښکته مرغه چې نن (عینو مېنه) په کندهار کې د نړۍ د يوه متمدن ښارگوټي په توگه نوی جوړېدونکی ښارگوټی دی.

همداسې نورې ډرامې چې د ټولو يادول دلته د وخت د کمي له امله ضروري نه بولم. په پای کې خپلې خبرې رالنډوم او وایم: له فکري پلوه (ملي فکر) په دې ډرامو کې داسې دی، لکه په شمسي نظام کې چې (لمر وي) له ژبني پلوه دا ډرامې په ډېره پخه، کره، تر ډېره حده په نږه او معیاري ژبه ليکل شوي، ليکوال چې څه غوښتي هغه يې په ښه بڼه افاده کړي. د ډرامو پيغامونه يې مثبت دي او ښه خولا دا چې د هندي فلمونو په شان مثبت کرکټرونه په پای کې بری مومي او منفي هغه ماتې خوري، دا حالت د لوستونکو په ذهن کې د مثبتو شخصیتونو د روزلو روحیه روزي او لوستونکي په پای کې د راحت احساس کوي.

پوهاند محمد حسن کاکړ د جگړې پر لومړۍ کرښه!

دا لیکنه مې پر (۱۳۸۹ل) کال په کابل کې د پوهاند صیب محمد حسن کاکړ په یاد جوړه شوې غونډه کې اورولې ده.

کېدی شي ځینو دوستانو ته به دا پوښتنه عجیبه وي؛ په داسې حال کې چې زموږ هېواد له لکونو، کورنیو او بهرنیو

جنگیالیو، جگړه مارو، جگړه پالو، جنگسالارانو، طالبانو، جنرالانو، مارشالانو، کین لاسو او بنی لاسو وسلوالو ډک دی او دا دوه دېرش کاله کېږي، متواتره جگړه روانه ده، نو بیا داسې یوې جگړې ته څه اړتیا ده چې پوهاندان دې هم په کې

راټاله شي؟ او هغه هم بیا د پوهاند محمد حسن کاکړ په شان یو پوهاند، چې هم د دودیزو علومو او تجربو په بټۍ کې پوخ شوی او هم د عصري علومو داسې پوره تجربه ورسره ده چې د ځمکې او اسمانونو ننداره پرې کېدلی شي...

پوهاند کاکړ داسې يو څوک دی، چې په لغمان کې د طبيعي علم، چل، هنر او مهارت له سينده يې اوبه څښلي او په (ډيوه) کلي کې يې د علم ډيوې ته سترگې غړولي او هم يې د اوسنۍ عصري او تخنيکي نړۍ د تمدن د مخکښانو، امریکا، انگليستان او نورو کې د عصري علومو په ټولو معيارونو برابرې زده کړې کړې دي. يانې دا چې زموږ پوهاند داسې يو پوهاند دی، چې د دوديزو او عصري دواړو علومو پخه تجربه لري. پوهاند کاکړ د تاريخ ليکنې د علمي ميتودلوژۍ پر بنسټ خپلې ليکنې اعيارې کړي. دی لکه د ځينو نورو په شان د شخصي احساساتو تر اغېزې لاندې نه دی راغلی، پېښې لکه څنگه چې دي همغسې يې څېړلي، البته د يوه تاريخ ليکونکي په توگه يې د پېښو هر اړخيزه شننه او څېړنه خپل حق گڼلی دی؛ نه يې خپل وياړونه په پردو پورې او نه يې پردی تورې خپل ځان پورې تړلي دي، شته داسې تاريخ ليکونکي چې کله کله د خاصو سيمه ييزو، قومي او مذهبي احساساتو تر اغېزې لاندې راځي او پېښو ته له خپل ليد لوري گوري، يو دوه بېلگې به يې راوړو: (محمود افشار يزدی) يو ايراني ليکوال دی، هغه د افغانستان په اړه په (۱۶۰۰) مخونو کې د (افغان نامه) په نامه يو کتاب ليکلی دی، په هغه کې يې نه يوازې د افغانستان ټول وياړونه په ايران پورې تړلي، بلکې د خدای په خلقت کې يې هم گوتې وهلي او ليکلي يې دي، چې د افغانستان په غرونو کې کومې طبيعي ونې کېږي هغه هم له ايران څخه باد راوړي او دلته شنې شوي دي، هغه په کينه ييز ډول د افغانستان د تاريخ

د مسخه کولو هڅه کړې ده. مرحوم کانديد اکاډميسين محمد ابراهيم عطايي بيا دا کتاب نقد کړی او دده افراطي نظريات يې رد کړي دي، عطايي صيب بيا د افراطي ليکوالو يا تاريخ ليکونکو په جمله کې د يو پښتون ليکوال يادونه هم کوي او وايي چې هغه بيا ځمکه او اسمانونه، غرونه او رغونه ټول پښتانه معرفي کړي، د بشر ټول خلقت يې پښتنو ته منسوب گڼلی او ليکلي يې دي: ادم عليه السلام هم اصلاً پښتون و، نوم يې همېشه گل و او په تيرا کې به اوسېده.

له دې بېلگو مې هدف دا و، چې په تاريخ ليکونکو کې هم داسې کسان شته چې بني او کينې افراطي نظريې لري، خو زموږ پوهاند صيب حسن کاکړ بيا له دا ډول افراطي نظرياتو څخه پاک دی، هغه د تاريخ د علمي ميتودونو له مخې پر يوه مستقيم خط روان دی، خو ايا له دې علمي قوت، سپېڅلتيا او دقت سره سره بيا هم د پوهاند صيب د موافقينو او مخالفينو اندول برابر دی؟ دا مهمه نه ده چې پوهاند صيب څومره مخالفين لري، خو دا مهمه ده چې پوهاند صيب څه ويلی دي؟ په شرقي ټولنو کې دا يو دود دی چې کله کله د رښتياوو پر وړاندې د مخالفينو شمېر زيات وي.

اوس راځم همغې پوښتنې ته چې زموږ دا پوهاند ولې جگړې ته لار او بيا ولې د جگړې لومړۍ کړنې ته؟

ټولو ته څرگنده ده چې له پخوا څخه د ځينو گاونډيو او د ځينو پرديپالو په اصطلاح ليکوالو او تاريخ ليکونکو د افغانستان مستقل هويت او حيثيت نه خوښېده او نه يې

خوښېږي، پر افغانستان د شوروي له يرغل سره سم يو شمېر بهرنيو او د هغو کورنيو اړوندانو ته د دې لاره اواره شوه چې په منظم او سيستماتيک ډول د افغانستان پر تاريخ، وياړونو او تېر برم بلوسه وکړي او دا بلوسې لا تر اوسه په خپل قوت سره روانې دي، د دې منظم يرغل پر وړاندې ودرېدل د هر چا په وس پوره نه دي، خو پوهاند صيب د امير کروړ په څېر چې په يو تن به له سلو جنگاورانو سره جنگېده، په يوازې ځان د دوی پر وړاندې ودرېده، هغه څه يې وليکل چې بلوسگرو ته مناسب ځواب و، دا ډول سياسي، اخلاقي او علمي جرئت د ډېرې قربانۍ په بيه کېږي. د افغانستان د تاريخ مسخه کوونکي له هرې وسيلې څخه کار اخلي چې زموږ پر دې ډول ملي او علمي شخصيتونو د ژوند ساحه راتنگه کړي؛ په ټولنه کې يې د نشنليست، فاشيست او ژپال په نامه معرفي، په ټولنيزو او سياسي چارو کې يې فعاليت ور محدود کړي او بيا له دې بېلگې نورو ليکوالو ته هم دا پيغام ولېږي چې که تاسو هم دا لاره تعقيبوي نو برخليک به مو دغسې شي، زموږ اکثره پښتانه ليکوال، سياستوال او تاريخ ليکونکي زموږ د هېواد د هويت د پټو او ښکاره مخالفينو له خوا د نشنليست او فاشيست له توره دومره وېرېږي، لکه ملا چې پر چا د تکفير ټاپه ولگوي او يا هم لکه پر سيسيو چې د شاهين د وزير سيوري خور شي، خو زموږ پوهاند صيب د عوامو په اصطلاح د مخالفينو د دې غور وپش په کيسه کې نه دی، هغه د شاعر د دې بيت په مصداق چې:

په چا به بڼه په چا به بڼه لگي

ما د رښتيا كيسه پوره وكړله

خپل حقانيت غځوي او بلوسگرو ته علمي او منطقي ځواب ورکوي. پوهاند صيب د هغو مخالفو بلوسگرو په شان نه دی چې د چا پرويا او پرتم بلوسي او يا ورسره رخه لري، بلکې هغه د خپل تاريخ، خپل ويا او خپل پرتم د مخالفينو پر وړاندې دفاع کوي، په همدې خاطر خويي د يوه مهم اثر نوم: (رڼا او دفاع) دی. زموږ پوهاند تياره روښانه کوي او د خپل تاريخ دفاع کوي، که دده په زړه کې لکه د نورو په شان خيري وای، نو بيا خوبه يې د (رڼا او دفاع) پرځای (تورتم او تېری) اثر ليکلی و. هوکې! يو مدبر، مفکر، نوښتگر، ناپېيلی، څيرک او هوښيار تاريخ ليکونکی او تاريخ پوه بايد همداسې وي، لکه زموږ د پوهاند په شان چې (رڼا او دفاع) ليکي، نه (تورتم او تېری). موږ پرې وياړو.

اوس راکم خپلو څو مشخصو وړاندیزونو ته:

ددې په خاطر چې زموږ نسلونه د تل لپاره د پوهاند صيب ليکنو ته لاسرسی ولري او په خپل هېواد کې د هېواد د مخالفينو پر وړاندې له (رڼا او دفاع) څخه محروم نه شي، نو:

- ۱- د پوهاند صيب ټول چاپي او ناچاپ اثار دې يو ځل بيا په منظم ډول چاپ شي.

- ۲- د استاد متفرقه ليکنې دې له پيله بيا تر دې دمه راټولې، ډلبندي او بيا دې پر يوه وخت چاپ شي.

- ۳- د استاد ځينې اثار چې په انگرېزي او يا نورو ژبو ليکل شوي وي، په پښتو دې وژباړل شي.
- ۴- د استاد ځينې اثار دې د نړيوالو د ذهن د روښانتيا په خاطر په نړيوالو ژبو وژباړل شي.
- ۵- د کتابونو پر چاپ سربېره دې د استاد ټول اثار په يوه سي ډي (CD) کې خوندي او بيا دې اړتيا وړ شمېر تکثير شي.
- ۶- د استاد ټول اثار دې په انټرنېټ کې خواره شي چې د نړۍ په هر گوټ کې يې هر مينوال ترې گټه پورته کړي.
- ۷- په انټرنېټ کې دې د ځوانو ليکوالو په مرسته د استاد د ژوند، نظرياتو او اثارو لپاره يو ځانگړې وېبپاڼه جوړه شي.
- ۸- اوله استاد څخه مو هيله ده چې د ژوند پاتې عمر کې (له بابا ادمه تر دې دمه) د افغانستان يو مشرح تاريخ وليکي چې زمور ځوان نسل د هېواد د تاريخ د مخالفينو پر وړاندې د (رڼا او دفاع) جوگه شي.

اوس همدومره

د (ودان) اوبنګه

دالیکنه پر (۱۳۸۹ل) کال د افغانستان او هندوستان د کرکټ د ملي ټیمونو ترمنځ د شل اوریزه سیالیو پر مهال شوې ده.

(ودان) زما کوچنی زوی، د بنسوونځي د لومړي ټولګي زده کوونکی، په غوښه خوار خو په عقل پوخ دی، د خپل ټولګي اول نومره دی، هره ورځ چې له بنسوونځي څخه کورته راځي نو بنسوونکې یې پرمخ د لیاقت ستوري رسم کړي وي، د کتابچې په هره پاڼه کې ورته بنسوونکې، افرین، ډېر ښه، Very good او excellent، لیکلي وي. خپلې کورنۍ دندې پرته له دې چې زه او یا مور یې ورته ووايو وخت پر وخت ترسره کوي. کله چې له بنسوونځي راستون شي نو ژر تر ژره خپله کورنۍ دنده ترسره کړي، وخت ځانته سپما کړي، ددې یو علت شاید دا وي چې دی له ټلويزیون او کمپیوټر سره ډېره علاقه لري، په ټلويزیون کې یې ټول هغه چینلونه په نښه کړي چې سپورتي لوبې په کې وي او یا کارتوني نشرات لري، زما د تېلفون څو سیتونه یې په ګېمونو خراب کړل، کله چې مې تېلفون پرې بند کړ، نو ده راته وویل: «د چا زوی چې اول نومره وي پلار یې هر څه ورته اخلي، خیر چې تېلفون راته نه راګوې لپیتاپ راته واخله»، ما ویل کور کې ډیسکتاپ کمپیوټر شته، هغه کاروئ! ده ویل: «هغه ته ټوله ورځ سمسور (مشر ورور یې) ناست وي هغه مانه پرېږدي،

ما ويل پرېږدي دې، ده ويل نه مې پرېږدي، ما ورته وويل څه كه چېرې په كلنۍ ازموينه كې اول نومره شې، نو لپتپاپ درته اخلم، هغه اول نومره شو، نو ما هم ورسره خپله وعده پوره كړه، اوس نو پر لپتپاپ كمپيوټر دومره حاكم دى چې زه كله كومه پوښتنه ورڅخه كوم، نو موسكى شي مانا دا چې ته لا پرېږو شيانو نه پوهېږې. زه يې كله كله مور ته وايم چې دې د كمپيوټر نسل ته خوزه او ته دومره ساده ښكارو، لكه د غره سړى چې ښار ته راشي. هغه راته وايي، ما پورې هم كله كله خاندې ساده ورته ښكارو، دوى سره به څه كوو؟

په اكثر و كورونو كې د ټلويزيوني چينلونو د بدلولو واكله كوچنيانو سره وي، خود ډرامو او تفريحي فلمونو پر سره د ميندو او ماشومانو ترمنځ كله كله ټكر پېښېږي، ما په خپل كور كې درې ټلويزيونه لگولي: يو د ماشومانو په خونه كې، يو په خپله خونه كې، يو په مېلمستون كې او په كتابتون كې مې كمپيوټر ايښى، هدف مې دادى كله چې د ماشومانو او زموږ د ذوق ترمنځ اختلاف راځي، نو چې هر يو د خپلې خوښې چينل ته لاسرسى ولري. پر دې ما بنام چې د افغانستان او هندوستان ترمنځ د كر كېټ لوبه مستقيماً ښودل كېدله، زه خپله خونه كې ټلويزيون ته كېناستم، لمر، شمشاد او نورو ټلويزيونونو لوبه په مستقيم ډول ښودله، لوبه لومړى افغانانو پيل كړه، له هر ځايه ټلېفونونه راتلل! استاده! ټلويزيون ته كېنه ټلويزيون ته، ما ورته ويل ناست يم. زړه مو د خپل هېواد لوبلې ته ډب ډب كاوه، له دعاگانو پرته مو نور هېڅ نه شو

کولای، مېرمن به مې یوه شېبه په پخلنځي کې وه، یوه شېبه به یې زما په خونه کې ټلويزيون کاته، کله چې به افغانستان کومه نومره واخيسته نو دواړو به چکچکې کړې. مېرمن به مې همدا ویل، خدای خو دې افغانستان کامیاب کړي، ډېر غریبان یو، افغانستان قندول ډېر مظلوم دی. کله چې به د افغانستان کوم لوبغاړی وسوځېده، نو ددې په غږ کې به هم تغیر راغی.

زما مټ به یې کېکاره خدای دې زموږ افغانان کامیاب کړي، زه به ورته ډوډی، تیاره کړم یو ښه محفل به ورته ونیسم. ودان له هغې بلې کوتې رامنډه کړه، اغا! اغا دا (سمسور) او هیلو (مشره خور یې) گوره! ما ټلويزيون ته نه پرېږدي، غږ مې کړ: وه هلکو پرېږدئ ودان، سمسور راغی اغا دی بیا کارتوني نیسي او (کشتی کچ) نیسي موږ هغه نه غواړو، ودان بیا راغی گوره اغا نه مې پرېږدي، ودان ته مو وویل راځه ماسره کېنه، نن د افغانستان او هند د کرکېټ مسابقه ده، خدای دې وکړي چې موږ یې وگټو! زویه که موږ وگټله نو ښه تحفه درته اخلم، هلک راغی، زما څنگ ته کېناست، بالښت ته یې ډډه ولگوله او سر یې زما پر ولي کېښود، ما یې پر سر ورو ورو لاس راکښه، هلک ورو ورو لوبې ته متوجه کېده، ودان تر ما زیات پر کرکېټ پوهېده، ماته یې ویل دوی ژر ژر او په تېزه توپ نه ولي؟ ما ویل زویه ولي یې خو هند ډېره تجربه لري هغوی شپېته کاله کېږي چې دا لوبه کوي او موږ او تاسې خو دا دی څلور پنځه کاله کېږي چې دا لوبه کوو، ودان وویل: اغا هند کې کافران دي که مسلمانان؟ ما ورته وویل زویه هند کې اکثریت

هندوان اوسې خو مسلمانان هم په کې شته! ده بيا يو سوږ اوسېلی وکېښ، کله چې به لويه د افغانستان په گټه نه وه، نو دده پر روحياتو به پوهېدم چې ورو ورو به په کې تغير راته. دی به کله کله هغه ريفري ته چې سرې جامې يې پر تن وې ډېر په قهر شو، ويل يې خدای خو دې دا سوږ ډېری مړ کړي ټول کار په همدې کې دی، دی زموږ د بنسمن دی، ما ويل نه زويه هغه خو ريفري دی، ده ويل نه د توپ مخه نيسي. رښتيا هم څو ځله داسې وشول چې د افغانانو توپ د ريفري تر څنگ تېر شو او هغه به ځان بچ کړ. مېرمن خومې چې څو شېبې نوره لويه وکتله ويل يې زه د ليدو تاب نه لرم، که کوم بڼه زېری و ما باندي غږ کړی، افغانانو هند ته (۱۱۵)، منډې هدف وټاکه. کله چې هنديانو لويه پيل کړه، نو دا وخت ډوډی هم تياره شوه، نو ما ويل چې لوبه خلاصه شوې نه وي، ډوډی نه خورو، زه او ودان کرکېت ته ناست وو او هيله، سمسور، سوله او مور يې په خپله خونه کې، کله چې به افغانانو کوم هندي لوبغاړی اوټ کړ، نو ما او ودان به چکچک وکړ، ټولو به يو ځل زموږ خونې ته رامنډه کړه، دا به يو بڼه زېری و، خو د لوبې حالت ته مې چې کتل، د افغانستان د گټې چانس ورو ورو کمېده، د ودان وضعیت هم ورو ورو خرابېده، پر ما يې هم ډېر بد تاثير کاوه، کله چې د لوبې د پای شېبو ته راږدې شو، نو د ودان حالت نور هم خراب شو، يو وخت چې ورته متوجه شوم، د هلک په سترگو کې د اوبنکو ډنډ راڅرگند شو ورو ورو يې د بڼې سترگې له کونجه يوه اوبنکه راووتله! ما ويل زويه خیر دی بل ځل يې ترې گټو

کله يې پرېږدو، دا خو اول ځل دی، دې وخت کې مې مېرمن (ارين يون) سوله (کشره لور مې) سمسور (مشر زوی مې) ټول زما خونې ته راغلل، مېرمن مې وويل وش افغانستان قندولک بایلوله! ما ويل بېچاره گانو ډېر زور وواهه خو هېڅ چاره نه وه، دې وخت کې سمسور او سوله ودان ته متوجه شول، يو دم دواړه په خندا شول، او هودان خو ژاړې ودان ژاړې، چکچک يې کړې، د ودان په سترگو کې نورې اوبنکې هم راغلې، شونډې يې مری مری شوې، گوره اغا که نه ما باندي ریشخند وهي! پر هغوی په قهر شوم، چوپ شئ غلي شئ، تاسې خونه پوهېږئ، دا خو مې هوبنيار زوی دی، پر خپل هېواد يې زړه خفه شوی، دی خو دومره تکړه سپری دی، چې هم په صنف کې اول نومره دی او هم خپل هېواد ورباندي گران دی تاسې په دې خبرو څه پوهېږئ، دی خو په هر څه پوهېږي، دی چې له خیره غټ شي په کرکېټ ټيم کې يې داخلوم، ټولو هندوانو ته به ماتې ورکوي، بيا به يې وگورئ، مور يې هم پر هغوی په قهر شوه دواړو ودان مېچ کړ، د لاسه مو کړ، غېږ کې مې ونيو ما ورته وويل زويه تاته بنې ډېرې تحفي اخلم او دې نورو ته هېڅ شی نه اخلم پرې چې دوی ته بڼه زور ورکړي.

څو شېبې وروسته ډوډۍ ته لاړو، خو ډوډۍ هېچا ته خوند ور نه کړ، ډېره ترخه راباندي تمامه شوه، زه خپلې خونې ته راغلم، لږه شېبه وروسته ودان خپل قلم او کتابچه راواخيستل او د خپلې کورنۍ دندې پر ليکلو يې پيل وکړ. هلک بيا لکه چې د کرکېټ کوم خيال کې تللی وي، څو شېبې وروسته بيا سولې او

سمسور چغه کړه، اوه ودان ژاړي ودان ژاړي، ورمندډه مې کړه،
بيا پر هغوی سخت په قهر شوم، دواړه مې له غوږونو ونيول په
خپلو بسترو کې مې ځملول، چوپ شئ بې ادبو، ودان په سلگو
و، گوره اغا دوی په ما ریشخند وهي، نور نو د خبرونه و د زړه
له درده يې بڼه په خوت خوت وژړل، خپله کتابچه يې لاندې
مخې ته نيولې وه، کله چې کتابچې ته متوجه شوم، نو د اوبنکو
څاڅکو د پنسل کرښې سره گلې کړې او تورې ليکې يې د پانې
بېلابېلو برخو ته غځولې وې، غېږ کې مې ونيو خپلې خونې ته
مې راوړ، ډاډ مې ورکړ، ما ويل زويه ته چې لږ غټ شې په
کرکېټ ټيم کې دې داخلوم، ټولو ته به له خيره سره ماتې
ورکوي، د افغانستان غچ به له خيره اخلي، د رخصتۍ پر ورځ
به درته ډېرې تحفې اخلم، هر شې چې ته غواړې هغه به درته
اخلم، د هلک په وېښتانو کې مې ورو ورو گوتې وهلې، يو
وخت ماشومانه خوب هغه په غېږ کې نيولی و، پر ما هم د
پرېشاني داسې خوب راغی چې له پرېمانه نهيلو سره مل و،
ودان خپلې اوبنکې وڅڅولې، خو ما او مور يې خپلې گرمې
اوبنکې خپل زړه ته تېرې کړې او هېچا هم ونه ليدلې.

د (ضمير) پر مړينه ضمير لړزېږي

دا يادښت د ځوانيمرگ ليکوال (احمد ضمير علم دوست) پر مړينه پر (۱۳۸۹ل) کال ليکل شوی دی.

کله چې په يوه ټولنه کې (ضمير) ژوندی وي، نو هغه ټولنه پرې روښانه وي، خو کله چې ضمير مړاوی شي، په ټولنه کې د

عدالت وړانگې هم تې شي. زموږ (احمد ضمير علم دوست) هم زموږ د ټولني د ځوان کهول لپاره يوه رڼا وه او يوه ځلا وه؛ هغه هم (احمد) و، هم (ضمير) و او هم (علم دوست) و، پر يوه وخت خدای (ج) موږ له درېو نعمتونو بې برخې کړو.

(ضمير) د خپل (ضمير)

په رڼا کې د خپل ولس د سوکالی لپاره ډېر «لوړ خيالونه» او «ژور فکرونه» لرل، خو د مرگ قاصد هغه خپل لوړ (فکر) او

(تفکر) ته پرېنښود، د هغه د مینې او فکر خزانه همدا سې
ناسپرلې پاتې شوه. اوس نو د (ضمیر) لارویان پرته له دې چې
خپل (ضمیر) ته د دعا لاسونه پورته کړي او مهربانې کورنۍ ته
یې د لوی خدای (ج) له درباره د لوی زغم هیله وکړي، نور هېڅ
یې په وس کې نه شته، که نه خو ټول پوهېږو چې بې (ضمیره)
ژوند څومره گران دی او سپری له کومو تیارو سره مخامخوي.
لوی رب دې د (ضمیر) د فکر او خیال ډیوه په دې نړۍ او د ابدې
ژوند ډیوه دې ورته په فردوس جنت کې بله لري.

د (ضمیر) په مینه

یون

جنگ او فرهنگ په افغانستان کې

دا لیکنه مې پر (۱۳۹۰) ل کال د سارک هېوادونو د لیکوالو د ټولنې په غوښتنه د هغوی له خوا یو رابلل شوي علمي سیمینار ته لیکلې او ورلېږلې وه.

جنگ او فرهنگ د مانا او محتوا له مخې دوه متضادې کلمې دي. فرهنگ د یوې ټولنې یا یوه ملت د ټولې مادې او مانیزې شتمنۍ یوه مجموعه گڼل کېږي او جنگ بیا داسې پدیده ده چې د یوه ملت ټوله مادې او معنوي شتمني له منځه وړلای شي. د جنگ او فرهنگ پر معنوي تضاد هغه ملتونه ډېر پوهېږي چې د غني فرهنگ خاوندان وو، خو جنگ ورڅخه دا ټوله شتمني لوټلې وي. مور (افغانان) د اسيا په زړه کې هغه ملت یو چې لرغونی کلتور او تاریخ لرو، خو د پېړیو په اوږدو کې جگړو زموږ د فرهنگ اکثره فزیکي او معنوي شتمني داسې له منځه وړي چې اوس یې یوازې د کتابونو په پاڼو کې نومونه گورو. ان دا چې دا نومونه او ویاړونه لاکله کله د شک تر وهم او وېرې لاندې هم راځي.

پر افغانستان باندې د عربو، چنگیزیانو، انگرېزانو، روسانو او غریبانو د یرغلونو او د هغو پسر وړاندې د جنگېدونکو افغانانو د جگړو له امله په متواتر ډول د افغانستان ډېره زیاته

کلتوري شتمني له منځه تللي، چې ددې ټولې له منځه وړل شوي شتمني. څېړل ددې ليکنې په وس کې نه دي، خوزه غواړم د خپل نسل او خپلې زمانې د يوه شاهد په توگه هغې کلتوري شتمني ته اشاره وکړم، چې له (۱۹۷۸ع) کال بيا تر (۲۰۱۱ع) کال پورې يا په بشپړ ډول له منځه تللي يا زيانمنه شوي ده. زه د هغو افغانانو په ډله کې يم چې د تېرې (۳۳) کلنې جگړې په ټول بهير کې په افغانستان کې پاتې شوي يم. ما د جگړې هر ناتار په خپلو سترگو ليدلي او د جگړې ډېرې ناخوالې مې په خپله لمس کړي دي. د همدې درې دېرش کلنې جگړې په ترڅ کې چې به هر کله د جگړې اور زموږ هر فرهنگي ميراث ترستوني تېر کړ، نو زما پر زړه به لمبې شوې، قلم او کاغذ به مې راواخيست او هغه پېښه به مې ثبت کړه. د همدې جگړه ييزو کلونو په بهير کې مې (د افغانستان فرهنگ ته اوبستي زيانونه)، (د مغزونو فرار)، (کلتوري يون) او (افغاني اوسني رسني) بېلابېل اثار وليکل. په دې اثارو کې اکثره هغو فرهنگي ميراثونو ته کتنه شوې چې د جگړې له امله يا بېخي له منځه تللي او يا هم زيانمن شوي دي. په دې ليکنه کې زه غواړم د افغانستان فرهنگ ته د اوبستو زيانونو يو نچور وړاندې کړم او په دې کې مې پيغام دا دی چې نړيوال زموږ پر فرهنگ د راغلي غمبزي له حجم او څرنګوالي څخه خبر شي، بل پيغام مې دادی چې نړيوال د نړۍ په هر گوټ کې چې وي بايد د هر ډول جگړې مخنيوی وکړي او بل پيغام مې دادی چې فرهنگي شتمني که څه هم د دنيا په هر گوټ کې رامنځته شوي وي، د ټول بشريت گټه

پانگه گنل کېږي؛ د ساتنې او پالنې لپاره يې بايد ټول په گډه کار وکړي. افغانستان فرهنگ د تېرو دېرشو کلونو په ترڅ کې دومره زيانونه زغملې چې که پر هره برخه يې بحث وکړو جلا جلا اثار پرې ليکل کېدې شي، خوزه به دلته يوازې مهمو زيانمن شويو فرهنگي ميراثونو ته په لنډيز سره اشاره وکړم:

۱- بنوونځي:

بنوونه او روزنه د يوه هېواد د فرهنگ اساس جوړوي. کله چې په افغانستان کې جگړه پيل شوه، نو تر ټولو لومړی او سخت گوزار يې پر همدې بنوونځيو وکړ. له (۱۹۷۸ع) کال څخه چې په افغانستان کې گرمه فزيکي جگړه پيل شوه، بيا تر (۱۹۹۲ع) کال پورې په افغانستان کې د ټولو بنوونځيو شمېر د اوو زرو (۷۰۰۰) په شاوخوا کې وو. د څوارلس کلنې جگړې په ترڅ کې ددې بنوونځيو له جملې څخه درې زره پينځه سوه (۳۵۰۰) بنوونځي وسوځول شول. دا (۳۵۰۰) بنوونځي اکثره د هېواد په کليوالو سيمو کې وو چې د (ډاکتر نجيب الله) حکومت له کنټروله وتي وو او د (مجاهدينو) تر کنټرول لاندې ساحه کې وو. کله چې د (ډاکتر نجيب الله) حکومت ړنگ شو، مختلف او متفرق (مجاهدين) پر بنارونو خواره شول، نو په بنارونو کې پاتې بنوونځي هم اکثره له همغه برخليک سره مخامخ شول؛ يا ړنگ او يا هم زيانمن شول، د پاتې بنوونځيو ايله نيمايي برخه په نسبي ډول پرانيستې پاتې شوه چې په هغو کې هم درسي کیفیت ډېر ټيټ و. دې دورې نږدې څلورنيم کاله دوام وکړ،

ورپسې د طالبانو رنځ او کړاو راغی، هغونو هغه پاتې
بنوونځي هم په بله بڼه واړول، د بنوونځيو درسي نصاب يې له
عصري علومو څخه ديني علومو ته واړوه، نږدې يوولس
سوه (۱۱۰۰) بنوونځي يې پر سوچه ديني (مدرسو) واړول. په
دې ډول په افغانستان کې د هر سياسي نظام په بدلون سره د
پوهنې بنسټونه زيانمن شول او دا لړۍ تر دې دمه روانه ده.

د نارسمي ارقامو له مخې يوازې له (۱۹۷۸ع) څخه تر
(۱۹۹۲ع) کال پورې لږ تر لږه د اوه نيم مليونه (۷۵۰۰۰۰۰)
افغانانو د باسواده کېدو مخه نيول شوې. له (۱۹۹۲ع) څخه تر
(۲۰۰۰ع) کال پورې هم د همدومره کسانو د باسواده کېدو د
مخنيوي اټکل کېدې شي. دا هغه معنوي زيان دی چې د يو
بشپړ نسل زمانه په غېږ کې نيسي او جبران يې هم همدومره
وخت او په مليارډونو ډالرو مالي لگښت ته اړتيا لري. که څه هم
له (۲۰۰۱ع) څخه بيا تر ننه پورې د افغانستان د معارف په
ډگر کې ډېر پرمختګ شوی؛ اوس په ټول افغانستان کې لږ تر
لږه يوولس زره (۱۱۰۰۰) بنوونځي فعال دي چې نږدې اته
اعشاريه درې مليونه (۸،۳۰۰۰۰۰) زده کوونکي په کې زده
کړه کوي او له هغې جملې څخه (۳۰) په سلو کې يې نجونې دي.
د خصوصي بنوونځيو د جوړولو زمينه هم برابره شوې چې شمېر
يې اوس په ټول هېواد کې نږدې څلور سوه (۴۰۰) خصوصي
بنوونځيو ته رسېږي. دې سره سره د افغانستان په زياتو سيمو
کې اوس هم د بنوونځيو د سوځونې لړۍ روانه ده. د همدې تېرو
لسو کلونو په ترڅ کې لږ تر لږه تر دوه سوه (۲۰۰) زيات

بنوونځي سوځول شوي او همدا اوس (۲۲۱) بنوونځي تړلي دي. د هېواد په زياتو سيمو په تېره بيا په جنوب، جنوب لويديځ او ختيځ کې د وهم وېره خوره ده، په دې يادو سيمو کې د دوه نيم مليونه (۲۵۰۰۰۰۰) هغو ماشومانو د زده کړې مخه نيول شوې چې همدا اوس بايد بنوونځيو کې پر زده کړو بوخت وای. د افغانستان پر معارف دا ناوړين اوس هم روان دی، جگړې د تمدن او پرمختگ، په تېره بيا د پوهنې پر پرمختگ سخت گوزار کړی او کوي يې. افغان ماشومان يې نه يوازې له پرمختگ، بلکې له خپل اساسي حق (تعليم) څخه هم محروم کړي دي. د نړۍ په کوم گوټ کې به داسې پېښې کمې رامنځته شوې وي چې ماشوم دې د تعليم په خاطر د ژوند له حق څخه محروم شوی وي، خو افغان ماشومان ډېر ځله په دې «گناه» چې ولې مو قلم او کتاب په لاس کې دی، بنوونځي ته روان ياست، وژل شوي، تېزاب پرې پاشل شوي او د بدن غړي يې پرې شوي دي. داسې ډېرې تراژيکې پېښې لرو چې دلته يې بيان د دې ليکنې له اوسېلې څخه وځي.

۲- د لوړو زده کړو موسسې او علمي مرکزونه:

د بنوونځيو ترڅنگ د هېواد علمي مرکزونه او د لوړو زده کړو موسسو هم پراخ زيانونه وزغمل، خو دا زيانونه د بنوونځيو هغو په انډول ډېر زيات نه وو. د لوړو زده کړو مرکزونه اکثره په لويو ښارونو کې وو. په افغانستان کې د څوارلس (۱۹۷۸-۱۹۹۲) کلنې جگړې اور اکثره پر کليوالو سيمو متمرکز و، خو

(۱۹۹۲-۱۹۹۵)، کلونو کې بیا جگړې په لویو ښارونو کې زیاتې گرمې وې، د همدې کلونو په ترڅ کې د هېواد د لوړو زده کړو موسسو او نورو علمي مرکزونو خورا درانه زیانونه وزغمل. یوازې کابل پوهنتون لږ تر لږه (۲۱) ملیونه درسي ساعتونه ضایع کړل او (۵۰) ملیونه ډالر مالي زیان یې وزغمه. کابل پلټنیک، گڼ شمېر ولایتي پوهنتونونو مسلکي انستیتونو، د ښوونې او روزنې موسسو او نورو روزنیزو مرکزونو خورا درانه زیانونه وزغمل، تر (۵۰) زیات داسې علمي مرکزونه وو چې په ټولیز او نسبي ډول یې زیانونه وزغمل، کدرونه یې له لاسه ورکړل او د لسگونو زره محصلینو په درسي سیستم کې یې اخلال راغی. د طالبانو د حاکمیت په بهیر کې بنځینه قشر له تحصیلي بهیره حذف شو او په درسي نصاب کې اخلال نور هم پسې زیات شو. د طالبانو نظام تر سقوط وروسته له (۲۰۰۱م) کال راهیسې بیا تر (۲۰۰۱م) کال پورې د ټول هېواد په تحصیلي موسسو کې نوې ساه پوه شوه، پخواني علمي مرکزونه یوځل بیا ورغېدل، نوي پوهنتونونه او نوي علمي مرکزونه جوړ شول.

اوس د ټول هېواد په کچه د دولتي پوهنتونونو شمېر تر (۲۱) اوږي او د ښوونکو د روزنې او نورو لوړو زده کړو د موسساتو شمېر هم تر (۱۰۰) اوږي. د نویو قوانینو پر اساس د لوړو زده کړو خصوصي پوهنتونونه او موسسې هم د فعالیت حق لري. د تېرو لسو کلونو په ترڅ کې اوس په مرکز او ولایتونو کې خصوصي پوهنتونونه او د لوړو زده کړو تر (لسو) زیاتې

موسسې جوړې شوې دي. اوس د ټول هېواد په کچه د لوړو زده کړو په موسسو او پوهنتونونو کې تر سل زرو (۱۰۰،۰۰۰) زیات محصلین زده کړه کوي، چې نجونې او هلکان دواړه په کې شامل دي. له لس کلن چټک پرمختګ سره سره بیا هم د هېواد په بېلابېلو سیمو کې لاهم د وهم او ډار سیوری خور دی او د امنیت په خرابېدو سره د ټولو پرمختګونو د له منځه تللو وپره شته.

۳- فرهنگي ټولني او کتابتونونه:

په افغانستان کې د (۳۳) کلني جګړې په ترڅ کې په سلګونو دولتي او نادولتي فرهنگي ټولني زیانمنې شوې دي. جګړې د فرهنگي پرمختګ سرعت کمزوری کړی او د ګڼو لیکوالو او فرهنگیانو د راټوکېدو زمينه يې له منځه وړې ده. که څه هم (۱۹۷۸-۲۰۰۰م کال) پورې په افغانستان کې د ازادو فرهنگي ټولنو شمېر ډېر زیات نه وو او اکثره فرهنگي ټولنو رسمي يا دولتي بڼه لرله، خو بیا هم په نارسمي ډول ځینې فرهنگي ټولني موجودې وې چې فرهنگي کارونه يې کول، کتابتونونه يې لرل او روزنيز مرکزونه، خو جګړې د فرهنگي فعالیتونو زیاته برخه زیانمنه کړه. یوازې د (۱۹۹۲م) کال د څو ورځنیو جګړو په ترڅ کې د هېواد د لویو علمي مرکزونو اکثره کتابتونونه لوټ شول. کابل پوهنتون چې په هېواد کې یو لوی مرکزي کتابتون درلود، نږدې دوه ملیونه (۲،۰۰۰،۰۰۰) ټوکه کتابونه يې په څو ورځو کې لوټ شول. یوازې د کابل ښار

په بېلابېلو کتابتونونو او کتابپلورنځيو کې (۲۰) ميليونه ټوکه کتابونه له منځه يوړل شول. د افغانستان په بېلابېلو ولايتونو کې د ټولو له منځه وړل شويو کتابونو شمېر تر دې هم زيات دی. د ټول ټال پنځوس ميليونو (۵۰،۰۰۰،۰۰۰) ټوکو کتابونو له منځه تگ، کېدی شي د يوه پرمختللي هېواد لپاره ډېره غټه ضايع نه وي، ځکه هلته کېدی شي د څو عنوانو کتابونو عمومي شمېر ميليونونو ټوکونو ته ورسېږي، خو په افغانستان کې له تعليمي کتابونو پرته چې شمېر يې لکونو ټوکو ته رسېږي، نور اکثره کتابونه له (۵۰۰-۵۰۰۰) ټوکو په شمېر چاپېږي، نو د دومره کتابونو، کتابتونونو، فرهنگي مرکزونو له منځه تگ او زيانمنېدل خورا دروند فرهنگي زيان دی. له (۱۹۷۸-۲۰۰۰م) کال پورې د افغانستان فرهنگي ډگر ته خورا درانه زيانونه رسېدلي، خو له نېکه مرغه د تېرو لسو (۲۰۰۱-۲۰۱۱م) کلونو په ترڅ کې افغانستان په فرهنگي ډگر کې ډېر پرمختگ کړی دی. اوس د ټول هېواد په کچه تر (۵۰۰) زياتې ازادې فرهنگي ټولنې فعاليت لري چې ځينې يې خپلې ازادې رسنۍ هم لري، د دولتي فرهنگي ټولنو او مرکزونو شمېر هم سلگونو ته رسېږي، د کتابتونونو شمېر خو اوس زرگونو ته رسېږي. اوس د هېواد اکثره علمي، تعليمي او فرهنگي مرکزونه کتابتونونه لري. په لسگونو لويې چاپخونې او په سلگونو چاپي خپرنۍ موسسې فعاليت لري، چې که چېرې بيا پرې د جگړې سيوری راخوړنه شي او افغانستان په همدې ډول فرهنگي پرمختگ وکړي، کېدی شي ډېره هيله ورته پيدا شي.

۴- **مسلكي كادرونه:** افغانستان كې له (۱۹۷۸-۱۹۹۲م) كلونو پورې داسې حكومتونه وو، چې كمونيستي افكارو ته يې تمايل درلود او چې د شوروي اتحاد ملاتړ ورسره و، په دې دوره كې د څلورو سياسي مشرانو په مشرۍ څلور حكومتونه رامنځته شول، چې په مجموعي ډول دا ټول حكومتونه له اختناق سره ملگري وو، فكري ازادي او ديموكراسي په كې نه وه، هر حكومت له حكومتي وسايلو او زور څخه اعظمي گټه اخيسته او خپل وسلوال او ناوسله وال مخالفين يې خپل دي. حالت څوارلس كاله دوام وكړ. د هېواد يوزيات شمېر كادرونه يا زندانونو كې واچول شول او يا هم د هېواد پرېښودو ته اړ شول، د دې څوارلس كلن جنگ په اوږدو كې نږدې پنځه مليونه (۵۰۰۰۰۰۰) افغانان مهاجر شول، په دې كې هم يوزيات شمېر هغه افغانان شامل وو چې د لوړو او مسلكي زده كړو خاوندان وو. په دې بهير كې يوازې د كابل پوهنتون نږدې (۲۰۰) تنه استادان يا زنداني شول يا ووژل او يا هم مهاجرت ته اړ شول، په همدې مقياس د هېواد د نورو علمي مركزونو مسلكي كادرونه هم محاسبه كېدې شي. په مجموعي ډول په دې څوارلس كلن بهير كې نږدې پنځوس زره (۵۰،۰۰۰) مسلكي كادرونه يا مهاجر شوي يا يې خپل مسلك پرې ايښی، يا زنداني شوي او يوزيات شمېر يې وژل شوي دي. د افغانستان په شان يو هېواد لپاره چې دا مهال يې ايله په سلو كې (لس) كسان د ليك لوست خاوندان وو، د دومره زيات شمېر كادرونو له لاسه ور كول يو نه جېره كېدونكي زيان و. د

همدې (۱۹۷۹ - ۱۹۹۲ م) کلونو په بهیر کې د حکومت مخالف ځواکونه چې د (مجاهدینو) په نامه یادېدل هم د حکومت په شان د مسلکي کادرونو په وژني صرفه ونه کړه، دوی هم په زرگونو مسلکي افغانان له حکومت سره د همکارۍ او (چپي افکارو) د لرلو په تور ووژل، په تېره بیا بنسوونکي. د هغو بنسوونکو شمېر چې د مجاهدینو یا حکومت مخالفو ځواکونو له خوا په همدې موده کې وژل شوي (۳۰۰۰)، تنو ته رسېږي. دې ډلو په لغمان ولایت کې پر یوه ورځ (۹) تنه بنسوونکي د تدریس په تور ووژل. هغه مسلکي افغانان چې پاکستان ته مهاجر شوي وو هغوی هم د ترور له بلا خلاص نه شول، څرگنده بېلگه یې نومیالی افغان فیلسوف (پوهاند سید بهالدین مجروح) دی چې په (پېښور) کې ترور شو. کله چې دا ډلې پر (۱۹۹۲ م) کال پر کابل ښار او نورو لویو ښارونو راشپوه شوې، نو د لوټ او تالان یو بې مثال حالت رامنځته شو. یوازې په کابل ښار کې یې (۲۵) زره کسان ووژل، دا مهال یو ځل بیا د عامو افغانانو او مسلکي کادرونو د فرار لړۍ پیل شوه، افغانستان یو ځل بیا په زرگونو مسلکي کادرونه له لاسه ورکړل. (څلورنیم) کاله دې حالت دوام وکړ. دې پسې د طالبانو دواکمنۍ لړۍ پیل شوه، هغوی بیا په زرگونو مسلکي کادرونه له دندو لرې کړل او پرځای یې طالبان او ملایان مقرر کړل. طالبانو یوازې اووه دېرش زره (۳۷۰۰۰) بنځینه مامورینې، چې اکثره یې بنسوونکې او د لوړو زده کړو خاوندانې وې، له دندو گوښه کړې او پر کور یې کېنولې. په دې ډول هغه ناتار چې له (۱۹۷۸ع) کال څخه تر (۲۰۰۰ م) کال

پورې د افغانستان پر کادري ټولنه خور و، د طالبانو نظام په سقوط سره پای ته ورسېده. له (۲۰۰۱-۲۰۱۱م) کال پورې اوس د افغانستان په کدري برخه کې ډېر پرمختګ شوی، نه یوازې د هېواد په داخل کې پوهنتونونه او د لوړو زده کړو نور مرکزونه ورغول شول، فعال شول او زیات شول، بلکې اوس هر کال تر دوو زرو (۲۰۰۰) زیات افغانان د لوړو زده کړو؛ لیسانس، ماسټري، او دوکتورا لپاره نورو هېوادونو ته لېږل کېږي. هغه افغان مسلکي کادرونه چې د بېلابېلو یادو عواملو له امله مختلفو هېوادونو ته مهاجر شوي وو، د زرګونو په شمېر بېرته خپل هېواد ته راستانه شوي، خو بیا هم افغانستان ته لا ډېر زماني واټن پاتې چې خپله کادري خلا ډکه کړي.

۵- رسنۍ: په افغانستان کې د (۱۹۷۸-۱۹۹۵) کلونو تر منځ افغاني رسنۍ په پرله پسې ډول زیانمنې شوي. د همدې کلونو په بهیر کې افغانستان کې ازادې رسنۍ نه وې، اکثره دولتي رسنۍ وې او پر هغو باندې هم فکري اختناق واکمن و. پر (۱۹۷۸م) کال په ټول هېواد کې یو سراسري ټلويزيون او یوې عمومي راډيو خپرونې درلودلې، وروسته بیا محلي دولتي راډيو ټلويزيونونه چې همغه مرکزي نشرات او یوڅه خپل محلي نشرات یې درلودل، فعال شول، دا وخت په ټول هېواد کې د چاپي رسنیو شمېر تر (۲۰۰) عنوانو او بنسټه خو په ټولو رسنیو کې د حاکم نظام افکارو انعکاس کاوه. پر (۱۹۹۲م) کال چې جهادي ډلې کابل ښار او نورو لویو ښارونو ته داخلې شوې،

نود نورو دولتي تاسيساتو د زيانمېدو ترڅنګ، ټولو رسنيو په تېره بيا دولتي راډيو ټلويزيون تاسيساتو ته خورا درانه زيانونه واوښتل. چاپي رسنۍ اکثره په ټپه ودرېدلې، د دولتي راډيو ټلويزيون اکثره تاسيسات له منځه لاړل، د بېلګې په توګه د غزني ولايت د راډيو ټلويزيون تاسيساتو، ودانيو او تجهيزاتو يونيم مليون، د مقر ته يو مليون ډالره، د پکتيا ولايت ته يو مليون ډالره، قلات ته يو مليون ډالره، کندهار ته يو مليون ډالره، هلمند ته يونيم مليون ډالره، هرات ته نيم مليون ډالره، فراه ته نيم مليون، نيمروز ته نيم مليون او تنګرهار راډيو ټلويزيون ته دوه مليونه ډالره زيان واوښت، همدارنګه نورو سيمو کې همدا ډول زيانونه، په مجموعي ډول پر لويو ښارونو باندې د جګړې د راغلي ناتار له امله په ټول افغانستان کې د راډيو ټلويزيون، ودانيو، تاسيساتو او تجهيزاتو ته (۲۵۲) مليونه ډالره زيان اوښتی. د (۱۹۹۲-۱۹۹۵م) کلونو په بهير کې د راډيو ټلويزيون اکثره پروګرامونه په ټپه ودرېدل او ډېر کم نشراتي فعاليت يې درلود. په لسګونو مامورين، انجنيران او مسلکي اشخاص يې مهاجرت ته اړ شول او ځينو نورو يې خپلې دندې له لاسه ورکړې. پر (۱۹۹۲م) کال طالبان واک ته ورسېدل، د دوی واک پر رسنيو يو بل ګوزار و، طالبانو پر رسنيو چورلټ بنديز ولګاوه، په تېره بيا پر تصويري رسنيو. په چاپي رسنيو کې هم د زير وحو اجسامو د عکسونو خپرېدل منع شول، يوازي د (شريعت غږ) په نامه يوې سراسري راډيو، څو محلي راډيو ګانو او د ټول هېواد په کچه تر (۲۰) عنوانو پورې

چاپي خپرونو فعالیت درلود. راډیوگانو یوازې مذهبي ترانې، خبرونه او د طالبانو د نظام د چارواکو نظرونه خپرول، چاپي رسنۍ هم همدغه شان وې. د افغانستان د رسنیو په تاریخ کې تر دې بله تنگه دوره نه ده تېره شوې. د طالبانو د نظام د سقوط په وروستیو شپو ورځو کې د امریکایي الوتکو د بمبارۍ په وجه د راډیو ټلوویزیون تاسیساتو ته نور زیانونه هم واوښتل او د زیانونو لړۍ تر هماغه وخته راوړسېده.

کله چې د طالبانو نظام ړنگ شو، د افغاني رسنیو په تاریخ کې بې ساری پرمختګ څرګند شو. د رسنیو قانون جوړ شو او د هغه په رڼا کې اوس په هېواد کې، ډول ډول چاپي، غږیزې، انځوریزې او اتیرنېټې رسنۍ فعالیت لري چې د کمیت له پلوه په کې ډېر زیات او د کیفیت له پلوه هم په کې پاموړ پرمختګ شوی دی.

اوس د ټول هېواد په کچه پر دولتي راډیو ټلوویزیون سربېره چې په مرکز او ولایتونو کې خپرونې لري، تر (۴۰) زیات شخصي ټلوویزیونونه فعالیت لري. (۱۳۰) اف ام خصوصي راډیوګانې په ټول افغانستان کې فعالې دي، چاپي رسنۍ تر (۱۰۰۰) عنوانو اوږې او د اتیرنېټې وېبپاڼو شمېر هم سلګونو ته رسېږي، که څه هم له کمی او کیفی پلوه خورا پرمختګ لیدل کېږي، خو بیا هم د افغانستان د رسنیو اوسنۍ پرمختګ تضمین نه دی. د نظام په بدلون، سقوط، د بهرنیو ځواکونو په وتلو او یا هم د جنگسالارانو د واک په زیاتېدو سره دا پرمختګ له ستر ګواښ سره مخامخېدلای شي.

۶- تاریخي ودانۍ او اثار: په افغانستان کې د فرهنگ د

نورو ډگرونو د زیانمنېدو ترڅنګ، تاریخي ودانیو، څلو، بناونو او نورو تاریخي اثارو هم خورا درانه زیانونه لیدلي دي، داسې زیانونه چې ځینې یې په ډېر لګښت د بیا رغېدو امکان لري، خو ځینې د ابد لپاره د افغانستان له لاسه ووتل. د هغو ودانیو شمېر لسګونو ته رسېږي چې افغانستان ته یې تاریخي ارزښت درلود، خو جګړو پرې اورونه بل کړل، دا ودانۍ په ولایتونو کې هم وې او په کابل ښار کې هم چې د ټولو یادونه یې دلته ممکنه نه ده. د کابل د تاجک بیک تاریخي ماڼۍ، د چهلستون بڼې او ماڼۍ، د دارالامان ماڼۍ، د استالف ماڼۍ، د ارګ د دلکشا ماڼۍ، د ملي ارشیف ودانۍ او نورې چې له تاریخي پلوه یې خورا ارزښت درلود، ټولې زیانمنې شوې دي. د دارالامان ماڼۍ د (۳۳) کلونو په ترڅ کې دوه ځله زیانمنه شوه، وروستی زیان یې د (۱۹۹۳-۱۹۹۵م) کلونو کورنیو جګړو کې ولید چې یوه زیاته برخه یې ونړېدله. اوس ددې ودانۍ د بیا رغونې پلان جوړ شوی، چې (۱۷) ملیونه امریکایي ډالره لګښت پرې راځي، په همدې مقایس موږ نورو تاریخي ودانیو ته د وراوښتي زیان کچه هم معلومولای شو.

د جګړو او طبیعي حوادثو په بهیر کې تر (پنځه لسو) داسې تاریخي څلي او منارونه زیانمن شوي چې د افغانستان تاریخ ته یې زیات ارزښت درلود، د بېلګې په توګه د (چکرويو) منار چې عمر یې لومړیو میلادي پېړیو ته رسېده او دا یو بودايي

مینار و چې د توغندیو د لگېدو له امله زیانمن شوی و او د (۱۹۹۸م) کال په اپریل کې ونړېد. په (۱۲ میلادي) پېړۍ کې د غزنویانو مینارونه، د غوریانو جام مینار او نور په لسگونو مینارونه یا په بشپړ ډول له منځه وړل شوي او یا زیانمن شوي دي. نور نو د هېواد داسې تاریخي څلی او منار نه شولیدلی چې د هغه پر زړه او ګوګل دې د مرمیو داغونه نه وي لگېدلي.

د تاریخي ودانیو ترڅنګ تاریخي تدارتونونه هم خورا زیانمن شول او ان بېخي له منځه لاړل. په کابل ښار کې د افغانستان د لاسي صنایعو، قیمتي ډبرو او نظامي توکو پینځه لس بېلابېل تدارتونونه وو، چې خورا قیمتي او تاریخي اثار په کې ایښودل شوي وو. هر کال په زرګونو کسانو ددې تدارتونونو لیدنه کتنه کوله او د افغانستان د خلکو د بریاوو له بېلابېلو ډګرونو خبرېدل. کله چې پر (۱۹۹۲م) کال د کابل ښار د کابل تدارې په سیمه کې جګړه پیل شوه، نو دا ټول پنځه لس تدارتونونه په کې وسوځېدل. په زرګونو اثار یې یا لوټ شول او یا هم د اور خوراک شول، یو ملت چې د پېړیو په اوږدو کې د لاس کومې نښې او بریاوې درلودلې، دا ټولې د جګړې ښامار پر یوه ورځ له ستوني تېرې کړې. ددې تدارتونونو مادي او معنوي ارزښت تر تصور پورته و.

د جګړې د ښامار ګېډه پر تدارتونونو هم مړه نه شوه، د افغانستان داسې شتمنۍ ته یې ځان ورسوه چې افغانان به یې بیا هېڅکله هم خاوندان نه شي، موزیمونه یادوم، ملي او سیمه ییز موزیمونه. د جګړې په بهیر کې پنځه سیمه ییز؛ میمنې،

هرات، کندهار، تنگرهار او بلخ موزیمونه زیانمن شول، خو مرکزي او ملي موزیم چې د زیاتو تاریخي اثارو لرونکی و، د جگړې پر ډگر بدل شو. د سیمه ییزو موزیمونو له جملې څخه به یوازې د تنگرهار د هډې نامنقول موزیم یاد کړم او بیا به د ملي موزیم غم لرلی داستان ته لارېشم.

د هډې نامنقول موزیم د تنگرهار د جلال اباد ښار په ختیزې څنډه کې پروت دی. په دې نامنقول موزیم کې د بودايي عصر داسې اثار ایښودل شوي یا جوړ شوي وو چې د خپل جوړښت او نوعیت له پلوه یې په افغانستان کې د بامیانو تر تاریخي بتانو وروسته ډېر زیات تاریخي ارزښت درلود. دا موزیم د (۱۹۸۱م) کال په جگړو کې د جهادي تنظیمونو له خوا په کنډوالو بدل شو، تر جگړو وروسته بیا هم په دې ځای کې ناقانونه کېدنې وشوې او یو شمېر هغه اثار چې تر ځمکې لاندې وو، هغه هم په نافني ډول وکښل شول او د تاریخي اثارو د قاچاقوړونکو لاس ته ورغلل، اوس دا سیمه یوازې د یوې مخروبي حیثیت لري.

بل ډېر ستر زیان چې جییره یې ناممکنه ده هغه د افغانستان ملي موزیم او د افغانستان د اردو موزیم و. د افغانستان د اردو موزیم د دارالامان په سیمه تاج بېک ماڼۍ کې و. په دې موزیم کې له لرغونې زمانې بیا تر (۱۹۹۲م) کال پورې په بېلابېلو جگړو کې د افغانانو او د هغو د مخالفو پرديو عسکرو له خوا د کارېدلو وسلو بېلگې خوندي وې، د افغانستان د شاهانو تختونه، مېزونه، څوکی، لاس تورې او لباس خوندي وو. دا هر څه د اور خوراک، لوټ او تالان شول. په همدې سیمه کې؛ د

دارالامان تاریخي مانی- مخې ته د افغانستان د ملي موزیم ودانۍ وه. د افغانستان ملي موزیم د سیمې له مهمو موزیمونو څخه یو و، په دې موزیم کې سل زره (۱۰۰۰۰۰) ټوټې بېلابېل اثار وو، چې د ځینو عمر یې پنځوس زره (۵۰۰۰۰) کالو ته رسېده.

د جگړو په لومړیو وختونو کې په سیستماتیک ډول د بېلابېلو جگړه مارو له خوا د موزیم اثار ولوټل شول. د موزیم په سلو کې اویا (۷۰) تاریخي اثار لوټ شول. پر (۱۹۸۸م) کال شبرغان ته نږدې د طلا تپې له غونډۍ څخه د (۲۱) زرو طلايي سکو حیرانوونکې خزانه لاسته راغله. دا خزانه هم د افغانستان د ملي موزیم برخه وه. تر (۱۹۹۲م) کابل تر جگړو دمخه د وخت د حکومت مشر ډاکټر نجیب الله د جگړې د احتمالي خطر له امله د ملي موزیم له مشر سره پرېکړه وکړه چې دا مهمه خزانه باید له موزیم څخه یوه خوندي ځای ته انتقال شي، دا خزانه پر همغه وخت (د افغانستان بانک) محفوظو ځایونو کې چې د افغانستان د جمهوري ریاست د ارگ مانی- ته لاره لري، خوندي شوه، خو په دې راز هېڅوک خبر نه وو، همغه و چې دا مهمه خزانه د لوټمارو له لوطه خوندي پاتې شوه. اوس دا خزانه اروپا، امریکا او د نړۍ نورو سیمو ته د نندارې لپاره وړل کېږي. د نړۍ گڼ شمېر سیلانیان هغه گوري او له دې لارې افغانستان پامور گټه ترلاسه کوي.

د ملي موزیم تر څنګ د افغانستان ملي ارشیف هم د جگړې له ناتاره خوندي پاتې نه شو. د افغانستان د ملي ارشیف د ټولو

اثارو شمېر زرگونو ته رسېده. د افغانستان په ملي ارشيف کې د سووکلونو تاريخي اثار خوندي دي، په تېره بيا د اسلامي دورې اثار. له نېکه مرغه چې د ملي موزيم په پرته ملي ارشيف ته د غلو کم لاس رسېدلی، خو د جگړې د ناتار له امله د ملي ارشيف د اثارو خونديتابه ته ډېره توجه ونه شوه او يو شمېر اثار يې له همدې امله زيانمن او له منځه لاړل. خو د ملي ارشيف نورې ولايتي څانگې بيا ډېرې زيانمنې شوې.

د افغانستان د تاريخي اثارو او ملي هويت د ښکارندويۍ بل مرکز د افغانستان ملي گالري وه چې د (۱۹۹۲م) کال جگړو پرې خورا ناوړه اغېز وکړ. پر (۱۹۹۲م) کال په ملي گالري کې د نقاشۍ، ميناتورۍ، مجسمې او ظريفه اثارو (۵۹۲)، بېلابېل اثار موجود وو، چې په کابل کې د جگړو د پيل له امله ددې اثارو يوه پاموړ برخه يا زيانمنه شوله او يا د غلو له خوا لوټ شوه.

د پورتنیو يادو او مهمو تاريخي اثارو د زيانمنېدو ترڅنگ بله ډېره ستره او نه جبرانېدونکې فرهنگي ضايعه چې افغانستان ته پېښه شوه، هغه همغه د باميانو تاريخي بتان وو چې طالبانو د خپل حاکميت په اوج کې ونړول، دا تاريخي اثار نه يوازې په افغانستان، بلکې په سيمه او نړۍ کې بې ساري وو. د باميانو بتانو لومړي يې (۵۳)، او بل يې (۳۵) متره لوړوالی درلود. له (۳-۵) ميلادي پېړيو ترمنځ موده کې جوړ شوي وو او د بودايي دورې شهکارونه گڼل کېدل، خو طالبانو د افغانانو د تاريخ دا ستر ارزښت د خپلو افراطي افکارو په اور کې وسوځوه. طالبانو

په دې کار سره نه یوازې افغانان، بلکې گرده نړۍ وځوروله. د بامیانو ددې تاریخي بتانو له نړولو سره د طالبانو واکمنۍ هم په نړېدو شوه. افغانان به ډېر له لاسه ورکړي شيان بیا ترلاسه کړي، خو داسې تاریخي اثار به بیا هېڅکله ترلاسه نه کړي. داسې نورې په سلگونو او زرگونو فرهنګي غمیزې چې د هېواد په ګوټ ګوټ کې پېښې شوي، خو ما یې یوازې د ځینو هغو لنډیز دلته راوړ.

له پورته وړې لیکنې څخه دا جاج اخیستلای شو چې جګړه له فرهنګ سره څومره تضاد لري، جګړه څنګه کولای شي چې د (۲۰۰۰) کلونو په بهیر کې یو جوړ شوی میراث د سترګو په رپ کې له سترګو پناه کړي. موږ هغه ملت یو چې ډېر څه مولرل، خو اوس ډېر څه نه لرو، یا مو باید ډېر څه لرلای خو اوس هېڅ نه لرو، دا ځکه چې د جګړې بڼامار همېشه زموږ د فرهنګ پر ځالي اور بل کړی او زموږ د فرهنګ بلبلان اواز او الوت ته نه پرېږدي.

د خوشال پوځي نړۍ ليد

دا ليکنه ما پر (۱۳۹۱ل) کال د خوشال په باب د بناغلي
(علي احمد جلالي) پر يو کتاب (د خوشال خان خټک د عصر او
چاپيريال پوځي څېړنه) پر اثر کړې وه او د نوموړي کتاب د مخکتنې
په غونډه کې اورول شوې ده

يا د سپينو تورو مرد شه يا عاشق شه
چې ياد پري په بدلو په سندر و
د خوشال خټک خونبې به هغه وخت شي
چې برېښنا د سپينو تورو شي يا زغرو.

د خوشال بابا په باب دا خبره عامه ده، چې يو څو اړخيز
شخصيت دی. رښتيا هم کله چې څوک بابا مطالعه کوي، نو
ورته څرگند پري، چې خوشال بابا هم شاعر دی، هم ليکوال، هم
اديب دی هم ادبپوه، هم سياستپوه دی او هم سياستوال، هم
صوفي دی، هم فلسفي، هم رنځپوه دی هم ټولنپوه، هم قومي
مشر دی، هم تېرپوه، هم بنسکاري دی هم بنسکاري پوه، هم د ځان
نقاد دی هم د ټولنې، هم عالم دی هم د علم لېوال، هم خطاط دی
هم ليکپوه، هم ارواه پوه دی هم دينپوه، هم خان دی او هم د
غريبانو يار، هم پر ځان خبر دی هم پر جهان، هم جنگيالی دی هم
توريالی، هم سرتېری دی هم جنرال، لنډه دا چې زموږ ځان څه نه
دی چې نه دی. نو په همدې خاطر خوشالپوهانو په لنډه مانا
زموږ ځان ته د فرهنگيالي او توريالي خان يا د تورې او قلم

خاوند لقب ورکړی دی. د خان د ژوند، مبارزې او اشارو په باب تراوسه پورې نږدې دوه زره بېلابېلې لیکنې شوي او نږدې پنځوس ځانگړي اثار لیکل شوي، خو بیا هم خان لکه د علم د بنار او کان په شان لا ډېرې نوې خبرې لري او لا هم نورې څېړنې، سپړنې، شننې او څلونې ته اړتیا لري. خوشال د یو نړیوال شاعر او لیکوال په توگه د نړۍ له هر لوی لیکوال او شاعر سره یوازې د یو شاعر او لیکوال په توگه د پرتلنې وړ دی، خو که د خوشال د څو اړخیز شخصیت ټول بعدونه د یوې مجموعې په توگه پام کې ونیسو، نو له مبالغې پرته په زغرده ویلای شو، چې د نړۍ هېڅ لیکوال او شاعر ورسره د پرتلنې او سیالۍ جوگه نه دی. د نړۍ تېر ستر شاعران او لیکوال چې نړۍ یې لا اوس هم د افکارو له ځلا او بنسکلا څخه خوند اخلي، یوازې د شاعر او لیکوال او یا هم د ژوندانه د یو یا څو نورو ډگرونو د مفکرینو په توگه مطرح دي، خو زموږ د خان په شان داسې نه دي، لکه د علم او هنر د یو کان په شان چې هر څومره یې سپړو لا هم نورو خزانو ته لار مومو. دوه ستر ممیزات او نعمتونه چې د نړۍ د نورو ژبو له ادبیاتو څخه د پښتو ادبیاتو ځانگړې بنسکلا جوتوي؛ یو یې پښتو لنډۍ دي چې د نړۍ په نورو ژبو کې یې ساری نه لیدل کېږي او بل زموږ همدا لوی خان؛ خان علین مکان خوشال بابا دی. نادره خبره به وي چې پښتانه او نړۍ بیا داسې، ننګیالی، فرهنگيالی او توریالی انسان وټوکوي، خود پښتو متل دی چې د خوار ملا په اذان څوک روژه نه ماتوي؛ هغه ملت او هغه

ولس چې خپله تر خاورو لاندې وي، اتل به يې هم د زمانې په گردونو کې پټ وي.

د خان د گڼ اړخيز شخصيت يو اړخ د هغه پوځي شخصيت دی.

د خان د پوځي شخصيت،

چاپېريال، عواملسو او

دلایلو په باب لکه څنگه

چې لازمه او ضروري ده،

ډېرې ليکنې نه دي شوي،

البتہ د خان پوځي

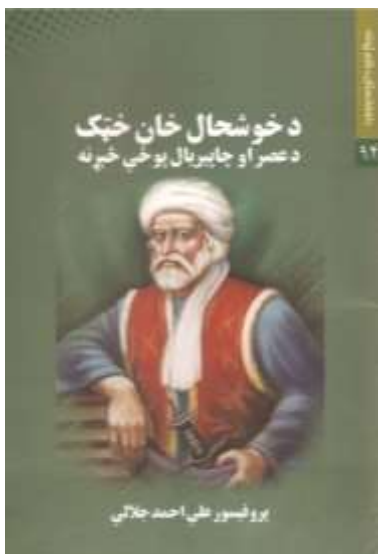
کرونولوژي ترتيب شوي،

خود جگړو د بېلابېلو

اړخونو، ټولنيزو،

سياسي، اقتصادي او

تاريخي عواملو په باب

ډېرې ليکنې نه دي شوي. سره له دې چې د خوشحال د شخصيت

بېلابېل اړخونه پرتوره او قلم ولاړ دي، د قلم اړخ يې خپرل

شوی، که څه هم لاندې نورې څېړنې ته اړتيا لري، خود تورې

چاپېريال يې تت دی. ددې کار يو علت شايد دا وي چې موږ د

پوځي چارو د څېړنې او ارزونې لپاره لږ متخصصين او کارپوه

ليکوال لرو، که ليکوال ولرو نو بيا د پوځي چارو داسې ماهرين

او څېړونکي نه دي چې له سياسي، پوځي، ټولنيزو او تاريخي

پلوه يوه موضوع ښه وڅېړي او يا هم که د پوځي چارو کارپوهان

ولرو، د ليکوالۍ تخنيکي او فني عناصر يې کمزوري دي، په

همدي وجه نه يوازي د خوشال بابا، بلکې د پښتنو د نورو پوځي اتلوليو د مبارزو بېلابېل ډگرونه هماغسې تت پاتې شوي دي. د خپلو تورو په ځلونه کې موږ تر خپلو لرې او نږدې سيالانو ډېرشاته پاتې يو. له نېکه مرغه نن تر مودو وروسته موږ د يوې داسې هڅې شاهدان يو چې توره او قلم په کې دواړه غاړه غړۍ دي، د يو مسلکي جنرال او ليکوال له خوا، د خپل وخت د يوه نابغه ليکوال او مارشال د پوځي فعاليتونو د بېلابېلو اړخونو ژوره علمي څېړنه او شننه گورو.

بناغلي پروفيسور علي احمد جلالي ((د خوشال خټک د عصر او چاپېريال پوځي څېړنه)) د خوشال بابا په يوه شعر پيل کړي:

((چې مغولو ته مې وتړله توره
درست پښتون مې و عالم و ته ښکاره کړ
اتفاق په پښتانه کې پيدا نه شو
کنه مابه د مغول گربوان پاره کړ.))

بناغلي جلالي د دغه شعر په شننه کې وايي: ((د خوشال خټک دغه منظوم کلام که له يوې خوا په لنډ عبارت د هغه نوميالي پښتون د اوږدو مبارزو اغېزې او پايلې څرگندوي، نو له بله پلوه په دې مضمون کې د هغه ښکري ځواک، او داخلي کمزورتيا انعکاس پروت دی، چې په قبيلوي ټولنيز نظام باندې اتکا لري او له يوې مسلطې فيوډالي واکمنۍ سره يې د پوځي ازمايښت په ډگرونو کې د تکتيکي نتايجو په منځ کې د اړيکو

د نشتوالي او بېلتون په وجه، مجموعي اغېزې هېڅکله په يوه ستراتيژيک لوري توجه نه شوې او په نتيجه کې، د زياتو تکتیکي برياليتوبونو له گټلو سره سره يې، ستراتيژيک مرام په مطلوب ډول ترسره نه شو.))

دا هغه تحليلي خبرې وې چې له پورتنني شعر څخه يې الهام اخيستی، ليکوال د يوه پوځي په توگه د خوشال د چاپيريال په درک سره يو داسې تحليل وړاندې کړی، چې د خوشال له زمانې څخه بيا تر دې دمه پورې يې نتيجه يوه ده؛ هغه قوم چې د زمانې په بهير کې په تکتیکي جگړو کې بريالی وي، داسې تکتیکي جنگونه چې يو بل سره ارگانيک او سيستماتيک اړيکي ونه لري او په ټوله کې يوه واحد او دقيقه ستراتيژي تعقيب نه کړي، نو سترو هدفونو ته نه شي رسېدلی.

بناغلي جلالي په خپل دې اثر کې د خوشال د چاپيريال حال او تر هغه لږ وړاندې ماضي، د جگړې او سياليو بېلابېل طرفونه، د جگړې تخنيک او وسايل، د جگړې ميتودونه، د خوشال په نظر د جگړې موثرې لارې چارې او ټول هغه پوځي اتموسفير تشریح کوي، چې خوشال په کې ژوند کړی او پوځي مبارزې ته اړ شوی دی.

خوشال په يوه ډېر تنگ چاپيريال کې پوځي مبارزه پيل کړه، له يوې خوا له مغولي واکمنۍ سره چې د تورې او قلم، فيوډالي مناسباتو او يوې سياسي ستراتيژۍ څخه برخمنه وه او ان د تورې په اندول يې د فرهنگ تله درنه وه، له خپلمنځي

اختلافاتو لري او له بلې خوا يې پانگه او شتمني په لاس کې وه، خوشال بيا د يوه داسې قوم سرلښکر او جنرال و، چې کورني اختلافونه يې د ټولني زړي وو، د پوهې کچه يې له تورې سره موازي نه وه، د تورې پر وړاندې ورته خپل او پردي يوشان وو، نو په داسې يوه اغزن چاپيريال کې د يو جنرال ظهور او بريا تر تصويره پورته کار و. که د خوشال د زمانې سختې بدبختي، د پښتنو ټولنيز چاپيريال، قبيله يې رقابتونه او نورې ستونزې په پام کې ونيسو او بيا داسې يو شخص چې له دې ستونزو څخه د راوتلاره په گوته کړي او د يوه غښتلي دښمن پر وړاندې په ټينگه ودرېږي، دريغ او حالت په پام کې ونيسو، نو په زغرده ويلاي شو چې خوشال د خپل وخت يو ستر پوځي جنرال او مارشال و. د مغولو ستر واکمن ظهيرالدين بابر به ويل چې له پښتنو څخه هېڅکله مه وېرېږئ؛ د هېڅ مغول توره د خپل مغول په وينو سره نه ده، خو د پښتون توره همېشه د خپل پښتانه په وينه سره ده، د بابر ددې خبرې تفسير دا و؛ پښتون هغه قوم دی چې واک و ځواک يې د خپل ورور په وژنه مصرفېږي. د مغولو د بريا راز په اتفاق او د پښتنو د بدمرغۍ عامل په بې اتفاقۍ او لنډ فکري کې نغښتی و. بابا وايي:

چې بنياد يې پيدا شوی په نفاق
له هغونه طمع مه کړه اتفاق.

تفحص که څوک د خوږو زړونو کاندې
د خپل قام له لاسه ورک خوشال خټک دی

که هر خويي سمو مه نه سمپري
پښتانه دي د کړو تيرو د بوال

پښتانه لکه مگس ورباندي گرځي
ورته ايښی دی مغول د حلواتال

درست جهان په ناپوهانو سره ډک دی
ولي زيات که په کي وگوري افغان دی

که په نور خلکو کي ښه سري مونده شي
ولي ښه سري به لروي افغانان

خوشال بابا پريو مهال له خو بېلابېلو ستونزو سره په جگړه کي
و.

جلالي صيب د خوشال بابا د زماڼي دغه ستونزمن چاپېريال په
هر اړخيز ډول تحليل کړی دی، داسې نتيجه وړاندي کوي چې
پر قبيلوي جگړې باندي د امپراتوري قدرت، ستراتيژيک لاس
بری لري، خو په سيمه ييزو شرايطو کي د امپراتوري پر جنگي
ماشين باندي د قبيلو پرگنيز جگړه ييز ځواک تکتیکی تفوق
ترلاسه کوي. دی د مغولو پر وړاندي د پښتنو تکتیکی بريا هغه
سېلاب گڼي، چې تر چټک حرکت وروسته په سيند بدلېږي او

د بنمن ته د بیا فعالیت مجال ورکوي، دی وایي پښتانه ((په خپل وطن او تنگ مین، ښه مېرني، زړور او جنگیالي سپاهیان وو، چې د سېلاب په شان به په غلیم راکوز شول، د جگړې ډگر به یې وگاتېه، مگر وروسته له هغه به یې د تشکیلاتي کمزورتیا او داخلي بېلوالي په وجه، د هرې تکتیکي گټې اغېزه له بلې تکتیکي اغېزې سره ونه تړل شوه او په پای کې به ددې جگړو تکتیکي سوېې او گټنې ستراتیژیکي هدف ته د رسېدو په چاره کې پاتې راغلي. هغه یرغلیز سېلاب چې په شدت له اوچتو سردرو راکوز شوی وو، لږ څه وروسته به آرام سیند شو او تر څو چې به بیا یو سېلاب ترې جوړېده، نو د بنمنانو به د تېر سېلاب په اثر خپلې منځته راغلي ماتې گوډې بېرته جوړې کړې وې او بیا به په میدان تازه نفس ورته ولاړ وو.))

ددې اثر ځینې گټور پیغامونه:

د ښاغلي جلالی صیب دا اثر که څه هم د پاڼو د شمېر له مخې کوچنی اثر گڼل کېږي، خو د محتوايي پانگې د ځایونې له مخې خورا مغتنم اثر دی. په دې اثر کې نه یوازې د خوشال د عصر پوځي چاپېریال خپرل شوی، بلکې یو ډول داسې مهم تحلیلونه او پیغامونه هم په کې ځای پر ځای شوي، چې نه یوازې د خوشال بابا د عصر انځورونه روښانوي، بلکې زموږ د نن او سبا لپاره هم ډېر گټور مفاهیم لري. دلته به ددې ډول پیغامونو او تحلیلي پایلو خو بېلگو ته اشاره وکړم، چې لاهم زموږ د

ټولني پر حالاتو تاثير لرلای او دقيق غور پرې موږ ته گټه رسولای شي.

په دې اثر کې راغلي:

* تکتیک او یا هم تکتیکي جگړه چې له ستراتیژۍ سره منطقي او ټینګ اړیکي ونه لري، تاثیر یې موقتي دی او لوی هدف پرې نه شي ترلاسه کېدلای.

* د تکتیکي جگړو تاثیرات موقتي وي او د یوه سپلا بڼه لري، که چا ترې ځان بچ کړو، نو بېرته خپل ځان رغولای شي.

* توره د جنګ مادي او تدبیر د جنګ معنوي قوتونه دي، که تورې سره پوهه او تدبیر ملګري نه شي، مثبت نتیجه نه شي ترلاسه کولای.

* د مغولو د تجربو پر بنسټ، هغه ولس چې څوک غواړي حکومت پرې وکړي، هلته باید محلي ډلو ته واک انتقال او مخرب قوتونه یې باید پر یو بل دفع شي.

* د هر سیمه ییز واکمن لپاره باید سیال او بدیل په پام کې ونیول شي.

* داخلي اختلافات د جگړه ییز ځواک اساسي برخه کمزورې کوي.

* مغولو په سیستماتیک او منظم ډول د پوځي روزنې له لارې جنگي مهارتونه زده کړي وو او پښتنو په غرنیو سیمو کې په عنعنه یي بڼه منظمې لښکرې په غرنی چاپېریال کې د عنعنه یي لښکرو پر وړاندې ماتې خوري.

* لوژستیکي عنصر په محاربه کې مهم رول لري، هر څومره چې د ستراتیژیکو عملیاتو په ترڅ کې د ارتباط کرښې اوږدې شي، په هماغه تناسب یوه پراخ مغلک او درانده لوژستیکي بنسټ ته اړتیا زیاتېږي. په همدې توګه د جنگي عمل په ساحه کې د پوځونو د لوژستیکي بنیادونو محدودیت، د عسکري عملیاتو د محدودیت سبب ګرځي.

* له پښتنو سره په جګړه کې د مغولو د ځینو عسکري ټولګیو د ماتې یو علت دا و چې ددې پرځای چې د مغولو دا عسکر بڼه سپاهیان وي، بڼه خدمتګاران وو.

* منظمې لښکرې چې سیستماتیک جنگ پرمخ بیایي او هره برخه یې خپل فعالیت کوي، په غرنیو سیمو او نا اواره چاپېریال کې د نامنظمو ګوریلابي او چریکي جنگیالیو پر وړاندې ماتې خوري.

* لیکوال زیاتوي: ((په ګوریلابي جګړه کې د پردی یرغل په مقابل کې د سیمې د خلکو عنعنوي جګړه بیز تمایل هم وي، په داسې چاپېریال کې ګوریلابي قوتونه ځانته

خوندي اډه لري، په داسې حال کې چې پردی لښکر په هره برخه کې ناخوندي وي.

* مغولو خپل پوځي زور په حرفوي لښکرو، درنو او سپکو وسلو، پراخ لوژستيکي ملاتړ او منظم جنگي هنر کې ګاڼه، خود پښتنو ملي وسله وال جوړښت، په سترروحي قوت، ملي ګډ احساس او داسې مېړانې کې و چې د خپل ولس د خپلواک ژوندانه له حماسي تاريخ او دود دستور څخه يې په ميراث اخيستی و.

* د مغولو د سياسي ستراتيژۍ په انډول د پښتنو سياسي ستراتيژي کمزورې وه او يوازې پر تکتیکي جنگونو يې ډډه لګوله.

* مغولو د سياسي ستراتيژۍ له مخې هڅه کوله پښتانه په خپل منځ کې سره واچوي چې سره وسوزي او ميدان دوی ته صاف پاتې شي.

* ګورګاني حکومت په شمالي هند کې د پښتنو په توره ټينګ شو او بيا دغه حکومت په همدې تورې نوزيات ميدانونه وګټل، بيا يې له ټولنيزو او سياسي شرايطو څخه په ګټه اخيستلو سره په همدې پښتني توره په خپله پښتانه ووهل.

* مغولو د سياسي مهارتونو له مخې پښتانه يو بل سره
واچول او ان د کورنۍ غړي يې د منصبونو او امتيازاتو په
ورکړه يو د بل د بنسمن کړل. د يوسفزو مشر (بهاگود) د
مغولو پر ضد کلونه کلونه د مبارزې سنگرونه تاوده
وساتل، خوزوی يې د شاه جهان منصب ترلاسه کړ. خوشال
خان د ژوند ترپايه د مغولو پر ضد جگړه وکړه، خوزوی
يې (بهرام) د اورنگ زب له خوا په خانۍ او سردارۍ
ونازول شو. خوشال بابا وايي:

دا منصبونه دا انعامونه

واړه زندي دي واړه مارونونه

لېوني شول پښتانه په منصبونو
خدايه ما ژغورې له هسې غضبونو

پښتانه چې بې ننگي کا څوک يې څه کا
گورستان لره به درو موله ارمانه

* مغولو ځينو پښتنو ته د منصبونو، لقبونو او جاگيرونو په
ورکولو سره د هغوی سترې تکتیکي اغېزې د خپلې
سياسي ستراتيژۍ په ډيناميزم کې ترزياتې اندازې شنډې
کړې. په بل عبارت هغه گټنې چې پښتنو د پوځي

ستراتیژی، په غیر مستقیم تقرب کې ترلاسه کولې، گورگانیانو د عمومي ستراتیژی، په غیر مستقیم تقرب له منځه وړلې. په نتیجه کې ویلای شو، چې په (۱۲ او ۱۷) میلادي مې پېړۍ کې له مسلطې گورگاني واکمنۍ سره د پښتنو و سلوالي مبارزې ځکه خپل وروستي مرام ته ونه رسېدلې، چې د پښتنو د قبيله يي نظام حماسي او بهادري جوړښت بې له کومې واحدې رهبرۍ د یوې فیوډالی واکمنۍ له ټولو موسساتو سره، د لښکري جوړښت په ګډون، مخامخ وو.

* روښاني غورځنگ له پوځي عمل سره ایديولوژیک عمل، چې د سیاسي ستراتیژی، یوه اغېزمنه وسله ده، ملګری کړ، خو د گورگانیانو د سیاسي ستراتیژی، په وجه دا غورځنگ هم له ایديولوژیک اغېز څخه محروم شو او په نتیجه کې یوازې د یو پوځي عمل په توګه په میدان کې پاتې شو.

بناغلی جلالی په خپل دې پوځي تحلیلي اثر کې د وروستۍ نتیجې په توګه دا پیغام ورکوي، چې د جګړې او مبارزې لپاره د تورې او تدبیر، مادي او معنوي قوت په کار دی، تکتیکي عملونه باید د یوې سیاسي او عمومي ستراتیژي برخه وي او د ټولني سیاسي موسسات باید په ترتیب سره وده وکړي، له دې

پرته پوځي او ايډيولوژيک غورځنگونه نه شي بريالي کېدی.
بناغلی جلالی وايي:

((داد (۱۷) مې پېړۍ، خوشال و چې ددې ټولو تاريخي واقعیتونو په درک کولو سره يې له تورې سره قلم هم راواخيست او په دواړو وسلو يې مبارزې ته دوام ورکړ. هغه په خپله زمانه کې د سياست او عسکرۍ ستراتيژۍ د يو نسبتاً پراخ نړۍ ليد په رڼا کې د جنګي شرايطو مفصله څېړنه وکړه، له يوې خوا يې د ژوند ترپايه د بنمن ته توره په ځمکه کېښوده او له بله پلوه يې تر مرګ پورې د پښتنو په قومي تحريک کې، د هغوی سياسي او ستراتيژيکې کمزورتياوې کله په خوږه او نرمه او کله په ترخه او ستوغه ژبه څرګند کړې:

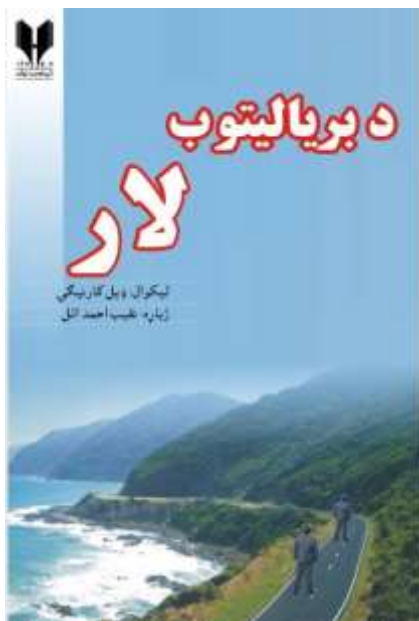
هره چاره د پښتون تر مغل ښه ده
اتفاق ورسره نه شته ډېر ارمان
د بهلول او د شېرشاه خبرې اورم
چې په هند کې پښتانه وو بادشاهان
شپږ او اوه پېړۍ يې هسې بادشاهي وه
چې په دوی پورې درست خلک وو حيران
يا هغه پښتانه نور و دا څه نور شول
يا د خدای دی اوس دا هسې شان فرمان
که توفيق د اتفاق پښتانه مومي
زور خوشال به دوباره شي په دا ځوان

د جلالی صیب په نظر چریکی جنگ چې خوشال یې د ((قزاقی)) جنگ یوه برخه گڼي او اوس په نړۍ کې د گوریلايي جنگ په نامه نومول شوی، د خوشال د پوځي مبارزې د تکتیک اساسي عنصر دی، همدا چریکی جنگ و چې د مقدوني سکندر، چنگېز، انگرېز او روس منظمې لښکرې یې ماتې کړې او اوس دا دی په یوه بل عصري تعبیر سره د نړۍ د شلمې او یوویشتمې پېړۍ ستر زبرځواک او د هغه لښکونو انډیوالانو ته د سر په کاسه کې اوبه ورکوي.

(د برياليتوب لار) له کومو پېچومو تېرېږي؟

(د برياليتوب لار) د نړۍ د نوميالي ليکوال (ډيل کارنيگي) اثر دی چې (نقيب احمد اتل) په خوږه پښتو ژباړلی، ماته يې د سرريزې لپاره راکړی و، پر ۱۳۹۱ ل کال ما پر دې اثر دا سرريزه وليکله، دا اثر پر همدې کال چاپ شو.

په ژوند کې د ستونزو پروړاندې مبارزه او پر ناخوالو لاسبری اسانه کار نه دی. هغه ټولنې چې د سوکالي پر او ته رسېدلي، د کار، زيار او متواترو تجربو له يوه اوږده تسلسل څخه تېرې شوي دي. ستر شخصيتونه هم په اسانۍ نه دي ستر شوي، دوی هم ډېرې شپې رنې کړي؛ د مرگ او ژوند د پولې پر ليکه ودرېدلي، د ازمېښت د اور له بټۍ څخه تېر شوي دي. هغوی چې د سختيو اورونو خوړلي، نومونه يې د تاريخ له حافظې وتي دي. د تاريخ قضاوت هم سل په سلو کې عادلانه نه دی؛ تصادفات، استثنائات او ناخاپي پېښې هم له عادي اشخاصو اتلان جوړولای او همدا پېښې بيا د نړۍ سترې ستې هم د هېرېدو کندی ته تېل وهلاي شي.

پر ټولنيزو ستونزو د بري حل لارې او فورمولونه لکه د ساينسي هغو په شان نه دي، چې په ټوله نړۍ کې يو شان قابليت او منښت لري؛ عاطفې، درد، احساس، تخيل، اخلاقو او نورو ټولنيزو تړونونو ته اړتيا نه لري، د محاسبې او تجربې فکس او ټاکلي قوانين لري، په ټولنيزو چارو کې بيا فورمولونه بل ډول دي؛ متواترې تجربې، متلونه، د خلکو د افکارو مجموعي نچور، اخلاق او ټولنيز قراردادونه د ټولنيزو شخړو د حل فورمولونه دي چې د زمان او مکان ټول حاکم چاپيريال پرې خپل خپل تاثيرات لري.

په نړۍ کې گڼ شمېر داسې پوهان شته چې د زمانې د اوږدو تجربو په برکت يې د شخصيت جوړونې او پر ټولنيزو ستونزو د لاسبري حل لارې په گوته کړي دي. انسان کولای شي همدې تجربو ته په کتو سره خپل ځان د بري پړاو ته ورسوي، پر ستونزو لاسبری پيدا کړي، ځان او ټولنه سوکاله او خپل نوم ابدي کړي.

د پوهانو همدا نظريې او پخې خبرې د يوه ټولنيز فورمول په توگه کار ورکوي او که څوک يې عملي کړي، کېدی شي د ژوند ډېرې ناخوالې يې له منځه لاړې شي.

(ډيل کارنيگي) د نړۍ د گڼو ليکوالو په منځ کې هغه ليکوال دی چې خبره يې د عوامو په اصطلاح د کاني کرښه ده او د يوه ټولنيز فورمول حيثيت لري. ډيل کارنيگي (د ژوند لار)، (د خبرو هنر يا فن) او گڼ شمېر نور داسې کتابونه ليکلي چې په سوونو مليونه ټوکه چاپ شوي او په سلگونو مليونه لوستونکي لري. د ډيل کارنيگي هر اثر له يو ځل څخه تر شلو ځلو پورې چاپ شوی او د هر ځل چاپ ټيټ شمېر يې يو ميليون

توکه و. د نړۍ په ډېرو گڼ ویونکو ژبو یې اثار چاپ شوي دي. نږدې نیمه پېړۍ کېږي چې د نړۍ مارکېټ او ذهن د ډیل کارنیگی پر اثارو راخرخي. ((د بريالیتوب لاره)) هم د نړۍ ددې نامتو لیکوال بل اثر دی، چې دده د پراخې مطالعې او اوږدې تجربې نچور دی. دا اثر که څه هم ډېرې پاڼې نه لري، خو ډېرې د کار خبرې لري. دا اثر اصلاً د تجربه شویو خبرو یو نچور دی چې فرعي، څنگزني او اضافي خبرې نه لري، هره خبره یې په تول تللې او له هدفه ډکه ده. هغه چا څخه چې د ژوند لاره ورکه وي، دا اثر ورته د سوکاله ژوند لپاره یوه کونجی ده، یو خراغ دی. د ناهیلو انسانانو لپاره د هیلو یوه ډیوه ده، د کم جرئت اشخاصو لپاره هم د جرئت یوه نسخه لکه څنگه چې حساب، هندسه، کیمیا، الجبر او نورو ساینسي مضامینو کې د هرې معادلې د حل لپاره یو فورمول وي، دا اثر هم د شخصیت جوړونې او د ستونزې د هرې معادلې لپاره یو فورمول لري، که هر ناکام او ناهیلې شخص د خپل د ژوند په بېلابېلو ناکامو ډگرونو کې ددې اثر نسخې عملي کړي، نو پوره باور دی چې ډېرې بریاوې به ترلاسه کړي. ددې اثر اصلي جوهر دادی چې له ((سړي)) نه ((سړي)) جوړ کړي، یو ناکام شخص پر یوه بريالي شخص بدل کړي، یو ناهیلې انسان پر یوه هیله من انسان او یو ناهدغه شخص پر یوه هدفمن شخص عوض کړي. دا اثر یو ژوند دود دی چې ستنې یې د پخو تجربو پر بنسټ ولاړې دي.

په دې اثر کې واضح کېږي چې ذوق او مزاج د انسان په ژوند کې ډېر مهم دي؛ هر هغه کار چې د انسان په ذوق برابر نه وي، د هغه انتخاب او بیا د هغه بری د هغه شخص لپاره اسانه کار نه دی. هدف په خپله د بري لپاره مهم عنصر دی؛ هغه انسانان چې بې هدفه مبارزه کې وي، وروستی نتیجه یې له ستړیا پرته بل څه

نه دي. هر انسان چې غواړي بري ته ورسېږي، بايد پر ځان وپسا او باور پيدا کړي، پر يوه هدف بې باوري، هدف ته تر رسېدو دمخه د ناکامۍ پيلامه ده. د هدف او بري په لاره کې شوق، ذوق او ولوله مهم رول لري، انسان له ستړيا څخه ژغوري، له خپل کاره خوند اخلي. انسان بايد خپله تېره ناکامه او مايوسه ماضي هېره کړي، خپل ذهن هلته مصروف نه کړي، خپل او سنی وخت په پام کې ونيسي، د خپل وخت له امکاناتو اعظمي گټه پورته کړي، د راتلونکي په اړه فکر وکړي او هغه هم مثبت فکر. منفي تفکر هم د ناکامۍ چينجی دی، چې د برياً مغز خوري. انسان بايد له تېرو تجربو څخه مثبت گټه پورته کړي. تجربه داسې ده لکه د رڼا لار. انسان بايد د خپل ځان د صحت او سلامت هم زيات خيال وساتي. د ډيل کارنيگي په نظر هغه انسان چې په صورت روغ نه وي، سالم فکر نه شي کولای، (سليم عقل په سالم بدن کې دی) متل د مصداق په توگه راوړي. انسان بايد د خپلو نېنگنو او نيمگړتياوو جاج واخلې، له نيمگړتياوو بايد خواشینی نه شي، د هغو د حل لپاره بايد کار وکړي او نېنگنې بايد زياتې کړي. انسان بايد په ټولنه کې خلکو ته خپل کمال او مهارت څرگند کړي، دا کار په ټولنه کې دده د شخصيت د گرانښت او منښت سبب گرځي او دده د لازياتې هڅونې عامل گڼل کېږي. زړورتيا د شخصيت په وده کې بل مهم عنصر دی. که يو انسان د يو کار وړتيا هم ولري، خو چې لازمه زړورتيا ورسره ونه لري، د هغه د اجرا لپاره اقدام نه کوي.

د ډيل کارنيگي په وينا (د وينا فن) او اغېزناکه وينا هم د شخصيت په وده کې ډېر مهم رول لري، د نړۍ يو زيات شمېر مشهور شخصيتونه د خپلې اغېزناکې وينا په برکت د شهرت او بري لوړ مقام ته رسېدلي دي، نو که يو څوک غواړي ستر

شخصیت شي او خپل فکر خلکو ته بیان کړي، نو باید د وینا فن زده کړي. ده په خپل دې اثر او هم په یو بل ځانگړي اثر کې د یوې بڼې او جذابې وینا رغنده توکي تشریح کړي دي.

کارنیگي وایي چې ازاد فکر او پرله پسې هڅه د انسان په بریالیتوب کې بل اساسي عنصر دی؛ هر څومره چې د انسان د فکر د ایره پراخه وي او له خپلو هڅو سترې نه شي، همغومره د بري حد ته نږدې کېږي. د ستونزو پر وړاندې په ټینګه مبارزه د بري بل راز دی.

ډیل کارنیگي په دې اثر کې د شخصیت جوړونې بېلابېل او کړلېږن پړاوونه تشریح کوي، دا پړاوونه او قوانین یې اکثره داسې دي چې د نړۍ پر اکثره ټولنو د تطبیق وړ دي، له هغې جملې څخه زموږ پر ټولنه هغو ناروغیو ته چې کارنیگي اشاره کړې، د هغو یو زیات شمېر همدا اوس زموږ په ټولنه کې گزمنې کوي او د یو زیات شمېر خلکو ذهن اخلاکوي. د ساري په توګه (غیبت کول). سره له دې چې غیبت کول اسلامي شریعت غندلی او په ټینګه یې منع کړي، خو بیا هم زموږ په ټولنه کې د لوستي او نالوستو اشخاصو ترمنځ لکه د یوې ساري ناروغۍ په توګه فعالیت کوي، د گڼې، لیکنې او د غیبت نور ډولونه همدا اوس دود دي. د دې کار یو علت شاید دا وي چې دلته څوک د یو چا د شخصیت وده نه شي زغملای، نو ځکه د هغه د تخریب لپاره له داسې یوې وسیلې څخه کار اخلي چې هېڅ لگښت پرې نه راځي؛ غیبت کول، تور پورې کول او دروغ ویل. کارنیگي وایي: ((له غیبت کولو نه بل اسان کار نشته، ځکه چې په دې کار کې فکر، پوهې او وړتیا ته اړتیا نه لیدل کېږي)). زموږ په ټولنه کې یو ډول هغه کسان دي چې کار کوي او بل ډول هغه

کسان دي، چې د هغوی کار ته متوجه دي او غواړي په غیبت او تور پورې کولو یې د کار رنگه پیکه کړي. ځینې خلک بیا داسې دي لکه د سلطان محمود پاچا لټان، د کار لټه نه کوي، یوې موقع او طلايي چانس ته منتظر وي، په دې پلمه چې د کار موقع نه شته خپله تنبلي پټوي. کار نیګي وایي: ((موقع یا چانس د چا کور ته نه ورځي، باید تاسو خپله موقع پسې لاړ شی!!)).

ځینې خلک له دې وېرې هم د یو مثبت کار لټه نه کوي چې څوک یې مخالفت ونه کړي. د مخالفت وېره د یو لوی کار د مخنیوي سبب ګرځي، خو هوډ من اشخاص هغه دي چې د چا مخالفت ته ډېر ارزښت ور نه کړي، خپل کار ترسره کړي. کار نیګي په دې نظر دی چې ((په ژوند کې هغه وخت مزه پیدا کېږي، چې څوک دې مخالفت وکړي.)) زه به خپله یوه شخصي تجربه هم درسره شریکه کړم: هر کله چې یو چا د حسد او کینې له مخې زما د فرهنګي او ټولنیزو کارونو مخالفت کړی، نو ما نور هم هغه کار ته کش ورکړی، تر هغه چې مې هغه کار ترسره کړی دی. کله چې مې په سختۍ د کار ثمر ترلاسه کړی، نو ډېر خوند یې راکړی، لکه څومره چې یې ماته خوند راکړی زما مخالفین یې کړولي دي، نو اوس ماته یوه پخه تجربه ده چې که ستا او مخالفت ترمنځ د یو کار پر سر اختلاف وي، ته باید مخالف سره په داوو دانګلو وخت تېر نه کړې، ژر خپل کار ترسره کړې. مخالف ته بیا تردې بله خپله سخته ماتې او عذاب نشته. که څه هم ځینې خلک داسې شته چې غیبت او منفي هڅو ته یې کار ویلای وي، عادت یې نه بدلېږي، د کار نیګي په وینا ((عادت یې د فطرت په خټه کې وده کوي))، خو ددې پرځای چې موږ د چا د ټولنیزو او فطري عادتونو پر بدلولو وخت مصرف کړو، خپل کارونه

باید ترسره کړو. کار د نېکمرغۍ او ((بې کارۍ د بدبختۍ زانگوده)).

د اپلاتون، کارنیګي او نورو پوهانو په نظر پوهه د انسان لپاره لویه نېکمرغي ده، که څوک غواړي نېکمرغه شي، نو ځان باید د مطالعې او پوهې په ګاڼه سمبال کړي. کله چې مور خپلې ټولنې ته وگورو، هغه اشخاص، لیکوال او نورو خلک چې ذهن یې له تفکره ډک وي، هغوی کار کوي، د بري لارې لندوي، خو هغوی چې خالي ذهنه وي، ذهن کې وسوسې، کینه او حسد وده کوي، ځان خوري. دا پخه خبره ده چې ((خالي ذهن د شیطان کور دی))، نو که مور غواړو ځان له شیطان وژغورو، باید خپل ذهن د علم په رڼا روښانه کړو.

هر سخت کار یوې سختې او قوي ارادې ته اړتیا لري، هېڅ ستر کار له ستري ارادې پرته نه شي ترسره کېدلای، د کارنیګي په نظر ((اراده یو روحي عمل دی)) چې د سختو عملونو د ترسره کولو لپاره خورا اغېزمنه وسیله ده.

د کارنیګي په نظر ناهيلي، بې ځایه شهرت غوښتنه، ځان کم ګڼل، بې زړه توب، د کمتری احساس او نور هغه مرضونه دي چې که په یو انسان کې یې ځای ونیو، انسان له سختیو بدمرغيو سره مخامخولای شي. دی وایي ((نېکمرغي هغه ذهني کیفیت دی، چې د یوه انسان د ټولو غوښتنو او امیدونو تر پوره کېدو وروسته رامنځته کېږي)).

کارنیګي وایي، که غواړئ د نېکمرغۍ ذهني کیفیت ترلاسه کړئ، نو ((له چا څخه نفرت مه کوئ، له چا سره کینه او حسد مه کوئ، بې له کومې وجې د چا بې عزتي مه کوئ، د بنسټۍ ته لار مه اوړوئ، د کینې ناروغي له ځانه لرې کړئ، یو کار په صبر او

سکون سره ترسره کړئ، په ځان کې له ژوند سره د مینې جذبه پیدا کړئ، د نظم او د سپلین تابع شئ)) او داسې نور مهم عناصر، چې په یو انسان کې د نېکمرغۍ ووزرې غوړولای شي. د دې اثر د توضیح لپاره د اثر مطالعه تر ټولو ښه لاره ده، که زموږ ولس په تېره بیا ځوان نسل دا اثر په دقت ولولي او ډېرې برخې عملي کړي، نو کېدی شي د ښه ژوندانه لپاره ورته یوه ښه کیلي په لاس ورشي. دا چې کار نیګي د نړۍ ولسونو ته د ښه ژوند لپاره داسې یوه وړیا کیلي جوړه کړې، نو پر هغه دې هم سل افرین شي او دا چې ښاغلي نقیب احمد اتل بیا په خوږه، روانه او اسانه پښتو دا کیلي د هر افغان کور ته په وړیا ډول رسولې، دده په ځوانۍ دې هم برکت شي، الله (ج) دې دی د نېکمرغۍ په هغو ټولو خوږ لښو کې ډوب کړي، چې لیکوال یې په دې کتاب کې هیله کړې او په پای کې د هر افغان او د نړۍ هر انسان لپاره همدا هیله.

د دې ټولني

یو یون

۱۳۹۱ کال د غويي ۱۳مه

ارگ، د جمهوري ریاست ماڼۍ

پښتو کې درې نوي شعري فورمونه

(تپیزه، تکوریزه او هایکو)

دا لیکنه پر (۱۳۹۱ل) کال د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په پښتو خانګه کې د یوه علمي کنفرانس په بڼه اورول شوې وه.

د یوې ژبې د ادبي دورې په ټاکنه کې یو مهم اصل شکلي او محتوايي بدلون دی. جولیز او مانیز بدلون هم په اسانۍ سره نه رامنځته کېږي، یا د اوږدو ټولنیزو بدلونونو زېږنده وي، یا هم د پخوا ادبي تجربو د تکرار او اوج له پراوونو څخه دا محتوايي او شکلي بدلون راتوکېږي.

پښتو ادب له محتوايي او شکلي، په تېره بیا له جولیز پلوه خورا غني دی. د پښتو ژبې سکښت، جوړښت او اهنګین ترتیب دا ځانګړې وړتیا لري، چې د نړۍ د هرې ژبې د ادبیاتو جولیز جوړښت راخپل او د خپلو ادبي فورمونو په لیکه کې زیات کړي. د (۱۴) (عربي) شعري فورمونو په ګډون چې پښتو یوازې له عربي څخه راخپل کړي دي، د (دري) (دوه بیټۍ) هم پښتو کې څه نا څه ځای لري، له (انګلیسي) او نورو نړیوالو ژبو څخه راغلي ازاد شعراو د هغه بېلابېل ډولونه هم پښتو کې دود دي. د پښتو د خپلو شعري فورمونو شمېر هم د نړۍ تر بلې هرې ژبې زیات دی. که د پښتو د ټولو شعري فورمونو شمېر او په واحد شعري فورم کې د هغو بېلابېلې بڼې په پام کې ونیسو، نو د

ټولو پښتو شعري فورمونو شمېر نږدې (۵۵) بېلابېلو شعري فورمونو ته رسېږي. پښتو ژبه که څه هم د هغې د خپل جوړښت، د غږونو د تراکم، د جنس، حالت او نورو اوبستونو له نظره ناپښتنو ته د زده کړې له مخې سخته برېښي، خو د اهنګین جوړښت او موسيقيت له مخې بیا هغه شان ده، چې د نړۍ هر موسيقيوال او سندرغاړي ته تر هرې بلې ژبې خوږه، اهنګینه او اسانه ده.

خبره لادوه نیمو لسیزو ته نه ده رسېدلې، چې د پښتو ادب په لمن کې (درې نوي شعري فورمونه) په ټوکېدو او غوړېدو دي. دا شعري فورمونه که څه هم هر یو خپل جوړښت او سکښت لري، خو داسې هم نه ده چې په پښتو ادب کې پخوانۍ رېښه او مخینه نه لري. دا شعري جولې، (ټپیزه)، (ټکوریزه) او (هایکو) دي. دلته غواړو، د هرې یوې پر جولیز سکښت او جوړښت بحث وکړو. تر بحث دمخه یادونه کوو چې ددې جولو له ټوکېدو سره سم بیا تر دې دمه دا هر یو فورم خپل مخالفین او موافقین لري. موږ به دلته د هر یو فورم پر جوړښت بحث وکړو، د موافقینو او مخالفینو پر احساساتو او د اختلافاتو پر انګېزو به هم یو څه وغږېږو.

۱- ټپیزه:

ټپیزه د پښتو تر ټولو قوي او مشهور شعري فورم (لنډۍ) یا ټپيې) پر بنسټ رغول شوی فورم دی. سره له دې چې د پښتو مشهور شعري فورم (لنډۍ) نور نومونه ټيکۍ، ټپه، مصری هم

لري، خو ټپيزه چې له (لنډۍ) څخه مشتق شوي د پوهاند زيار په نظر ورته (ټپيزه) نومونه تر ټولو ځکه غوره برېښي، چې له بلې نومونې يا اصطلاح سره مانيز ټکر نه پېښوي او يا هم ويون يا تلفظ يې اسانه دی. لکه څنگه چې څرگنده ده پښتو ټپه يا لنډۍ دوه ثابتې مسرې لري او يوه څپه يې هم تر ټاکلي حده زياتېدې يا کمېدې نه شي او که د فشار له امله يې کومه څپه زياته يا کمه شي، نو لنډۍ يا ټپه خپله دا ځانگړتيا له لاسه ورکوي او هېڅکله هغه خوند او اهننگ چې لري يې، نه شي ورکولای.

ما ويل يوازې زما ياري يې

د اختر ټال يې هر سړی دې زنگوینه

ستا به واده زما به مرگ وي

ستا به ډولۍ زما به کټ خاورو ته ځينه

خويندې چې کېني وروڼه ستايي

ورونه چې کېني خويندې بل ته ورکوينه

لومړۍ مسره (۹) او دويمه (۱۳) څپې ده، چې ټولې (۲۲) څپې کېږي. همدا (۹+۱۳) څپې د لنډۍ رياضي ده، چې له دې جوړښت پرته لنډۍ يا ټپه هلو جوړېدې نه شي.

ټپيزه چې اساس يې همدا لنډۍ ده او په وروستۍ برخه کې يې همدا لنډۍ ورزياتېږي او ټپيزه سره تړي، د لنډۍ يا ټپې تر

وروستني پېوستون وروسته ثابت شکل غوره کوي او د نور انکشاف امکان يې له منځه ځي.

هره ټپيزه په مجموعي ډول پينځه مسرې لري؛ درې مسرې په خپله د ټپيزې لومړۍ برخه وي او دوه مسرې د لنډۍ وي، چې له لومړيو درېو مسرو سره يوځای کېږي يا د لومړۍ برخې درې مسرې له وروستيو دوو مسرو سره يوځای کېږي. د ټپيزې لومړۍ مسره (۹) دويمه (۹) درېيمه هم (۹) څپې لري، د لنډۍ لومړۍ مسره خو هسې هم (۹) څپيزه وي، په دې ډول دا څلورې مسرې نه يوازې د څپو د شمېر له مخې سره مساوي دي، بلکې د قافيز جوړښت له پلوه هم په خپل منځ کې هم قافيه دي او څلور واړه مسرې يوه مشترکه قافيه تعقيبوي، که چېرې احياناً د لنډۍ لومړۍ مسره پر قافيې سربېره رديف هم ولري، د ټپيزې د لومړۍ برخې د لومړيو دريو مسرو رديفونه هم ترهمغې قافيې وروسته هماغه رديف تعقيبوي. دلته پوښتنه پيدا کېږي چې خپله لنډۍ خو اصلاً يو ناقفيوال نظم دی، نو دلته بيا قافيه له کومه شوه؟ دلته بايد واضح شي چې کله هم يو ټپيزوال ټپيزه جوړوي، نو لنډۍ يې د اساس په توگه غوره کوي؛ د لنډۍ د لومړۍ مسرې وروستۍ بڼه، اهنګ يا د کلمې سکښت په پام کې نيسي، خپلې لومړۍ درې مسرې هم پرهمغه وزن او اهنګ برابر وي، نو ځکه د لنډۍ لومړۍ مسره که څه هم له آره قافيه نه لري، خو چې د لومړۍ مسرې وروستۍ برخه يې د ټپيزې له دريو لومړيو مسرو سره غاړه غړۍ شي، نو قافيواله بڼه خپله کړي.

د لنډې ځانگړې هندسي بڼه داده:

خو کله چې د تپيزې له لومړيو درېيو مسرو سره يوځای کېږي له تپيزې سره دا شکل خپلوي.

a _____
a _____
a _____
a _____

او يا هم

= a _____
= a _____
= a _____
= a _____

دلته به يې څو بېلگې وړاندې کړو:

غليم يې ډاري له پرتمه
کره يې ورپرې د بنکېلاک تمه
غازيان راټول پرې له هر چمه
د توريالي اکبر له برممه

ځوانان د ننگ تورې وهي، سرور کوينه

څښتن دې مات هغه لښکر کړي
له ژوند وژواکه لاس پر سر کړي
چې پښتانه ته بد نظر کړي
میرویسېسه خدای دې جنت درکړي
چې مور دې خلاص کړو د پردو له منتونه

شوم لاس پر سر له پردې خپله
څوک به یې نه کړي پر ما بله
خودا ستا مینه نه کړم خپله
پاس پر کمره ولاړه گلله
یا به دې پرې کړم یا به ځان وغورځومه

ته به د چاپر کور مېلمه یې
ورسره ناست په څه پلمه یې
تیاره ما بنام ته بلینده یې
ته به د کوم محفل دیوه یې
زه د هجران تورو تیارو ته ناسته یمه
(د پوهاند زیار له لیکنې څخه)

گورئ د نورو گوروډاگی دی
پری مه غولپړئ دا پردی دی
دی د ډالرو لپوونی دی
سری په رنگ کله سری دی
سری هغه دی چې یې خوی د سری وینه
(د اخلاقي جرئت غوره سمبول، ۲۷مخ)

هسې مې کلي کې زړه تنگ شو
چې یار روان رانه په څنگ شو
له خپل نصیب سره مې جنگ شو
زما د مینې یار ملنگ شو
اوس به د پری د ملنگانو لټومه.

هغه له زړه نه راته گران دی
د ستمونو یې باران دی
زما ترې سر او مال قربان دی
په مایې زر منه احسان دی
چې جانان ټول کلی پرېږدي ماله راځینه

د ټپیزې خپیز خجیز جوړښت هم د لنډۍ د فورم تابع دی، د
پښتو د ټولو شعرونو خجیز جوړښت داسې دی چې که د مسرې
پر هره لومړۍ، دویمه، درېیمه او یا هم څلورمه خپه خج یا فشار

راغی، نو تر هغې وروسته به هره څلورمه څپه خجنه وي، همدا
خج او څپه ده چې د پښتو شعریا نظم اسکلیت جوړوي. دا
قانون د پښتو پر ټول نظمې جوړښت؛ ازاد وي که قافیوال،
یوشان د تطبیق وړ دی. په پښتو لنډیو کې په لومړۍ او دویمه
مسره کې هره څلورمه څپه خجنه ده:

امانتی مې گور کې کېږدی

که یار خبر شي ما به خپل وطن ته ورینه

ددې لنډۍ څپیز جوړښت په دې ډول دی

U - U U U - U U U

U - U U U - U U U - U U U

(د پښتو شعر هندسي جوړښت ۱۳۹ مخ)

په زړه مې ډېر گلونه شنه دي

زړه کې مې پټې دي هغه بڼه دي

زما او ستا ترمنځه څه دي

نور خويي هېڅ ویلي نه دي

دا ستا پېغور یې راکاوه په ژړا شومه

ددې ټپيزې خپيز جوړښت په دې ډول دی:

U - U U U - U U U

U - U U U - U U U

U - U U U - U U U

U - U U U - U U U

U-U U U U - U U U U - U U U U

زه به تر گوره درته کېنم

چېرته به يې کوره درته کېنم

د زړه لسه زوره درته کېنم

يو کال به نوره درته کېنم

زيارت خونه يې چې جنډې به دې ساتمه

(د محبوب شاه محبوب له ليکنې)

د پورتنۍ ټپيزې خپيز خجيز جوړښت هم د پورتنۍ هغې په

شان دی.

هندسي جوړښت يې:

= a _____

= a _____

= a _____

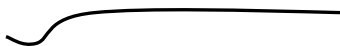
= a _____

د يادونې وړ ده چې د ټولو خپيز خجيز جوړښت، لکه د رياضي د فورمول په شان دی، خو هندسي جوړښت يې لږ تر لږه

په دوه ډوله دی. یو ډول همغه چې د لنډې د لومړۍ مسرې په
 گډون په کې څلور واړه مسرې یو شان قافیه تعقیبوي او
 پینځمه مسره یې له قافیې څخه ازاده وي او دویم شکل یې
 همغه دی چې تر قافیې وروسته ردیف هم لري:

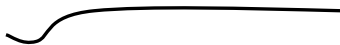
لومړی شکل:

a _____
 a _____
 a _____
 a _____

دویم شکل:

= a _____
 = a _____
 = a _____
 = a _____

په پښتو کې ټیپیزه ډېر اوږد تاریخ نه لري، البته په ژبه کې
 د بته ورته نظمو نه شته. نږدې دوه لسيزې کېرې چې ټیپیزه په
 پښتو ادب کې تر سترگو کېرې، ان تردو و لسيزو کمه موده
 کېرې. ځینې لیکوال په دې نظر دي چې پوهاند مجاور
 احمد زیار د ټیپیزې د مخکښانو له جملې څخه دی. البته په
 پښتو ازاد شعر کې د پښتو لنډې کارونه مخکې هم شوي؛ یو

شمېر شاعرانو چې پښتو ازاد شعري لیکلی، په خپلو ځینو شعرونو کې یې پښتو لنډۍ، د خپل شعر د قوت، د منطق د پوځوالي او د استدلال د یوې ستنې په توګه کارولې ده. پوهاند زیار هم په خپلو ځینو ازادو شعرونو کې لنډۍ کارولي. سربېره پر دې پوهاند زیار خپلواکې ټیپیزې هم لیکلي دي. تراوسه د پوهاند زیار د ټیپیزو کوم ځانګړی اثر نه دی چاپ شوی، خو د پښتو یو شمېر ځوانو لیکوالو ټیپیزې ته خپل کار ویلی او په دې برخه کې یې دومره کار کړی چې خپل مستقل اثار یې چاپ کړي دي. ځوان لیکوال (حنیف حیران) او (رحیم الله ارمانی) هغه لیکوال دي، چې د ټیپیزو مستقل اثار لري.

د حنیف حیران د ټیپیزو ټولګه (یو ځلې بیا په دې لار راشه) نومېږي، یو شمېر نورو لیکوالو او شاعرانو هم ټیپیزې لیکلي دي. ټیپیزو هغه وخت خپل عام ګرانست پیدا کړ چې د موسیقۍ تر څپو ورسېدلې؛ نامتو سندرغاړو د موسیقۍ له هنر سره یوځای کړې، د پښتنو هر کلي او بانډو ته یې ورسولې.

یو ادبي فورم څنګه رامنځته کېږي؟ یو ادبي فورم
د وخت اړتیا، د زمانې د اوږدو تجربو او د شاعرانو د منظم تمرین او د یوې بېلګې د بیا بیا تکرار په نتیجه کې رامنځته کېږي. یو ادبي فورم تر هغه پورې فورم نه دی چې واحد بڼه یې نه وي خپله کړې، واحد قانون پرې تطبیق نه شي. په پښتو کې چې مور او س کوم شعري فورمونه لرو، پر هغو اکثره یو مشخص قانون او قاعده تطبیقېږي او یا لږ تر لږه تر یوې یا څو

قاعدو لاندې راځي. کله چې موږ د ټپيزې فورم ته گورو، نو عينا لکه د لنډۍ په شان پرې يو مشخص قانون د تطبيق وړ دی او د رياضي د يو قاعدې حيثيت لري، هر هغه څه چې د قاعدې خلاف وي او په دې قاعده کې زيات او يا کم شي، فورم خپل خصوصيت، کيفيت، ارزښت او ماهيت له لاسه ورکوي.

د ټپيزې موافقين او مخالفين: لکه د بلې هرې نوي

ادبي، ټولنيزې او سياسي پديدې په شان له ټپيزې سره موافقت او مخالفت هم يوه طبيعي پروسه ده. هره نوي پدیده چې رامنځته کېږي په ټولنه کې حاکم کلتور او دود پديدې ورسره مخالفت کوي، تر هغه پورې چې نوي پدیده د تجربې، گټورتيا او اغېزمنتيا له يوه بهيره تېرېږي، دا مخالفت دوام مومي، خو د وخت په تېرېدو سره د مخالفت کچه راټيټېږي او د موافقت هغه زياتېږي. په پښتو کې په پيل کې د ازاد شعر پوراندې هم يو لړ حساسيتونه موجود وو، خو ورو ورو ازاد شعر د پښتو ادب په گلبن کې خپل ځانته ځای پيدا کړ. د ازاد شعر د ودې شرايط ډېر سخت وو، ځکه د موسيقي قوت، مقيد او ثابت وزن ورسره ملگري نه وو، خود ټپيزې نېکمرغي په دې کې ده، چې تر شا يې د موسيقي هنر ولاړ دی. د موسيقي هنر هم ټپيزې ته اړ دی، نو ځکه په وړيا ډول د ټپيزې عامولو ته تيار دی. د نامتو سندرغاړي (کرن خان) د خولې ټپيزې چې څومره مشهورې او خوندورې دي، کچه يې نه شي اټکلېدې. د ټپيزو د مخالفينو تشويش دادی چې دا د لنډۍ ټولمنلي فورم ته زيان رسوي، کمزوري شاعران د خپل ځان د شهرت په خاطر له خپلو

دربو مسرو سره يوه لنډۍ، ملگرې کوي او د ټپيزې نوم ورکوي. ددوی بل تشویش دادی چې ځينې شاعران يا ناظمان کېدلای شي د خپلې ټپيزې د تکميل په خاطر تصنعی لنډۍ جوړې کړي؛ داسې لنډۍ چې نه په کې خوند وي، نه لذت او نه هم کوم شعري جوهر لري، په دې ډول به لنډۍ له خپل او سني موقف څخه، چې د ولس د مينې، تفکر او احساس اصلي هنداره ده، مبتدل حالت ته راکښته شي او له لنډيو به هم د خلکو زړه تور شي. دا حالت به ددې سبب شي چې د يو نوي فورم په رامنځته کېدو سره به مورږيو خپل پخوانی او اصلي فورم له لاسه ورکړو. د موافقينو او مخالفينو د دواړو تفکراتو په باب بايد وويل شي چې په دې برخه کې بايد تر هر څه لومړی د فورم او محتوا مغالطه له منځه لاړه شي. ځينې ټپيزوال چې کمزورې ټپيزې ليکي ايا دا د فورم مشکل دی، که د شاعر يا ناظم د تفکر او هنري ظرفيت؟ مورږ په پښتو کې د غزل د فورم ډېر اوچت شاعران هم لرو، خود ډېرې ټيټې کچې هم، دواړو د غزل فورم کارولی، يوې ډلې په لوړ کيفيت او مهارت او بلې په مبتدل او ډېر ټيټ کيفيت. ايا دې کار په پښتو کې د غزل فورم زيانمن کړ او يا يې له منځه يوړ؟ ښه خبره لا په دې کې داده چې ټپيزوال ددې صلاحيت نه لري چې په اصلي لنډۍ کې لاسوهنه وکړي، کله که د ټپيزې لومړۍ برخه چې خپله د ناظم يا شاعر د فکر زېږنده ده، کمزورې وي له اصلي لنډۍ سره يې اوچت توپير کېږي او که څوک تصنعی لنډۍ جوړې هم کړي، نو برخليک يې همغه شان دی چې ځينو نورو شاعرانو د تصنعی لنډيو د

جوړولو هڅه کړې ده. نو که اوس ځينې کمزوري شاعران ټپيزې وليکي دا د ټپيزې يا لنډۍ اصلي فورم ته زيان رسوي؟ دا بله فرضيه به هم وړاندې کړو: که ډېر قوي شاعران د ټپيزو په فورم کې قوي محتوا وړاندې کړي بيا به څه وو ايو؟ اصلي خبره دا ده چې په يوه ادبي فورم کې په زرگونو تجربې وړاندې کېږي او تکرارېږي، له يوې نيمې يې غمۍ جوړېږي او عم مقبوليت ته رسېږي. د محتوا کمزوري تر ډېره حده د پنځوونکو په هنري کمال پورې اړه لري، نه په فورم پورې، البته ځينې فورمونه داسې دي چې د فکر د بيان لپاره خپلې خپلې اسانتياوې لري، دا هم په پنځوونکي پورې اړه لري، چې د خپل فکر او محتوا د بيان لپاره کوم فورم انتخاب کړي.

۲- ټکوريزه:

ټکوريزه په پښتو ادب کې بله جوله ده چې غالباً تر ټپيزې وروسته رامنځته شوې ده. له ټپيزې سره يې توپير دادی، چې دا فورم په مجموعي ډول شپږ مسرې لري او ټپيزه پينځه په ټکوريزه کې څلور مساوي الوزنه مسرې چې د يوې څلوريزې بڼه لري؛ د ټکوريزې لومړۍ اصلي برخه او دوه وروستۍ مسرې چې اصلي لنډۍ ده، د ټکوريزې دويمه برخه جوړوي.

که څه هم د (ټکوريزې) نومونه يوه محتوايي اصطلاح ده نه شکلي، خو بيا هم چې د يو شکل لپاره غوره شوې ده، پر ذهن بده نه لگي. ټکوريزې ته ځکه محتوايي اصطلاح وايو چې يوه محتوا بيانوي؛ يانې همغه شعر چې زړه ته تسکين او ټکور

ورکوي. لکه مرثیه، ویرنه، ویاړنه یا غندنه چې محتوایی فورمونه دي. یوه ویرنه یا مرثیه کېدی شي په غزل، قصیدې، مثنوي او یا هم کوم بل فورم کې وړاندې شي، دغسې په یو غزل، قصیده، یا بل شعري فورم کې کېدی شي، ټکوریزه محتوا هم وړاندې شي، نو دلته باید د فورم بڼه یا محتوایی شکل په دقت سره و ارزول شي، خو له دې سره سره ټکوریزه ډېره بنایسته او خوږه نومونه ده او راساً د سړي د زړه تل ته لاره کوي او د هغه شعري فورم، چې د یوې لنډۍ او څلورو لنډو متحد الوزونه مسرو لرونکی وي، د هغه لپاره یې کارونه مناسبه برېښي.

ځینې لیکوال وایي چې ټکوریزه اصلاً له یوې قطعې او یوې لنډۍ څخه جوړېږي. دلته ځینې کسان د (قطعې) او (څلوریزې) ترمنځ توپیر نه کوي. قطعې او څلوریزه دواړه هغه شعري فورمونه دي، چې له عربي څخه پښتو ته راغلي دي، د دواړو د مسرو شمېر سره مساوي وي، خو توپیر یې یوازې په دې کې وي چې د قطعې دویمه او څلورمه مسره په خپل منځ کې مشترکه قافیه لري او د څلوریزې بیا لومړۍ، دویمه او څلورمه مسره خپل منځ کې مشترکه قافیه تعقیبوي.

قطعه:

بياد ميو جام به مات كرم
چې خواني شي زمات پره
په خوانی كې گناه خوند كړي
په پيری كې تقوا د پره

هندسي جوړښت:

a _____

a _____

څلوريزه:

د مار كه نه وي په تن كې زهر
سردار كه نه لري خنجر د قهر
دا دواړه تو كه به زما په پوهه
نه ياد په كلي وي نه ياد په شهر

هندسي جوړښت:

a _____

a _____

a _____

(د پښتو شعر هندسي جوړښت، ۴۱ او ۴۲ مخونه)

البتہ ردیف لرونکی قطعی او خلوریزی ہم همدا شکل
تعقیبوی، خویوازی ردیف یی زیات وی. کله چي مورډ
ټکوریزی بنی ته گورو، نولومری برخه یی د خلوریزی تر
فورمول لاندې راځي، نه د قطعی تر چتر لاندې.

هـــــــــــــــخ درنــــــــــــه نــــــــــــه وړي
غــــــــــــم بــــــــــــه پــــــــــــه زړه وړي
خــــــــــــوړو لــــــــــــه درشــــــــــــي
هــــــــــــمبش ترخــــــــــــه وړي
خویندې د ورور لــــــــــــه کوره خه وړي

خواره زلفان په اوږو وړي په ژړا ځینه

د انورې مه کړې

بې کورې مه کړې

پښتنې پېغلې

سرتورې مه کړې

خدايه گورگورې تورې مه کړې

جینکی سړې شونډې وروړي تورې راوړینه.

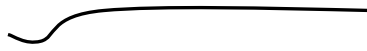
(گورگورې، محبوب شاه محبوب)

ټکوریزه هم لکه د ټپیزی په شان د لنډۍ تابع ده، یوازی د

مسرو او څپو په شمېر کې توپیر لري.

ددې ټکوریزی هندسي جوړښت په دې ډول دی:

= a _____
= a _____
= a _____
= a _____
= a _____

سویه گوگله !

مړشي پاگله

زما جانانه

د گلاب گله

پاس په کمره ولاړه گله

نصیب د چایې اوبه زه درخېړومه

جانانه خاندې

سترگې دې لاندې

په ترخ راگورې

هیلي دې تاندې

جانانه زېری مې درباندي

زموره کډه ستاسو کلي ته درځینه.

(گورگورې، محبوب شاه محبوب)

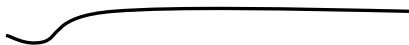
د دې ټکوریزو هندسي جوړښت په دې ډول دی:

a _____

a _____

a _____

a _____

له ټپیزو سره د ټکوریزو بل توپیر دادی چې ټکوریزه له لنډۍ پرته هم یوه مستقله مانا لرلای شي. که لنډۍ ترې لرې هم شي، دا د یوې ځانگړې څلوریزې په شان خپله محتوا بنسدي، خو په ټپیزه کې د ټپیزې لومړۍ مسرې د لنډۍ له مانا سره پیوستون لري. تراوسه پورې په پښتو ادب کې ډېرې ټکوریزې نه دي ویل شوي. یوازې محبوب شاه محبوب د (گورگورې) په نامه د ټکوریزو یوه ټولگه چاپ کړې ده.

د ټکوریزو د اوسني څپیز جوړښت له مخې د هرې مسرې د څپو شمېر (۵) څپو ته رسېږي. دا فورم لاندې دی، نورې تجربې ته هم اړتیا لري، وبه کتل شي چې شپږ څپیزې، او ه څپیزې او اته څپیزې ټکوریزې هم راتوکېږي او که نه یوازې پر همدې (۵) څپیزې ودرېږي او د ټپیزو په شان (۹) څپیز ثابت شکل غوره کوي.

د ټپیزو په شان د ټکوریزو هم یو شمېر مخالفین شته او پر دې فورم هم لکه د ټپیزو هغو په شان نیوکې کوي. خو له نیوکو

سره سره دا فورم هم د خپلې بشپړتیا پر اوونه وهي، که چېرې
ټکوريزې پر همدې پنځو څپو ولاړې پاتې شي، نو د څپيز
جوړښت له مخې به يو ثابت شکل غوره کړي، خو د پيغام د لېږد
لپاره به يې لمن پراخه نه وي، نو که شپږ څپيزې، او ه څپيزې او
اته څپيزې ټکوريزې رامنځته شي، د پرمختگ چانس يې هم
ډېر زياتېږي او د موسيقۍ لمن ته هم په اسانۍ سره لاره پيدا
کولای شي.

۳- هايکو:

هايکو يوه جاپاني کلمه او د يوه جاپاني شعري فورم نوم
دی، چې په نړۍ کې تر ټولو ډېر کوچنی شعري فورم گڼل کېږي.
دا هغه ډول شعري فورم دی چې نه وزن لري، نه قافیه، نو ځکه
يې ليکوال يا شاعر په پنځونه کې ازاد دی، څومره چې دا د وزن
او قافيې له قیده ازاد دی، همدومره يې ليکل سخت دي، ډېرې
باريکۍ او ژورتيا ته اړتيا لري.

ادبپوهان وايي چې دوه زره کاله پخوا (هايکو) د (تانکا) په
نامه د (۳۱) څپيز شعر لومړنۍ برخه وه، دا هغه ډول شعر و چې
د پوښتنې او ځواب په بڼه ويل کېده، وروسته بيا په
(۱۲مه) ميلادي پېړۍ کې لومړی اولس (۱۷) څپيزه برخه له
دويمې (۱۴) څپيزې برخې جلا او د يو خپلواک فورم بڼه يې
خپله کړه. (د صديق الله بدر ليکنه).

په جاپاني ژبه کې هايکو له ډېرو باريکيو ډکه ده. په همدې
خاطريو الماني ژباړن (مانفرد هاوسمان) په دې نظر دی چې له

جاپانی پرته د نړۍ هېڅ ژبه ددې توان نه لري، چې په (۱۷) خپو کې همغه څه بیان کړي، چې یو جاپانی شاعري په د هایدکو په قالب کې بیانوي.

په جاپاني ژبه کې د هایدکو هندسي جوړښت په دې ډول دی:

_____ پینځه خپې

_____ او ه خپې

_____ پینځه خپې

دا فورم ټولې درې مسرې لري، چې لومړۍ او درېیمه یې سره مساوي یانې هره یې پینځه پینځه خپې لري، خو دویمه یې بیا لږ اوږده چې ټولې اووه خپې لري. جاپاني هایدکو بیا د پښتو لنډۍ په شان هم نه ده، چې شاعري معلوم نه دی او هر څوک چې د زړه درد او غم ولري، احساس پرې غلبه وکړي، لوستی وي که نا لوستی، پېغله وي که ځوان ټول یې ویلای شي. جاپاني هایدکو ډېره باریکه او له خاصو نژاکتونو ډکه ده، یوازې ډېر مطرح شاعران یې ویلای شي، هغه شاعران چې په هایدکو کې مهارت لري هغه څرگند دي.

(ماتسویو باشوریا) (۱۲۴۴-۱۲۹۴م) (بوسون) (۱۷۱۲-
۱۷۸۳م) (ایسا) (۱۷۲۴-۱۸۲۷م) او (شیکي) د (۱۸۲۷-۱۹۰۲م)
نامتو هایدکو ویونکي دي. د دوی د هر یوه، یوه یوه هایدکو به هم
راوړو:

ماتسو یو با شورییا:

زور ډنډه

د کانتیار منډه

د اوبو غږ

بوسون:

د زاړه ډنډه غاړه

کانتیار زر پېرې

رژېدلې پاتې

ایسا:

دا شبنمي نړۍ

بېشکه شبنمي ده

خو تراوسه...

شیکي:

فکر کوم

دا مې وروستی کال

دا امبلوک خورم

هر څومره او په هر ډول چې جاپاني هايكو د نړۍ نورو ژبو ته واپړول شي، هغه خوند او هنر نه شي لېږدولای لکه په خپله، چې په اصلي جاپاني ژبه کې خوندي دی. جاپاني او چيني ژبه د هجايي سيستم لرونکې دي. په دې ژبو کې څپه يا هجا خپله يوه مستقلة مانا لري، خو په پښتو او ځينو نورو ژبو کې کېدی شي څپه کومه مستقلة مانا ولري او يا يې ونه لري.

دا چې جاپاني هايکو څه وخت او څه ډول پښتو ته راغلي ده، تراوسه پورې دقيق معلومات نه شته او نه هم په پښتو کې کټ مټ جاپاني هايکو ته ورته شعرونه ډېره سابقه لري.

په پښتو کې ظفرخان ظفر (د ناوې لور) په نامه د (هايکوگانو) يوه ټولگه لري. په دې ټولگه کې (۳۰۲) هايکوگانې راغلي، لومړی ځل په (۲۰۰۴) او بيا په (۲۰۰۸) م کال کې چاپ شوې ده.

يه خدايه پاکه ما په دې مه نيسه!
زه خودا خلک خندومه ځکه
چې څوک له غمه خودکشي ونه کړي.

ما چې وهل او ټکول وخورل
ماته ارمان ددې خبرې راغی
زه د جانان کوڅې ته څله تلمه

تر ظفر خان ظفر و ورسته حوان ليکوال (محب الله سباون)
هم د خپلو هايکوگانو يوه ټولگه چاپ کړې ده. ((په چنارونو دې
لمبې پورې شي)) دا ټولگه (۴۲۹) هايکوگانې لري.

مور چې کيسې د ماشومتوب کوونو
سترگې يې ډکې شي له اوبکو وايي
خه سبا وونه اکوبکو وکړو.

خه چې کړو ماته د ماحول خاموشي
محبوبې زه به هايکو ووايم
ته خو جينی يې خه ټپه شه په کې

اوبه دې تېل شي نور ددغې چينې
ما او جانان چې ورله نه راخونو
په چينارونو دې لمبې پورې شي.

پورتنۍ هايکوگانې چې مور گورو له جاپاني هغو سره يې
درې غټه توپيرونه دي: لومړی دا چې د پښتو هايکو د درېواړو
مسرو د خپو شمېر سره مساوي دی، دويم دا چې دا هايکويو
مقيد وزن تعقيبوي او درېيم دا چې د پښتو ټولې هايکوگانې د
خپو د شمېر له مخې يو شان جوړښت نه لري. يانې د خپيز
جوړښت له مخې کېدی شي د يوې هايکو د خپو شمېر يو ډول
او د بلې بل ډول وي.

خو د هرې هايكو د خپلو مسرو د خپلمنځي خپو شمېر سره
مساوي دی.

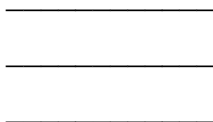
پورتنۍ هايكوگانې ټولې (۱۱) خپيزې دي. درې واړه مسرې
بې يو واحد وزن تعقيبوي.

خو نورې هايكوگانې هم شته چې د خپو د شمېر له مخې له
دې توپير کوي.

د نجيب الله عامر يوه هايكو:

خدايه يو غټ زړه را کړې
لکه د غره په شانته
خو چې د کاني نه وي.

د خپو شمېر بې اووه اووه خپې دی.
خو د پښتو د ټولو هايکوگانو هندسي جوړښت يو شان دی.

په دې ډول که موږ د شکل له پلوه وگورو پښتو هايکوگانې
له جاپاني هغو سره پوره توپير لري، داسې نه دي لکه د غزل،
قطعي، رباعي، قصيدې او نورو په شان چې په پښتو او عربي
کې يو ډول شکل لري. د محتوا له مخې هم پښتو هايکوگانې
اکثره مزاحيه رنگ لري، خو جاپاني هايکو د طنزیه محتوا
ترڅنګ د طبيعت د ښکلا انځورونې يوه ښه هنداره ده.

اخځونه

- ۱- پوهاند دوكتور مجاور احمد زيار، پښتو ټپيزه د جاپاني هايكو ترڅنگ، ۱۳۹۱ل كال.
- ۲- محبوب شاه محبوب، ټپيزه او ټكوريزه د ټپي معنويت ته گټه رسوي كه تاوان؟ ۱۳۹۱ل كال.
- ۳- انورالحق، ټپه كه د ولس مال دي نو ټپيزه د چا ده؟ ۱۳۹۱ل كال.
- ۴- محمد حنيف حيران، د پښتو ټپيزي رامنځته كېدل، برياوې او پر وړاندې يې اندېښنې او چيلنجونه، ۱۳۹۱ل كال.
- ۵- صديق الله بدر، هايكو، ۱۳۹۱ل كال.
- ۶- عبد الله كمال، پښتو ادب ته هايكوله كوم لوري راغله؟ ۱۳۹۱ل كال.
- ۷- محمد عزيز تحريك، د اخلاقي جرئت غوره سمبول، ۱۳۹۰ل كال.
- ۸- محمد اسمعيل يون، د پښتو شعر هندسي جوړښت، ۱۳۸۷ل كال.
- ۹- محبوب شاه محبوب، گورگوري، ۱۳۹۰ل كال.

پښتو اوسنی شعر د حوادثو په مسیر کې (۱۳۸۱-۱۳۹۱ کلونه)

دا لیکنه پر ۱۳۹۱ ل کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي پښتو خانګه کې د یوه علمي کنفرانس په بڼه اورول شوې ده.

پښتو شعر له امیر کروړه رانیولي بیا تر شیخ اسعد سوري، بنکارندوی غوري، ملکيار غرشین، هوتک بابا، روښانیانو، د خوشال تر عصر او ان تر دې معاصرې دورې پورې اکثره د حوادثو تر سیوري لاندې ټوکېدلی دی. کله حوادثو شعر ټوکولای او کله شعر حوادث زېږولي دي. په یوه لنډه لیکنه کې نه شي کېدې د یوې ژبې د شعر د پنځونې ټول اساسي عوامل او حوادث بیان شي، له همدې کبله خپلې اصلي موضوع او مهالیزې محدودې ته راځم او یوازې په نږدې یوه لسيزه (۱۳۸۱-۱۳۹۱) کې چې د سختو سیاسي او پوځي پېښو لسيزه ګڼل کېږي، د پښتو شعر، پرمختګ پرشاتګ، خوځون او بډاینې په باب بحث کوم:

په دې لیکنه کې دغه لاندې غټ ټکي بیانوم:

- د لیکوالو او شاعرانو د کاري ساحې بدلون

- سياسي او پوځي حوادث او پښتو شعر
- د پښتو شعر شکل
- په پښتو شعر کې د شعریت او شعاریت معادله

۱- د شاعرانو د کاري ساحې بدلون:

(۱۳۸۱-۱۳۹۱مريز) کلونه داسې لسيزه ده، چې افغاني ټولنه له سترو پېښو سره مخامخ ده. په دې پېښو کې يو شمېر مثبتې پېښې هم شته او منفي هغه هم. د مثبتو پېښو له جملې څخه يوه هم په افغانستان کې د رسنيو ازادې او رسنيزه پرمختيا ده. په دې لسيزه کې په افغانستان کې په منځني ډول تر (۱۰۰۰) عنوانو زياتې چاپي رسنۍ، د (۱۵۰) په شاوخوا کې غريزې يا راډيويي رسنۍ، (۵۰) په شاوخوا کې ليدنۍ يا ټلوېزيوني رسنۍ او په سلگونو برېښنايي يا انټرنېټي رسنۍ راټوکېدلې دي. ددې گڼ شمېر رسنيو راټوکېدنه د ټولني د ودې د طبيعي بهير نتيجه نه وه، د تصنعي ولسواکۍ، د بيان د ازادۍ او د نړيوالې ټولني د ناکنټروله اقتصادي مرستو نتيجه وه.

دې کار پر خپل ځای او وخت خپلې خپلې گټې او زيانونه درلودل، چې د ټولو سپړنه يې ددې ليکنې له وسه وځي. د رسنيو دې چټکې ودې يو زيات شمېر کدرونو ته اړتيا درلوده. څرنگه چې دا مهال د ژورناليزم په ډگر کې دومره گڼ شمېر کدرونه موجود نه وو، نو د رسنيو چلوونکي اړ و له هغو اشخاصو څخه هم بېرۍ گټه واخلي چې ژورناليزم يې آر

مسلك نه و، خود ژورناليزم له ساحې سره يې څه نا څه کار درلود. ليکوال او شاعران چې په اسانۍ سره د ژورناليزم چارې پرمخ وړلای شي، د نويو رسنيو ددې پراخې ساحې لپاره تر ټولو وړ کسان وگڼل شول، اکثره ليکوال او شاعران په رسنيو کې پر سنيز کار بوخت شول. دې کار که له يوې خوا د رسنيو ماشين وڅرخوه، رسنۍ يې بڼې وځلولې، خو له بلې خوا دې کار د ليکوالو او شاعرانو تخليقي هڅو او پنځونو ته سخت زيان ورساوه.

شاعران او وولکه د ماشين د يوې پرزې په شان کار وکړي او استهلاک شي، ټوله ورځ خپلو رسنيو چارو ته پاملرنه وکړي او تخليقي کار ترې پاتې شي. که څه هم رسنيو په خپل ذات کې شعر و شاعري او په ټوله کې د ادبياتو ځلوني او پراختيا ته ډېر کار وکړ، خو خپله هغه شاعر چې پخوا يوازې د شاعر په توگه مطرح و او د زياتې پنځونې وخت، ظرفيت او ځواک يې درلود، په رسنيزه برخه کې د هغه مصروفيت ددې سبب شو چې ټوله انرژي يې پر څو برخو ووېشل شي. نو په دې ډول شاعرانو ژورناليزم خپل ځان ته دويم مسلك په توگه غوره کړ. دې کار طبعاً پر پښتو شاعري نامطلوب اغېز وښوده. لکه څنگه چې يو ژورناليست ته په ژورناليستي کار کې د ژوند د څړوب لپاره ښه زمينه برابره شوه، دغسې که شاعر ته هم يوازې په شاعري کې دومره امکانات برابر شوي وای، نو شاعرانو به د شاعري په برخه کې ډېر کار کړی وای.

۲- سياسي او پوځي حوادث او پښتو شعر:

په تېره يوه لسيزه کې د خوږو پېښو په انډول د ترڅو حوادثو شمېر زيات وو. پښتنو شاعرانو، د کلاسيکې دورې په شان آرامه ذهني فضا نه لرله، د متواتر تفکر لپاره هم وخت ډېر نه وو. د شاعر په باب دا ويل کېږي چې پوټکي يې ډېر نازک دي، د چاپيريال پېښې پرې ډېر ژر تاثير کوي او چټک غبرگون ښيي. په پخوانيو دورو کې که څه هم شعر له محيطه متاثره کېده او له همدې پېښو راتوکېده، خو داسې شعرونه هم په کې وو چې خپله د پېښو د ټوکېدو سبب کېدل. يوه ساده شان بېلگه به يې ورکړو: که د ميوند جگړه نه وای رامنځته شوې، نو د ملالی د خولې دا ټپه:

(که په ميوند کې شهيد نه شوې — خدايرو لاليه بې ننگۍ ته دې ساتينه) نه رامنځته کېدله، خو که د ملالی له خولې دا لنډۍ نه وای راوتلې، نو کېدې شول افغان ځوانان به په ولولو نه وای راغلي او د ميوند د بري پېښه به زموږ په نصيب شوې نه وای، دلته گورو چې پېښې يو شعر او شعري بله بريمنه پېښه وزېږوله. کله چې موږ تېر لس کلن بهير ته گورو، دلته پېښو شعرونه يا نظموه ټوکولي، خو شعرونو بيا پېښې نه دي ټوکولي. هره هغه سياسي يا پوځي پېښه چې افغانستان کې رامنځته شوې، پر ليکوالو او شاعرانو يې خپل اغېز شيندلی دی. د جگړې په ډگر کې چې کوم اصطلاحات او مفاهيم کارول کېږي، هغو پېښو شعري يا نظم ته هم لاره کړې ده. الوتکې،

ٲانگونه، ځانوژنه، بهرنيان، کورنيان، واسکت، ماین، فساد، رشوت، ديمو کراسي او نور چې د اوسني جگړې او د ټولني د ناخوالو بېلابېل عناصر دي، پښتو نظم کې يې هم همدا ډول انعکاس موندلی دی:

د ځان وژني منظره لکه پتنگ خوښوي
دغه سپرې بې ننگه ژوند نه، مرگ د ننگ خوښوي.
(جلال امرخېل، اوس دې هم هره شېبه په خوب کې وينم)

هر بهرني عنصر چې د افغانستان په جگړه کې په يونه يو ډول بڼکېل دی، شعريا نظم ته يې هم په همغه ډول لاره کړې ده.

ای په مشرق کې د مغرب واکداره
ستانه دې پاک خدای (ج) دا زورواخلي
زما د خاورو کور دې لولپه کړ
ستا دې دا سپينه مانی اورواخلي
يارانو دومره ځورېدلی يم
والله که داغ زړه مې ټکورواخلي
که پاکستان همدا سې وي ملگرو!
جنگ به څلريشت کاله نورواخلي

ماته په سرچورلکې مه گرځوه
تا خوزما په وطن غم جوړ کړ
خپلو بنگلو ته رڼاگانې گورې

زما جونگرې ته دې بم جوړ کړ
تاراته کومه فابريکه جوړه کړه
کوم يو سرک دې راته سم جوړ کړ
خالي همدومره دې له وسه کېدل
چې غټ نفاق دې چم په چم جوړ کړ.

(سمیع الله ترون، زه دې نور نوم په ژبه نه اخلمه)

لس کلنه دیمو کراسي هم له هغو پېښو څخه ده چې په ناخاپي
ډول افغانستان ته وارد شوه، دې ولسواکي خپل طبيعي
پړاوونه نه دي بشپړ کړي، ځکه خو لکه څنګه چې لازمه وه، په
ټولنه کې يې خپل ځای تثبیت نه شو کړای، شاعران او ليکوال
هم ددې پېښې نقش ته متوجه شوي دي، په خپل کلام کې يې تر
ټينګو نيوکو لاندې راوستې ده:

بي دوه پنځوس راوستې ده بلا دمو کراسي ده
د چور، درشوتونو او د غلامو کراسي ده
ولس لگيا په خپلو لاسو وژني ولسونه
دا چا ويل غلطه ده رښتيا دمو کراسي ده
فاشيزم، کمونيزم بل هر ايزم ترې کربان شه
دا مور ته يې راوړې چې که دا دمو کراسي ده
قدم په قدم بم دی او بمباردی او بلوا ده
سبا دمو کراسي ده او بېګا دمو کراسي ده
بگرام، ګوانتانامو ابو غريب کې چې څه کېږي

تردي زياته ليدلې چېرې چا دموکراسي ده؟
زمانا لوستي خلک به ضرور پرې نه پوهېږي
دا ځکه چې دا مېله اين امريکا دموکراسي ده
څوک مات درباندي نه کړي بېکسياره دا گنجی سرلږ
پام کوه اشنا ډېره رسوا دموکراسي ده.

په تېرو لسو کلونو کې د زور او زر په ملاتړ د ځينو اشخاصو
تصنعي وده او واک ته رسېدل هم هغه پېښې دي، چې د ټولني د
عامو وگړو له خوا غندل شوي دي. د ترخو واقعيتونو په توگه
دې حالاتو هم د شاعر کلام ته لاره کړې. د هېواد تکړه شاعر
پير محمد کاروان په خپل يو کلام کې په هېواد کې د دوو داسې
شخصيتونو پرتلنه کړې چې په يوه کوڅه کې يوه بل ته مخامخ
کورونه لري، يو د زر او زور خاوند دی، واکوال او ټوپکوال دی
او بل نه زر لري نه زور، خو د علم د يوې لويې شتمنۍ خاوند
دی. شاعر دا دوه شخصيتونه يو بل سره پرتله کړي دي:

دايمان غوندي سړی

د کابل په خيرخانه کې
خو ټولیه وسيله وال دي
دلوی کورمخې ته گرځي
په باروتو بڼه سمبال دي

پلنگي کالي په غاړه
ترېنه پلي خلک رېږدي
ايله سترگې چې کړې کړي
لکه خلي خلک رېږدي

په دې کور کې به چې خدا زده
سپين که تور سړی اوسېږي
بس يودا راز يې خرگنددی
چې د زور سړی اوسېږي

ودې کور ته کله کله
په سحر په غرمه راشي
سره خراغونه بېبېني توري
دموترو، رمه راشي

د دې کور په مقابل کې
يوساده غوندي کورگی دی
يوسپين ږيري په کې اوسي
دايمان غوندي سړی دی

نه عسکرنه يې پيرې شته
دبــاروتود اورو نو
خوکړی، دي ترې نه تاوې
دزېگو تود فکرونــو
* * *

چارچا پېرورتــه ولاړ دي
کتا بونــه دېوالونــه
پانې پانې پسي گوري
لري سل زره فکرونــه
* * *

کله يو کتاب راواخلي
کله بل کتاب راواخلي
کړي له گل سره خبرې
دبل بل کتاب راواخلي
* * *

دمالــې ژبه وايي
په خپو په ســپلا بونو
دومره خوږدومره شيرين دی
لکه شرنګ دربا بونو
* * *

مخامخ چي ورتنه کښي
لکه نور درباندي ووري
بس خبري يي چي اوري
يوسو رور درباندي ووري

که تري يوه پوښتنه وکړي
نوبه لس خوا به درکړي
که تش ډاگ يي هم به باغ شي
دی به سل گلابه درکړي

دزړه تنده پري ماتيري
داو بوغوندي يي رنگ دی
پاچهی تري صدقه شه
لوی دروېش دی لوی ملنگ دی

که بيماري ورتنه راشه
چي خبري يي اناردي
په موسکا کي يي راټولي
سل جوپي دلاله زاردي

ډېر کولپونسه يې د زړونو
د قلم په کيلی وادي
ده پر قام باندي وپشلي
ډکې لپې د رڼا دي

خدا يه شکر خدايه شکر
چې پښتون قام کې پيدای
په رموز د علم پوی دی
لوی عالم دی لوی بادی

علامه رشاد يې نوم دی
پښتون جم دی پښتون جام دی
ترې لوگی او سپېلنی شم
د کاروان شعرته الهام دی.

په دې شعر کې شاعر دوه بېلابېل متضاد شخصیتونه پرتله
کړي دي. دا شخصیتونه زموږ د ټولني د پېښو زېږنده دي، خو
شاعر په ډېر هنري ډول دا سره پرتله کړي دي.

په افغانستان کې د گڼو دردوونکو پېښو په منځ کې د کندهار د
پنجوايي پېښه خورا دردوونکې ده، دې پېښې د گڼو افغانانو
او بشريالو نړيوالو احساسات راوپارول، دې پېښې د شاعرانو

روح هم وټکوه، په لسگونو شاعرانو دې پېښې ته شعرونه
وویل او ددې ډله ییز درد انځور یې وکاره. ددې پېښې په اړه له
ویل شویو شعرونو څخه ځانگړې ټولگه جوړېږي. د یو شاعر د
نظم یوه برخه:

وايه اسمانه!

چې په غېږه کې دې،
راڼه راڼه

د سپوږمۍ خواته

ستوري چا و خورل؟

او د گلاب

له بوتې چا

په توره شپه کې

پاڼه پاڼه د غوتې

له غېږې ژوند

په سرو لمبو سوځوه؟...

(د پوهنمل حبیب زې د شعر یوه برخه)

او دا هم ددې پېښې په اړه بل شعر:

اخ جوړه بچي مې نه شته د کور ستنه مې ده پرنګه

وئ په خپلو وینو لامبي اوس یې وړي زماله څنګه

زما بچي خو مکتبیاان وو، د دوی څه وو ستاله جنګه؟

وئ جوړه بچي دې ومړه، سره کاپره سره پرنګه!

بېگه دواړو رانه غوښتی یو یو گرم ټیکلی و
دا یو سره خوله هلکی و دا بل گل غوندي زلمی و
اوس یې برېتې تاوولې پاچاهۍ ته جوړ سپری و
یو مې سرته راته پروت و بل مې پښو ته لکه وری و

چې په توره نیمه شپه کې سور لېوه پر کاله راغی
لکه سپی چې لېونی شي غوربده پر کاله راغی
هره خوا یې اورولې سرې گولۍ له ماشینګنې
خوند یې اخیست زموږ له چیغو غرمېده پر کاله راغی

مسلمانو خویندو ورونو! زما دا خیرې گریوان گورئ؟
دا نوکارې زما په مخ کې دا د وینو نښان گورئ؟
دا چې وینې وینې ژاړې، دا چې مرگ له خدایه غواړي
دا زما د بچو پلار دی، دا مظلومه انسان گورئ؟

دده مخکې توره شپه کې، سره کاپریم لټولې
پاچا زموږه چیغې واوړه! یو خنخیریم لټولې
پاچا سپی یې را شکارلې، پاچا سر یې راته لوخ دی!
پاچا بند په بند یې ټوله، ښه په ځیریم لټولې

احمد شاه له خوبه پاخه ، کنداری مېرمنه ژاري!
سره کاپرده خورولې يوه بله غزا غواړي
احمد شاه د تا په پښو کې يوې ښځې تندي ايښی
چا يې وړې لويته ده تانه خپله حيا غواړي

احمد شاه! د سرو کاپرو ستا په مينه کې غوبل دی
هره شپه په کور را اوړي په سرونو مو اور بل دی
احمد شاه! ککړې ډېرې ، خود سر سړي مونه شته
مور به ټوله ورپسې شو خو کمی ديو اتل دی

احمد شاه! بېگه يې بوره د جوړه زلميو مورده
دا كيسه څه نوې نه ده ، هره ورځ په يوه کورده
اخ په وير يې کېنولې د تنکو ژنکيو خورده
بياد غم توره لمنه خوره شوي لور په لورده

احمد شاه! كيسه مې واوړه زما زړه له ژونده توردی
د کافرو په لاسونو سوځېدلی زما کوردی
احمد شاه! پاچا مې ژاري ، ورته گوره دا يې زوردی
اود دين په نوم چې جنگ کړي داهم خدای چې په زړه توردی

لويه خدايه! زموږ په ملک کې د دستار سړی پيدا کړه
چې مشال غوندې بلېږي يود کار سړی پيدا کړه!
سفید پوشه بلا ورکه ، ژړندو کي پاچا واخله!

يو هوښيار سړي پيدا كړه د وقار سړي پيدا كړه!

(د عبدالهادي هادي شعر)

دې ډول ناخاپي خونړيو د پښتو شعر لمن نيولي، څه چې په
ټولنه کې تېرېږي هغه شعر ته هم لاره کوي. دا بل ازاد شعر هم
وگورئ:

بېړنۍ خبر

سره کرښه

ځل ځل

بل بل

ډېره لنډه

ډېره تېزه

را بنکاره شوه په سکرین

د تلوېزيون

ژر شوه تېره بيا راتېره

زړه مې ډېرې

زړه مې ډيبېرې

زړه مې درزېرې

بيا به څوک وي؟

بيا به څوک؟

کوم وکیل

کوم یو ملک
کوم بنوونکی
کومه پېغله
کوم ماشوم د بنوونځي؟
یوځل بیا سکرین ته ځیر شوم
بیا الوتي
بیا پرېوتې
تورو خاورو کې شتهپرې
لاس یې یو سربې بل چېرته
ټولوي یې اندامونه
د وجود
سپینو کڅوړو کې پولیس
پولیس هم په وینو رنگ
ځمکه هم په وینو سره
هلهته پورته
رېبل شوي دي
د شنو ونو شاخونه
نیم دي سوي لوغرن
هلهته لري په بر شاخ کې

دی را خورند کمر بند
د بنوونخی د کوم ماشوم
خاڅکی خاڅکی
وینه خاڅی
موریې ژاړی گربوان خیریې
لگوي تندی پر حمکه
سولوي خاورې په خولې
وايي څه شو زوی مې څه شو؟
ما خونن سهار چوف کړی
له قرانه مې تېر کړی
ټول سورت مې پرې ویلی
نوبیا ولې
نوبیا ولې
خدايه خدايه
لویه خدايه!
یو سپین ږیری هلته لري
د پولیس ترڅنگ ولاړ دی
څوک یې نه پرېږدي صحنې ته
د لونگی شمله یې خوله کې

پيشكه سترگو ته نيولي
داسې ژاړي داسې ژاړي
لكه چا يې چې سينه كې
د خيگر ټوټه ربېلې
زه هم گورم تلو پزيون ته
د سكرين پرمخ بيا ليك شول
شل تپيان، شل وژل شوي
شل لا نور هم لا درك دي
يو سربول، يو سندرغاړی
يو وكييل د قوم سپين ريړی
يو بنوونكى
زده كوونكى
يوه مور
او يو تي روى هم شامل دي
په تپيانو
او په مړو كې
ژرمې لاس كړې تېلفون ته
يوه نومره مې كړه ډايله
وروره خنگه يې خيريت دى؟

زه خو بنه بيمه ته بنه يې؟
خو غږ نه راځي په فون کې
يو سورت دی، تلاوت دی
د قران د سورتونو
بيا مې زنگ
په زوره تېر کړ
وروره څنگه يې خیرت دی؟
بيا سورت دی
بيا سورت
تلاوت دی تلاوت
شېبه پس زنگ راغی
له کوره
يو اواز و غږيو نيولی
يو فرياد و غږيو نيولی
ما ويل څه دي؟
ژرووايه؟
هغه هغه...
هغه بم چې نن چاودلی
ها ځانمرگی برید چې شوی

ها چې شل يې دي وژلي
ها چې شل يې تپيان کړي
ها چې ته پرې نازېدلې
ها چې ته پرې وياړېدلې
ها باتور او شمله ور
ها د قوم چې مخور
هغه ورور يې ستا وژلی
سترگو تور يې ستا وژلی.

د داډول پېښو په لړ کې د کونړ، شينوارو، شيندلې، لغمان، هلمند، بره کي برک، ارزگان، پکتيا او په هېواد کې د نورو سيمو د حوادثو په باب گڼ شمېر شعرونه ويل شوي، چې دلته د ټولو يادول ممکن نه دي.

۳- د پښتو شعر شکل:

په تېره يوه لسيزه کې د فورم له مخې اکثره هغه شعري فورمونه کارول شوي چې په پښتو کې ډېر دود دي، خو په دې کې غزل او ازاد فورمونه زيات کارول شوي دي. سربېره پر معمولو پښتو شعري فورمونو نوي رامنځته شوي شعري فورمونه، لکه (هايکو، ټپيزه او ټکوريزه) هم کارول شوي، خو څومره چې پښتو غزل او ازاد شعر د تېرو لسو کلونو حوادثو ته ځانگړي شوي، نور فورمونه د دوی په انډول د پېښو زيات

منعکسوونکي نه دي. په تېره يوه لسيزه کې په پښتو شعر کې محتوايي او شکلي پرمختگ د واړه ليدل کېږي، خو څرنگه چې د ټولني په نورو برخو کې د نورو لسيزو په انډول زيات پرمختگ شوی دی. په پښتو شعر کې د ښکلا ييز پرمختگ سرعت ډېر زيات نه دی. په تېرو لسو کلونو کې لږ تر لږه هر کال تر سلو عنوانو زياتې شعري ټولگې چاپ شوي دي، د کميت له مخې د نورو لسيزو په انډول دا يو ښه کميت دی، خو اوښنيو تخنيکي امکاناتو ته په کتو سره بيا هم دا د گاونډيو هېوادونو د شعري اثارو تر کميت ډېره ټيټه کچه ده.

په دې لسيزه کې ازاد شعر ډېره وده کړې، علت يې کېدی شي دا وي چې ازاد شعر په خپله لمن کې د ډېرو پېښو د ځايونې ظرفيت لري؛ يوه پېښه له پيله تر پايه انځورولای شي؛ شاعر د دې امکان لري چې د پېښې د انځورونې تر پايه خپل کلام وغځوي، خو په غزل او نورو مقيدو فورمونو کې د شاعر پر وړاندې ثابت محدوديتونه دي.

په پښتو کې درې نوي شعري فورمونه، (ټپيزه، ټکوريزه او هايکو) هم په دې لسيزه کې ښه وځلېدل خو لا هم د دې درېو اړو شعري فورمونو پوځوالي ته لا ډېره لاره پاتې ده.

۴- په پښتو شعر کې د شعريت او شعاريت معادله:

کله چې په ټولنه کې بحراني حالت واکمن وي، په شعر کې يې هم د بحران انعکاس حتمي دی. ځينې ادبپوهان په دې نظر دي چې ډېر ښه ادبيات د اختناق په مرحله کې راتوکېږي، ښه مثال

يې روسي ادبيات گڼي چې يوه زياته برخه يې د اختناق په شرايطو کې راټوکېدلې ده، خو اختناق او بحران په تېره بيا پوځي او سياسي بحران يو له بل سره توپير لري. د اختناق يو ډول په ټولنه کې داسې يوه مرحله ده چې ټولنه کې عام نظم ټينگ وي، خو هغه اشخاص چې له حاکميت سره سياسي او فکري تضاد لري، هغوی ته خطر متوجه وي، په بحراني شرايطو کې د ټولني ټول اقشار تر تهديد لاندې وي. افغانستان په تېرو نږدې درې نيمو لسيزو کې له همداسې يو بحران سره مخامخ دی. تېره يوه لسيزه هم يوه لويه سياسي او پوځي بحراني لسيزه وه. ددې کرکېچ بېلابېل اړخونو، محتوا او تاثيراتو شعرته هم لاره کړې ده. ځينې شاعران په دې بريالي شوي چې د کرکجنو پېښو له انعکاس سره سره د خپل کلام هنري جوهر او شعريت خوندي وساتي. (شعريت) د شعر جوهر دی لکه (انسانيت) چې د انسان جوهر دی. يا (سړيتوب) د سړي. د عوامو په اصطلاح په يوه سړي کې چې سړيتوب نه وي، نور څه په کې نه پاتې کېږي. شعر کې هم چې شعريت نه وي او يا په کې کمزوری وي، شعار ورڅخه جوړېږي. شعار که څه هم مانيز بار لېږدوي، کېدی شي ښه او مثبت پيغام هم ولري، خو بيا هم که هنريت يې کمزوری وي، خوند يې له منځه ځي؛ ډېر عمر نه شي کولای. شعاري کلام کېدی شي د عوامو په ذوق برابر وي، خلک يې خوښ هم کړي او خوند هم ترې واخلي. ددې خوند علت به دا وي چې شعاري کلام ساده او تريوه حده د عوامو په ژبه دی، بيان يې هم مستقيم دی او د هنر له کوم شفاف فلتره نه تېرېږي. په

تېرو لسو کلونو کې په پښتو کې ډېر داسې نظمونه ویل شوي چې شعاري برخه یې تر شعریت یا هنري برخې درنه ده. په تېرو څو بېلګو کې هم موږ د شعاریت څرکونه گورو، په تېره هغه شعرونه یا نظمونه چې د کومو مشخصو پېښو یا حالاتو انځورنه کوي، په هغو کې د شعاریت تومنه زیاته ده. شعاریت نه یوازې په ازاد نظم او غزل کې محسوس دی، بلکې د پښتو د ولسي شاعرۍ نورو فورمونو ته یې هم لاره کړې ده. لنډۍ چې د پښتو ولسي ادب یو خورا قیمتي غمې دی، په تېرو لسو کلونو کې ځینې داسې لنډۍ رامنځته شوي چې د شعار او تصنع ځانګړتیاوې په کې په څرګند ډول ښکاري. دا څو بېلګې به وگورو:

د مسینجر او ازدي خپ دی
یاره د سکایپ له لارې نیسه تماسونه
بیا شل اوریز مېچونه پیل شول
یار مې نوروز دی سپېنران پرې لوبومه
جانانه صبر دې لږ ډېر کړه
په سړک ماین دی زه په پوله پوله ځمه
بیا به د چاکور کې غوغا وي
په هوا ګرځي د ناټو جنګي جازونه
هلیکوپتر په شان کړه شوه
د زړه په سړيې په راکټو وويشتمه
طالب بگرام کې خپته وکړه

د او باما لالا قورمې خوند ورکويڼه
ځانمرگي برید راباندې وکه
داسې خومه وایه چې خوله نه درکومه
جانانه سمه امریکا یې
هم ملامت یې هم زاری درته کومه
زما کافر کافر جانانه
درته طالب طالب کېدم شهید دې کرپه
جانانه سمه القاعده یې
زه امریکایم تل زاری درته کومه
په دې لنډیو کې که څه هم د ټولني عيني واقعاتونه شته، په
تېره هغه څه چې په دې تېره یوه لسيزه کې عملاً پېښ شوي دي.
پر عوامو به هم تر یوه حده بڼې ولگي، خو هغه خوند او لذت
چې د پښتو په اصلي ولسي لنډیو کې شته، په دې کې نه شته،
دا یو څو ټپيزې به هم د بېلگې په توگه یادې کړو.

ښځه مېرې ده مېرې ښځه
له مانه واوره غرب ته مه ځه
درته په لږ خبر وای وځه
دا ځي په بره ته په کوزه
که څه دې وویلې پولیس ته زنگ وهینه

سهار کږې وغواړي بښنه
بېگه ته بیا وکړي وژنه
د مرگ مو لورپه شوه سلنه
له دوی به څوک وکړي پوښتنه
چارواکي اوس د ځان په حال ژړا کويڼه

دیمو کراسی کړله شاخداره
نه ځي مېړه سره په لاره
درناوی ورک شو خدای لپاره
بښځه مېړه باندي واکاره
د بچو حال به یې اینده کې څنگه وینه

د مفاهیمو مستقیمه او برېښه افاده د شعر شعريت کمزوری کوي. د پښتو پریزیاټ شمېر نظمونو اوس د شعاریت سیوری خور دی. که په مجموعي ډول یې و ارزو، په تېرو لسو کلونو کې د شعاري نظمونو کچه خورا زیاته شوې ده. په ادبي غونډو، مشاعرو او نورو ادبي ناستو کې چې کله هم د شعر خبره مطرح کېږي او یا شعر لوستل کېږي، ناظران یا شاعران کونښن کوي، داسې شعر یا نظم ووايي چې د ناستو خلکو پر مزاج برابر وي، هغوی یې مستقیماً د مانا تل ته کښته شي او ژر پرې پوه شي. شاعر د خپل موقتي تشویق په خاطر د شعر اوږده عمر او

اصلي جوهر ته ډېره پاملرنه نه کوي. نو په دې خاطر يو شمېر هغه شعرونه يا نظموه چې په مشاعرو کې لوستل کېږي او يا هم د انټرنېټ په خپو خپرېږي، د شعري جوهر مالگه يې کمه وي. په پښتو شعر کې شعاريت له ډېره وخته دود دی. تېره يوه لسيزه هم ترې مستثنی نه ده. د کميت له مخې که يې و ارزو، په تېره يوه لسيزه کې ټول نظموه چې د شعر په نامه ټولنې ته وړاندې شوي دي، په سلو کې نږدې شپېته يې شعاري نومنه لري. دلته په يوه ليکنه کې نه شي کېدلای د ټولو بېلگې وړاندې کړو. که د پښتو ادبياتو کره کتونکي په دې برخه کې دقيق کار وکړي، کېدای شي د شعاريت کچه کمه او د شعريت هغه پياوړې شي.

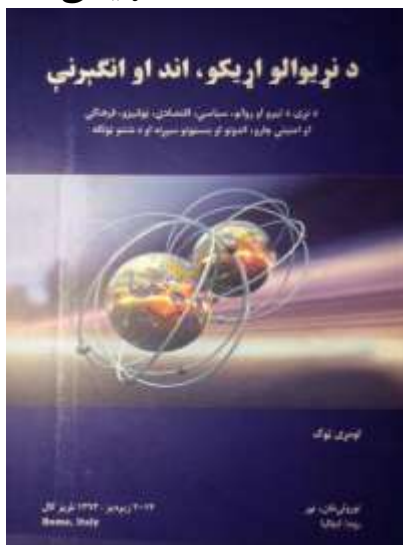
اخځونه:

- ۱- د پير محمد کاروان يو شعر
- ۲- د عبدالهادي هادي يو شعر
- ۳- د سمیع الله تړون يو شعر
- ۴- د محمد اسمعيل يون يو شعر
- ۵- د عبدالمالک بېکسيار يو شعر
- ۶- د طلاباز حبیبزي يو شعر
- ۷- د اسمعيل اړم خو ټپيزي

د یو ښه لیدلوري لپاره یوه ښه هڅه

دا لیکنه ما د ښاغلي (نور) پریو علمي څېړنیز اثر (د نړیوالو اړیکو، اند او انګېرنې) باندې پر (۱۳۹۲ل) کال کړې وه.

(د نړیوالو اړیکو، اند او انګېرنې) د ښاغلي (نورولي خان نور) یو څېړنیز او شننیز اثر دی، د کتاب پر لومړي مخ لیکل

شوي: ((د نړۍ د تېرو او راروانو سياسي، اقتصادي، ټولنيزو، فرهنگي او امنيتي چارو، اندونو او بنسټونو د شننو ټولګه)). که همدا يوه جمله هم څوک ولولي، نو د کتاب د منځپانګې پر ارزښت پوهېږي، همدا

جمله ده چې سپړی د کتاب د متن لوستو ته راکارېي، کله چې څوک د کتاب نیولیک ته متوجه شي، نو تلو سه یې نوره هم زیاته شي ځکه چې هر سرلیک یې خورا مهم دی، په تېره بیا هغو اشخاصو ته چې د سیاست، اقتصاد او نړیوالو اړیکو له صنف سره لېوالتیا لري. ښاغلي (نورولي خان نور) د یوه عملي او نظري سیاستوال او سیاستپوه په توګه د عملي تجربو له یوه

مسیر او بهیر خخه تیر شوی او بیایې دا اثر لیکلی دی. دی هم لیکوال دی، هم سیاستوال، هم سیاستپوه دی او هم ادبپوه، هم یې کورنۍ له سیاست سره تړلې پاتې شوې او هم ده په خپله د خپل هېواد د سیاسي استازي په توگه خپله دنده پرمخ بیولې او هم یې د نورو سیاستونو ته پام کړی، هم یې له نورو هېوادونو سره د خپل هېواد سیاسي اړیکې ټینګ کړي او هم یې د هغوی روابط له خپل هېواد سره ټینګ کړي، د روابطو دا عملي پالل څه اسانه خبره نه ده. خو (نور صیب) سره د عملي او نظري تجربو یوه کارنده وسیله وه، په همدې وسیلې یې دا دی داسې یو ښکلی ارزښتمن اثر و لیکه چې تر اوسه یې په پښتو ژبه کې ډېر کم ساری لیدل کېږي. دا اثر د خپلو پراخو او هر اړخیزو معلوماتو له امله ددې ارزښت لري چې د حقوقو او سیاسي علومو او یا هم د بشري علومو په نورو پوهنځیو کې د یوه درسي او مرستندوی درسي اثر په توگه تدریس شي. د بهرنیو چارو وزارت کارکوونکو ته هم خورا مهم دی، ځکه هغوی په خپل عملي سیاسي ژوندانه او دندو کې له همدې مسیره تېرېږي.

په پښتو ژبه د ادبي اثارو شمېر خورا زیات دی، کله کله پښتنو شاعرانو او لیکوالو د عامو لوستونکو غرور زیات کړی او د علم د عرضې کچه یې ورته راټیټه کړې ده، د علمي اثارو په انډول د ادبي او ذوقی اثارو زیاتوالی پر ښکاره ډول علمي اثارو ته زموږ اړتیا په ډاگه کوي، موږ باید له هرې لارې چې وي په خپله ژبه کې علمي اثار زیات کړو، تر هغه چې ژبه علمي،

اقتصادي، سياسي، مذهبي او دفتري ارزښت پيدانه کړي، په ننواتو او زور نه ژبه پر چا زده کولای شو او نه پرې خپلې اړتياوې پوره کولای شو، د گران ورور (نور) دې خدای خونه له غنمو ډکه او په نور دې روښانه لري چې زموږ د ټولني يوې اساسي اړتيا ته يې پام وکړ او ددې اثر په ليکول يې يو، د علمي خدمت په برخه کې يو ستر گام او چټکې، زه نه غواړمه ددې اثر په باب ډېر څه ووايم، ځکه اثر خپله ستاسو په لاس کې دی، خو له ښاغلي نور څخه مننه هم پر ځان او ټولو هېوادوالو دده حق گڼم، خدای (ج) دې دی اباد او سوکال لري، له (نوره) د (نور) د نور (نور) د خورېدو په تمه.

د نور د لازياتې رڼايي او نورانيتوب په هيله

په ډېر درنښت

پوهنوال محمد اسمعيل يون

د استاد الفت په نثر کې شل فکري ليدلوري

دا ليکنه پر (۱۳۹۴ل) د ژبو او ادبياتو پوهنځي په پښتو خانگه کې د يوه علمي کنفرانس لپاره ليکل شوې وه او په پښتو خانگه کې د استادانو او محصلينو په يوه غونډه کې اورول شوې ده.

استاد الفت د خپلې ليکوالۍ په پنځوس کلن مثمر ژوندانه کې موږ ته ډېره ستره ادبي پانگه ډالۍ کړې ده. دا پانگه اوس د استاد الفت ميراث گڼل کېږي. دا ميراث په منظومه او منشوره بڼه تر موږه رارسېدلی دی. زه دلته غواړم د استاد الفت همدې منشور معنوي ميراث ته لږ تم شم او په دې کې بيا هم هغې برخې ته چې د منشور هنري نثر په بڼه ډالۍ شوې ده. په دې برخه کې بيا هم زه د استاد الفت د هنري نثر پر شکلي خواوو بحث نه کوم، غواړم دده په نثر په تېره بيا په هنري نثر کې د هغه پر فکري ليدلورو او فکري زاويو لنډه رڼا واچوم.

دې کې هېڅ شک نه شته چې استاد الفت د خپل وخت يو لوی مفکر انسان و. الفت داسې يو انديال شخص و چې د خپل فکر د بيان لپاره يې د نظم او نثر د بېلابېلو فورمونو وسيلې درلودلې، الفت د خپل فکر د بيان لپاره د نثر او نظم له وسيلو څخه په ښه ډول گټه پورته کړه، په تېره بيا له نثر څخه او د خپل چاپېريال هره ناخواله يې په کې په ښه ډول منعکس کړه، د الفت اثار په حقيقت کې د خپلې ټولنې داسې يوه رڼه هنداره ده، که موږ غواړو د خپلې ټولنې تصويرونه په ښه ډول وگورو، نو دې هندارې ته بايد مخامخ شو. استاد محمد صديق روهي وايي: «لکه څنگه چې ليو تولستوی ته د روسيې د انقلاب هنداره ويل کېږي هماغسې الفت د خپل ماحول د ټولنيزو جريانونو او مسلطو کلتوري ارزښتونو منعکسولو کې ستر نقش لوبولای دی.»^(۱) نو که څوک غواړي افغاني ټولنه په هر اړخيز ډول مطالعه کړي، د استاد الفت اثار دې ولولي.

د استاد الفت اثار نه يوازې د افغاني ټولنې هنددارې دي، بلکې د ټول بشر د هيلو، ارزښتونو، ناخوالو او غوښتنو منعکسونکي هم دي. د الفت فکر د زمان، مکان او محدودې جغرافيه تر بريدونو اوږي او د ټولې انساني نړۍ د هيلو انځورگري کوي. زه نه غواړم خپلې خبرې پسې وغځوم. اوس راځم د استاد فکري ليدلورو ته. لکه څنگه چې مې دمخه نغوته وکړه، د استاد الفت د فکر وړانگې د بشري ژوند د هر ډگر تل ته وررسيډلي، خوزه دلته غواړم د استاد الفت د فکر يوازې شلو بېلابېلو ليدلورو ته نغوته وکړم:

۱- قانون او قانونيت: استاد الفت د يوې ټولنې د ژغورنې، پرمختگ او سوکالۍ تر ټولو غوره لاره دا گڼي، چې

په ټولنه کې قانون پلی او ټولنه قانوني مسیر ته ورداخله شي، دی قانون تر ټولو ((بنه حاکم بولي)) چې کولای شي د ټولني د هر رنځ لپاره د درملني سبب شي. دی قانون داسې یو حاکم گڼي چې: ((هغه نه نفس لري، نه نفسي خواهشات، نه یې په زړه کې ډار شته، نه طمع، نه له موقوفې وېرې، نه د ترفیع پروا لري. نه رشوت اخلي، نه تنخوا. نه له چا سره عناد لري، نه د چا مراعات کوي، نه د چا مخ گوري، نه د چا خټه، نه زورور پېژني، نه غریب، نه یې څوک خپل دي او نه پردي، نه سپارش مني، نه تملق اوري، نه چاته خاندی، نه چاته وچولي ترویوي. پوهېږئ دا حاکم څوک دی، هو! قانون او عدالت))^(۲) اوس چې زموږ ټولنه د لاقانونیت او بې عدالتۍ په منگولو کې راگیر ده، نو که غواړو درملنه یې وکړو، د استاد الفت تر پورتنۍ فکري نسخې ورته بله بنه نسخه نه شو پیدا کولای.

۲- افراط او تفريط: افراط او تفريط لکه څنگه چې زموږ په دین کې مردود دي، استاد الفت د ټولني داسې یوه ناروغي گڼلې، چې زیان یې دوه برابره دی. که په یوه ټولنه کې دا دوه مرضونه حاکم وي، نو ټولنه به د یوه تن پرځای دوه تنه تلفات او ضایعات ورکوي. استاد الفت دا پورته محتوا په ډېره بنه بنه په یوه واره نشر (دوه جنازې) کې راوړې ده، دی وایي: ((په یوه ورځ په یوه ساعت کې له یوې شفاخانې نه دوه جنازې راووتلې، هغه یوه د کم خونۍ په وجه او دا بل د فشار خون په سبب مړ شوی و، د هغه جنازه څلورو تنو په اوږه را اخیستې وه، ددې بل په جنازې پسې بې حساب لوی او واره موټرونه روان وو.

هغه يوه وينه نه درلوده، ځکه مړ شو، ددغه بل وينه زياته شوې او تېزه شوې وه، ځکه يې ژوند ونه شو کړای. دوی دواړه مړه شول، مگر مرگونه يې يو راز نه وو او مرضونه بېل وو، يو د نورو وينې هم ځکلې وې او دېته محتاج و، چې ډاکتران يې له وجوده وينه وباسي، بل ته چا خپله وينه نه وه پرېښې او بې وينې و.

يو د افراط او بل د تفريط له لاسه مړ شو.))^(۳)
الفت، افراط او تفريط په ټولنه کې يوه داسې ټولنيزه ناروغي بللې، چې ثبات له منځه وړي، عدالت او اعتدال تر پښو لاندې کېږي او د زيانونو کچه يې دوه ځله زياتېږي.

۳- فکري ازادي: استاد الفت د ټولني له مرضونو او تنگنظريو څخه د خلاصون بله غوره لار دا گڼي، چې په ټولنه کې فکر او انتقاد ازاد شي او خلک په ازاده توگه خپل نظر او فکر څرگند کړي، دی انتقادي فکر او نظر يوه (بېگناه بندي)) گڼي چې په راخلاصون يې د ټولني ډېر مرضونه تداوي کېدلای او ډېر ابهامات روښانېدلای شي. دی په ((بې گناه بندي)) کې وايي: «پرېږدئ! پرېږدئ دا بې گناه بندي پرېږدئ.

مه وپرېږد د ده په ازادولو کې هېڅ خوف او خطر نه شته.

فساد او شرارت له ده څخه نه پيدا کېږي.

د ده بندي کول لويه گناه ده.

دی هغه يوسف دی، چې د بې گناهی په سبب په زندان کې لوېدلی دی.

که دی له زندانه راووزي ستاسې آينده سنجولی شي او ستاسې د بلې ورځې غم خوړلی شي.

پرېږدئ! دا بې گناه بندي پرېږئ.
که دی خلاص شو ستاسو انتظام به په ډېر بڼه شان وکړي.
ستاسې وږي به ماړه کړي، ستاسې برېنډ به پټ کاندې.
تاسې دغه بڼکلی موجود په تورو څاگانو کې مه غورځوئ.
په زندانونو کې یې مه اچوئ!
پرېږدئ! دا بې گناه بندي پرېږدئ!
دی به ستاسې د گډو وډو او پرېشانه خوبونو صحیح
تعبیرونه وکړي.

ډېرې سختې، مبهمې او مجملې غوټې به پرانيزي.
دی د راتلونکي حال پیشبیني کولی شي.
د طبیعت په رمزونو او اسرارو پوهېږي.
د جوي او فلکي اوضاعو اقتضارات ورته معلوم دي.
پرېږدئ! پرېږدئ! دا بې گناه بندي پرېږدئ!
د ده په ازادولو باندې علم او پوهه زیاتېږي.
وطن رڼا کېږي او رانده بینا کېږي.
دی له خپلو جفا کارو ورونو سره هم بڼه سلوک کوي.
دی ډېر پېچومي او ارولی شي.
دی ډېرې کړې سمولې او ډېر مشکلات حل کولی شي.
ما خوب لیدلی، چې دا بندي خلاصېږي او د سلطنت په
کرسي کېږي.
بڼه فکرو کړئ.
دا بندي څوک دی.

پس له ډېره فکړه وایم

فکر دی فکر!)) (۴)

۴- مضر احتیاط او مضر مصلحت: په عام

ډول که څه هم په هر کار کې احتیاط او دقت بنه شی دی، خو هر هغه څه چې تر خپل ټاکلي برید او حده واورې، پرافراط او تفریط بدلېږي او لکه څرنګه چې دمخه مو اشاره وکړه، د استاد الفت له نظره د افراط او تفریط پایلې ډېرې ناوړه دي. دغسې په یوه کار کې تر حده زیات احتیاط هم د ګټې پرځای تاوان زیاتوي او د یوه ضروري او ممکن کار د ناممکنۍ سبب ګرځي. استاد الفت د «مضر احتیاط» په نامه یوه نثر کې د ناوړه احتیاط عواقب ډېر بنه تشریح کوي او وایي: «که رښتیا ووايم مونږ ډېرې هوبنیارۍ او ډېرو احتیاطونو برباد کړي یو یو چا زموږ په حق کې ویلي وو، دا خلک له ضرورته زیات هوبنیار او محتاط دي.

راځئ چې په دې خبره کې فکر وکړو.

هوبنیاري، چې له اندازې نه زیاته شي او هام قوي کوي.

احتیاط، چې ډېر زیات شي لاسونه او پښې شلوي.

شمی اکا زموږ په کور او کلي کې په ډېرې هوبنیارۍ

مشهور و او هر چا به چې کومه مشوره غوښتله ده ته به راتلل.

د ده د هوبنیارۍ او احتیاط یوه نښه دا وه، چې ده تر اخره

پورې خپل کور ته برق را نه ووست او ویل به یې که کله برق

شارت شي، نو حریق به واقع او کور به مې وسوزي.

دده دا عدت و، چي په موټر کې به نه سورېده او ډېر لرې
ځای ته به هم پياده روان و، ځکه چې د موټر له چپه کېدلو
وېرېده او احتیاط یې کاوه.

هو! دی له ډېره عقله پياده گرځېده او کور کې به یې رڼا هم
ډېر لږ وه.

دغه شان هونښاران او د احتیاط خاوندان زمونږ په مملکت
کې زښت ډېر دي او د نوي تهذيب او تمدن قبلول له برق او
موټر نه هم زیات مضر بولي»^(۵)
د استاد الفت دده په نظر د داسې احتیاط کارو مخه نیول په
کار دي.

۵- مینه، عواطف او زور: استاد الفت په خپل یو
فکري لیدلوري کې مینه، عواطف او زور سره پرتله کوي.
الفت په دې نظر دی چې مینه، عواطف او ښکلا هغه پټ
قوتونه دي چې د زور اسباب، وسایل او د یو انسان زیات
فزيکي طاقت یې هم تاب نه لري او د هغو پر وړاندې د تعظیم
سرونه ټیټوي. استاد الفت همدا مینه، ښکلا او عاطفه د
انساني نړۍ د سرکښه هوسونو د مهارولو وسیله گڼي او
وايي؛ د مینې په برکت په کور کې کمزوری کوچنی تر زورور
مشره زیات قوت لري، هغه د «قوي او ضعیف» په نشر کې
دې موضوع ته اشاره کوي او وايي: «د دنیا دود او دستور
خو دادی چې زورور به کمزوری وهي او ضعیف به د قوي له
لاسه په عذاب وي، مگر په کورونو کې د مینې او محبت
تقاضا بل راز ده، هلته یو کوچنی ماشوم خپل مشر ورور په

خپېرو وهي او خاندي، يعني له ټولو نه کمزوری په ټولو زورور دی.

ما ته دغه کورنی دود او دستور ډېر ښه ښکاري او له خدایه غواړم، چې دا رواج عام شي. پدې پوهېږم چې په هر کاله کې همدغه حال دی او په هره کورنۍ کې کوچنيان په لویانو زورور او زړور دي.

د گيړا او ترسا په کاله کې هم د کوچنيانو زور چلېږي او جوړ د ناجوړه په مخکې منډې وهي، مگر چې له کورونو نه د باندې وگورو، نو بيا قوي پر ضعيف مسلط دی. د دنیا طبعي قانون همدغه دی، چې غټان او لویان به په وړو او بيوزلو سوک او خپېره پورته کوي او د قوت خاوند به هېڅ تحمل او حوصله نلري.

د دغه ظالمانه قانون د ماتولو دپاره، چې پاک خدای څه شی پيدا کړی هغه مينه او عاطفه ده.

د مينې او محبت په نړۍ کې ضعيف او کوچنی د لوی او قوي تر خپېرو لاندې نه دی، بلکې کوچنيان په لویانو حکومت کوي او د وړو پادشاهي ده.

مونږ ښځه عاجزه بولو، مگر مينې او محبت ډېر زورور او پياوړي د دوی د خوښې او رضا تابع کړي دي.

څنگه چې په زړه زمانه کې دېوان د ښاپېريو تابع وو او س هم د قوت او قدرت خاوندان د دغه ضعيف او لطيف جنس په مقابل کې ډېر ضعيف معلومېږي.

که عشق او مینه په منع کې نه وي، نو د دیو او بناپېری زور هېڅکله برابر نه دی او یو ماشوم هېڅ وخت د سپین ږیرو په ږیره لویې نشي کولای او نه د مشرانو پر اوږو سپریدلی شي. یوه ورځ یو ماشوم یو غټ سړی له لمنې ټینګ نیولی و او کاله ته یې په زوره بیوه هغه خپله لمن د ده له لاسه خلاصه نکړی شوه که څه هم د ده زور او د هغه زور برابر نه و د ماشوم مینې او محبت د ماشوم په پنځو کې دغه قوت ایښی و، چې یو لوی سړی یې ځان پسې رابنکوده او هغه هم ځان نشو خلاصولی. که زما فکر صحیح وي، نو قوت او قدرت هماغه د پخوا زمانې دیو دی او مینه هماغه بناپېری ده، چې دیوان یې د فرمان لاندې وو.

که د مینې او عاطفې ماشوم د هر څنګه لوی سړي گړپوان ته لاس واچوي یا یې لمن ټینګه ونیسي څوک ترینه ځان نشي خلاصولی، ځکه چې دا قوت په ټولو قوتونو زورور دی. زه مینه او عاطفه د زور او قوت په مقابل کې، ځکه ماشومان بولم چې زور او قوت ډېر پخوا پیدا شوي دي او انساني عواطف، انساني رحم او شفقت وروسته پیدا شول، یعنې هماغه شان چې فرعون له موسی نه دمخه دنیا ته راغی، حیواني غرایز هم له انساني عواطفو نه ډېر پخواني دي او د عمر په لحاظ عواطفو ته کوچنیان ویلی شو، مگر دغو کوچنیانو ته پاک خدای هغه قوت ورکړی دی، چې فرعونیان ترینه په خوب کې هم وېرېږي او بد بد خوبونه ویني.

که څوک په دنیا کې د صلح او سلام غوښتونکي دي او غواړي، چې د ناروا او ظلم مخه ونیسي، نو یوه داسې اختراع په کار ده، چې د عشق او مینې له عنصر نه پکې کار واخیستل شي.

دا اختراع د دماغ کار نه دی د زړه کار دی او د زړه توجه ته ضرورت لري. پدې باب کې ساینس او تخنیک ته رجوع نه ده په کار، دا افتخار که هر وخت دنیا ته حاصلیږي، نو د شعر او ادب په لمن کې به وي او د زړونو په مملکت کې به پیدا شي.)) (۶)

استاد الفت د (فاتح) په نامه په یوه بل نثر کې د مینې، ښکلا او عاطفې قوت داسې څرگندوي: «سکندر له ډېر قوت او ډېرو لښکرو سره ښار ته راغی، د ښار له خلکو سره یې څو ځله زورور جنگونه وکړه.

له دواړو خواوو نه ډېر خلك ووژل شوه، ډېرې وینې تویې شوې، ډېرې ککړۍ تر پښو لاندې شوې، وروسته له ډېرو جگړو هغه د مرو په سرونو پښې کېښودې او د لوی فاتح په حیث ښار ته ننوت.

دی ډېر په قهر و. ده غوښتل چې ښار لوټ کړي او قتل عام جوړ کړي، مگر دا کار ده ونشو کړی، ځکه چې په ښار کې یو پټ قوت موجود و، چې ده ورسره مقابله نشوه کولای. دی چې ښار ته ننوت په یوې ډېرې ښکلې پېغله یې سترگې وښتې او په یو ځل لیدو یې زړه بایلود.

خوك، چې بې زړه شي هغه بيا جنگ او جگړه نشي كولى،
ځكه ده هم له خپل ټول قوت او قدرت سره ځان دغې پېغلې ته
وسپاره.

دغه لوى فاتح، چې د عشق او مينې په پنځو كې گېر شو بل
راز شو او د خپلې معشوقې د خونې دپاره يې د بنار د خلكو
خدمت ته ملا وتړله.

دغه وخت دا معلومه شوه، چې دى فاتح نه و فاتح بل خوك
و. دى په دې نه پوهيده، چې په ډېر زور او قوت خپل ځان يوه
قوت او قدرت ته سپاري، چې له سلطان او شهنشاه نه د خلكو
خدمتگار جوړوي.

په رښتيا، چې د عشق مقام ته رسېدل هم څه اسانه كار نه
دى او د بنكلا په دربار كې پادشاهي هم په تعظيم او احترام
سرتيتوي.

هلته محمود د اياز تابع دى او سكندر هم په يوه نظر بل راز
كېږي او قهر و غضب خپل ځاى مينې او محبت ته پرېږدي»^{٦٧}

٦- مشرتوب: سياسي، ټولنيز او مذهبي مشرتوب چې
د يوې ټولنې د ثبات، پرمختگ، انسجام او سوکالی-لپاره
خورا ضروري دى، استاد الفت يې د انتخاب لپاره غوره
معیار د شخص کیفیت گڼي. استاد الفت وايي هغه څوک بايد
د يوې ټولنې د مشرتابه مسولیت پرغاړه واخلي چې تر هغه بل
يې کیفیت او ظرفیت زیات وي، دى بايد دمخه او هغه نور
بايد ورپسې وي. د الفت په نظر که په ټولنه کې د مشرتابه

لپاره باکفایته اشخاص دمخه وي، نو ټولنه خو ځله زیات پرمختگ کولای شي او که وړ اشخاص شاته او کم کفایته او یا هم بې کفایته اشخاص دمخه وي، نو خو ځله د ټولني د شاتگ امکان شته. استاد الفت خپل دا تعبیر، تحلیل او ارزونه د ریاضي په عددونو کې توضیح کوي. هغه د «حسابي خبرې» او «استاد وویل» په نثرونو کې د ریاضي د عددونو د موقعیت او کیفیت له مخې په ټولنه کې د مشرتوب دریغ ټاکي، دی د ریاضي د استاد له خولې وایي: «تاسې باید هر وخت له ځان سره حساب وکړئ او حسابي خلک او سئ!

د ده یو حسابي درس دا و: که یو عدد له بل سره داسې یو ځای کړو، چې یو پاس او بل لاندې وي لکه ۲۲ نو څلور(۴) ترېنه جوړېږي او د دواړو وجود هم په خپل حال نه پاتې کېږي، که دواړه څنګ په څنګ یو ځای کړو لکه: ۲۲ دوه ویشته ورنه جوړېږي او دوه شلې کېږي. د دواړو عددونو شکلونه او صورتونه هم په خپل حال پاتې کېږي، ځکه چې دلته د ملګرتیا او ورورولۍ راز پټ دی او په هغه بل صورت کې تفوق، تسلط او محوه کول معلومېږي.

ده ویل: که دوه مساوي عددونه لکه: (۱-۱)، (۲-۲)، (۳-۳) هریو له بل نه وړاندې یا وروسته کړو نتیجه یې یوه ده، مګر په دوه متفاوتو عددونو کې تقدم او تاخیر ډېر زیات فرق راولي او په مقدار کې ډېر تفاوت راځي. که مونږ (یو) او (نه) (یو) ځای کوو او داسې یې لیکو (۱۹) نونس کېږي، مګر شل

کېږي نه، که همدغه دوه عددونه داسې وليکو (۹۱) خبره سلوته
نږدې کېږي او ډېر زياتوالی پکې راځي))
(همدغه سبب دی چې په جوامعو کې هغه څوک دمخه
کېږي چې قدر او مقدار يې له هغه بل نه زيات وي او د ده په
مخکې توب باندې دجامعې قدر او قيمت ډېر لوړېږي، مونږ
بايد په دې سر پوه شو او د هر چا استعداد معيار، مبلغ او
مقدار ته وگورو))^(۸)

۷- فکر پالنه: لکه څنگه چې دمخه مويادونه وکړه
استاد الفت (فکر) او د (فکر ازادي) د ټولني د ژغورني بنه لاره
گڼي، خو تر هغه پورې چې د فکر او مفکر لپاره د ژوند بستر
برابر نه شي، نه فکر وده کولای او نه مفکر راتوکېدلی شي. له
همدې کبله استاد الفت د فکر روزونکي او فکر پالونکي رول
مهم گڼي او ان تر مفکره يې هم درجه لوړه گڼي. استاد الفت د
فکر پالونکي ته خطاب کوي او وايي: «دلته د فکر او قلم
خاوندان ډېر دي، مگر د فکر او قلم د ازادۍ علمبرداران ډېر
لږ دي، ځکه ستا مقام له نورو نه هسک گڼم، که څوک تاته د
فکر خاوند ونه وايي، زه ورسره کار نه لرم، مگر که د فکر
خاوند تا خپل حقدار ونه گڼي، زه به ورته بې انصافه ووايم.
هغه څوک چې په وطن کې هېڅ ونه لري او د وطن د ازادۍ
لپاره سر ورکوي په وطن باندې حق لري. همدغه وجه ده چې د
فکر پالونکي مقام له فکر لرونکي څخه ډېر اوچت دی او زه هم
دواړو ته په يوه نظر گورم.»^(۹)

۸- د خدمتگارانو پېژندنه: استاد الفت په دې

نظر دی چې په یوه ټولنه کې د رښتینو خدمتگارانو پېژندنه اسانه کار نه دی، په تېره بیا په وروسته پاتې ټولنه کې. په داسې ټولنو کې خدمتگاران نومورکي او نوم پتې دي، هغه څوک چې خلکو ته خدمت کوي، ضرر نه رسوي، امر و نهې نه صادروي، هغه د خلکو په سترگو نه ښکاري، خلک هغه خلک ښه پېژني چې د بادار په بڼه څرگند شوي وي، الفت دا موضوع چې زموږ د ټولنې یو حقیقي تصویر لري، د «خدمتگاران» په نامه په یوه نثر کې په خورا ښکلې بڼه تشریح کوي: «هلته یو روڼد بې لارې روان و، هغه پر سمه لاره برابر کړ، مگر روڼد پوه نشو چې زما رهبر څوک دی.

یو بل په خواږه خوب ویده و، په خوا کې یې یوه منگري سر را اوچت کړ، هغه په بیړه وواژه او ویده هماغسې ناخبره پاتې شو.

د شپې په مسجد کې ناروغه مسافر زځېروي کول، هغه یې په خدمت کې شپه سبا کړه، مسافر سبا وون خواته مړ شو او خپل زړه سواندی خدمتگار یې ونه پېژانده، هغه پر لاره روان و، یو ماشوم ته یې یو موټی مېوه ورکړه، مگر یوه هم ونه پېژانده، چې دی څوک دی.

له دې لویې لارې نه هغه ډېر اغزي او کاني لري کړه، مگر څوک چې سبا ته پر دې لاره راځي د هغه له خدمت څخه نه خبرېږي او هغه نه پېژني.

په رښتيا، چې مونږ خپل خدمتگاران نه پېژنو او باداران
ډېرښه پېژنو»^(۱)

۹- ملي خپلواکي: استاد الفت ازادي د يوه ملت د بقا

او پرمختگ اصلي ضامن بولي او د ملي خپلواکۍ او ملي
ناموس د ساتنې او پالنې لپاره د ملي احساس شتوالی ډېر
مهم گڼي او وايي: «د استقلال ساتنه د ملت قوي جذبې ته ډېر
شديد ضرورت لري، که دغه احساس په يوه ملت کې کمزوری
شي، هغه د استقلال په قدر وقيمت نه شي پوهېدلی او د
همدغسې ناپوهۍ په وجه دغه لوی نعمت ساتلی هم نه شي.
موږ بايد خپل ملي شعور او ملي احساس ډېر ټينگ وساتو
او د خپل استقلال تقويه ورپورې مربوطه وگڼو.»^(۱)

۱۰- فساد او رشوت: فساد او رشوت يوه داسې

ناوړه پدیده ده چې د ټولني انډول له منځه وړي، عدالت په کې
تر پښولاندې کېږي، د ژوند د سالمې ودې مخه نيسي او په
لسگونو نور لوی او واړه مرضونه ورڅخه راټوکېږي. په تېرو
څو کلونو کې زموږ هېواد له دې ناروغۍ سره لاس او گربوان
دی. رشوت خواره او فسادگر هر څه خوري، خو هېڅ مړېږي نه.
استاد الفت همدا رشوت او رشوت خور د ډېرو ناروغيو او
مرضونو عامل گڼي، په ټولنه کې چې چېرته کومه ناروغي
گوري، نور رشوت خور د اصلي عامل په توگه ورته وريادېږي،
دی په يوه نثر «رشوت خوره! ته راپه ياد شوې» کې د هغه

انځور تشریح کوي وايي: «چاوويل: ټنډېرې، مگر مریرې نه،
ما ته سمدلاسه ته راپه یاد شوي.

بل وويل: گېډه خو يې مره ده، مگر سترگې يې وړې دي، بيا
ته راپه یاد شوي.

يوه وويل: قصاب نه دی، مگر ډېر خلک يې بې تيغه حلال
کړې دي، دلته هم ته راپه یاد شوي.

هغه بل وويل: منگولې او پنجې يې دلپوانو نه دي او
خونخوار دی، دا ځل هم ته راپه یاد شوي.

بې گناه خلک مې په زندان کې وليدل، ته راپه یاد شوي.
هغه ورځ چا پوښتنه وکړه، چې په غلو زهبر، د مجرمينو
طرفدار د مظلومانو د بنمن، د نا حقۍ ملگرې، د قاتلانو
حامي څوک دی؟

ماته ته راپه یاد شوي.»^(۱)

۱۱- سياست او سياستوال: استاد الفت د

سياست اصلي او ظاهري رنگ او د سياستوال ظاهري منطق
او باطني حالت ته هم سخت متوجه دی، د عمل او وينا ترمنځ
تضاد د سياست يوه ځانگړنه گڼي. اکثره شرقي ټولني چې
اوس د سياسي تجربې له تلې وتلې، د سياست په باب د
استاد الفت نظر پرې د تطبيق وړ دی. په تېره بيا زموږ په خپله
ټولنه کې. استاد الفت د (سياست) په باب وايي: «وايه يو څه
کوه بل څه.

له بل نه پوښتنه کوه! پخپله هېڅ مه وايه!

په شپه کې د لمر وړانګې بښه! په ورځ کې د تور تم نښې.
که خبر وي ځان ناخبره کړه! که خبر نه وي د باخبرې مظاهره
کوه!

شکره لکه مریچ خوره، مریچ لکه شکره.))^(۱۳)

۱۲ - حقیقت موندنه: الفت د یوه ریالست او

متجسس لیکوال په توګه تل د حقیقت په لټه کې دی. هغه پر
رښتیا او رښتینو خبرو مین دی. چل او فریب سره یې وړانه ده.
هغه څوک د ټولني او خلکو خدمتګار ګڼي چې ټولني ته
رښتیا ووايي او حقیقت راوسپړي. د الفت په نظر څوک چې
حقیقت پټوي، تر ټولو ستر غل همغه دی. الفت دا ډول غل تر
ظاهري او هغو غلو چې د خلکو د کور مالونه لوټوي، ډېر
خطرناک بولي، دا ډول غله حقيقي غله بولي، په خپل یوه نثر
«حقيقي غل» کې یې څېره داسې انځوروي: «په رڼا ورځ یې د
ډېرو خلکو په مخکې ډېرڅه له موږ نه پټ کړه، ستا خونښه چې
غل ورته وایي که نه!

زه خويي غل بولم.

هو! غل دی مګر د پوليسانو په نظر کې نه.

د دې غله لاس قاضي او مفتي نه پرېکوي.

هېڅوک دا غل نه نيسي او نه یې بندي کوي.

د دې غله په زبیره خلی نشته.

ده ډېرڅه له موږ نه پټ کړي دي او ډېر زیان یې را اړولی دی

ده له موږ نه سره و سپین نه دي پټ کړي.

دی ډېر لوی غل دی.
د ده غلا ډېره لویه او ستره غلا ده.
دی مال نه پتوي.
د ده غلاته په عادي نظر مه گورئ!
دی زموږ پیسې نه پتوي.
ده ته د مال او د پیسو غل نه شو ویلای.
دی موږ نه خپل ځان او خپل بد بد کارونه پتوي.
دی خپل حقیقت او ماهیت پتوي.
ځان او حقیقت پتول ډېره لویه او ستره غلا ده دا غلا د یوه
ملت او مملکت کور وړانوي او ملکونه بربادوي.
په سترگو ننوزي.
له سترگو سره د بنسټ لري.
هو! دا غل له سترگو نه رانجه نه پتوي، سترگې پتوي له
مونږ نه ډېر حقیقت پتوي او د حقیقت غل دی، ده ته باید
حقیقي غل ووایو.»^(۱۶)

۱۳- قوت او طاقت: د ځواک، قوت او طاقت
تعریفونه بېلابېل دي، هر څوک یو قوت د خپل نظر او تعبیر له
مخې تعریفوي. څوک علم قوت بولي، څوک زر، څوک زور،
څوک ټانکونه، څوک لښکرې، څوک مېړونه او څوک د دنیا
نور اسباب، خود الفت په نظر دا د دنیا اصلي قوت او طاقت
نه دی، خو که دا ټول یوچاسره وي چې زړه، اراده او عقیده ونه
لري، هغه هېڅ نه شي کولای، استاد الفت د ټولو قوتونو

محرك، بنسټ او ډاډ حای عقیده بولي. استاد الفت عقیده داسې يو ستر قوت گڼي چې هېڅ بل قوت ورسره د پرتلنې وړ نه دی: «څوک وايي مال دی او څوک يې په صنعت او تخنيک کې لټوي، ځينې وايي چې علم دی او ځينې يې په ډېرو افرادو غواړي، مگر کله کله چې سپړی له دې ټانکونو هغه خوا ددې ډېرو لښکرو تر شا له هوايي طيارو نه پورته نظر کوي، يو دا راز قوت ويني، چې پدې ټولو قوتو زورور او غښتلی دی، له دې قوت سره نه اور او اوبه مقاومت کولی شي او نه په توره او علم ورسره مقابله کېږي. دا قوت هغه عقیده ده چې انسان هر راز ايشار او قربانۍ ته تياروي او له يوه ملت نه بل شی جوړوي، که دا قوت له يوه ملت سره نه وي او نور هرڅه وي، ته يقين وکړه چې هېڅ يې نه په کارېږي او هرڅه يې پردي دي. بې عقيدې انسان هېڅ نه دي کړي او هېڅ نشي کولی نه به يې وروسته تردې وکړي، څوک چې له خپل ژوندون او سرو مال نه سوا يو داسې شی نه پېژني، چې دا ټول ورځنې څار کړي هغه ته د لويو کارو هيله هېڅ وخت نه کېږي. عقیده په انسان کې يو فعال عقل، نه وېرېدونکی عشق، فرهادي عزم او يو سيلابي حرکت پيدا کوي، چې هېڅوک او هېڅ شی يې مخه نشي نيولی.

د نړۍ په غولي کې چې څه حق او ناحق جنگونه شويدي او کوم کام يا ملت پکې خپل ستر قوت او فوق العاده مقاومت بنودلی، هغه ارومرو په يوه عقیده بنا دی، چې من حيث عقیده ورته ستر قوت ويلی شو. عقیده په اصل کې د انسان

او حیوان حد فاصل دی، چې د خپل شعوري ماهیت او متین موجودیت په لحاظ د ډېرې ستاینې حق لري، مگر وروسته چې یو خارجي موجود او جزیي مفهوم پیدا کوي، نو په دوو نوعو بېلېږي، چې حق او باطل عقاید ورته وایي او په دواړو صورتونو کې ورته قوت ویلی شو.

همدغه عقیده ده چې د چا دپاره ایمان او د چا دپاره مسلک شي، څوک یې خپل نصب العین بولي او د ځینو دپاره عشق او مایه وگرزي»^(۱۵)

۱۴- د ظلم نتیجه: دا متل ډېر مشهور دی چې د ظلم

کاسه نسکوره ده. د ظلم انجام بڼه نه دی، ظالم به اخر تر پښو لاندې کېږي او څېره به یې بریندېږي. د ظالم او مظلوم څېره د قضاوت په وروستي پړاو کې څرگندېږي. استاد الفت له شاعر څخه هیله کوي چې د عادلانه قضاوت لپاره قلم اوچت کړي او دا د شاعر دنده گڼي چې د ظالم او مظلوم ترمنځ توپيرونه په هنري بڼه افاده او خپل مثبت پیغام ولس ته ورسوي. دی دا کار د شاعر تر ټولو غوره تحفه بولي چې ولس ته همدا ډول پیغامونه ورسوي. «د شاعر تحفه» په نثر کې وایي: «زه چې ورغلم هغه په کوټنۍ کې ناست و، سر یې په گربوانه کې ښکته کړی و، فکري عبادت یې کاوه.

کله چې هغه سر راپورته کړ او پر مایې نظر ولوېده، ما خپله تحفه یو د پرانگ پوستکی او یو غزنیچی پوستین د هغه په مخ کې کېښوده.

هغه وويل: دا يو د ظالم پوتكى دى، ځكه له پنبو لاندې
لوېږي، دا بل د ضعيفانو له پوستكو نه جوړ دى او پر غاړې
پورې تعلق نيسي.

د شاعر تحفه بايد همدغسې وي او همدغه معنى ولري.
دى بايد دا دوه منظري همدغه راز وښيي او خلك په دغه
رمز ښه پوه كړي.

په دغو خبرو زه له خوبه راوښم شوم او په خوب كې د خپل
خوب په تعبير پوهيدلى وم»^(۱۶)

۱۵- وړو كوالى او لويوالى: استاد الفت

وړو كوالى او لويوالى په ظاهري لويوالي او كوچنيوالي كې نه
گوري، دى هغه شى لوى گڼي چې په خپله (اصل) وي، نور ټول
شيان چې له همدې اصل څخه راوتلي وي، كه څه هم له اصل
څخه لوى ښكاري، خو په حقيقت كې تر هغه كوچني دي. الفت
په دې نظر دى چې كه اصل له منځه لاړ شي، نو ټول هغه شيان
چې له دې اصله راټوكېدلي او ډېر لوى ښكاري او يا هم لوى
وي، له منځه ځي. لوى شيان تر يوه وخته لوى وي، دايمي
ژوند نه لري، خو اصل همغه شى دى چې كه ظاهراً ډېر كوچنى
ښكاري، خو عمر يې دايمي دى. الفت د «لوى او وړوكي» په
نثر كې دا موضوع په ډېر ښه ډول بيانوي، وايي: «په شفتالو
كې زړى دى په زړي كې ونه ولاړه ده.

د غنمو په وړو كې دانه شته، په دانو كې همدغسې وړي
شته.

په چرگه کې هڅی. ده په هڅی کې چرگه ده.
دغه یوه دانه پندانه، چې گوري تېل او پلته دواړه لري او په
حقیقت کې بله ډیوه ده، مگرستا سترگې دغه رڼا نه ویني.
ته خبرنه یې، چې په یوه دانه او په یو خاڅکي کې عالمونه
پراته دي.

ته پخپله هم دغنم په دانه کې وېده وې بیا دې په یوه
خاڅکي اوبو کې لامبو وهله نن په لویه بېړۍ کې ناست یې او
په لویو دریابونو کې گرځې.

څه شی، چې ته وړوکی گڼې هغه هم لوی دی یا هغه څه، چې
تا ته لوی بسکاري هغه هم کوچنی او وړوکی دی.

ته ونه لویه گڼې هغه په یوه زړي کې ده.
تا ته زړی وړوکی معلومېږي په هغه کې غټه ونه ځای شوې
ده.

دغه غټه هندوانه، چې گوري کال ته نه پاتې کېږي او عمر
یې ډېر لنډ دی، دغه د هندوانې کوچنی زړی تا ته هر کال تازه
هندوانې درکوي.

د زړي قیمت له هندوانې نه لږنه دی.
که زړی وړک شو هندوانه ورکېږي.

نوراشه هېڅ شی وړوکی او کوچنی مه گڼه، ځکه چې دلته
غټ او کوچنی لوی او وړوکی نشته، ټول برابر دي یوازې
خدای لوی دی او بس.

د نن ورځې ديموکراسي له همدغسې ژوند کتنې څخه پيدا شوي او د ډېر دقت نتيجه ده.»^(۱۷)

۱۶- غوره مالي: غوره مالي او غوره مالان يوه بله ناروغي ده، چې ډېر واکمن او ډېر دربارونه يې له گړنگونو غورځولي دي. همدا غوره مالان دي، چې د واکمن هرې نامنطقي خبرې ته منطقي رنگ ورکوي او په دې وجه خپل موقف ساتي. استاد الفت په درېيو مختلفو دريځونو کې د يو غوره مال د ژبې اړولو مهارت ته گوته نيسي او د هغو ماهيت څرگندوي وايي: «يوه پاچا له چانه پوښتنه وکړه، چې زما په ورغوو باندې ولې وپښتنه نشته.

هغه وويل: ځکه چې پاچا پخپلو لاسونو باندې په لپو لپو روپۍ خلکو ته ورکوي او ورغوي يې سولېږي.

پاچا وويل: چې د نورو خلکو ورغوي، خو هم ماغوندي دي. هغه وويل: هغوی هم پخپلو لپو ستا له لپو نه څه اخلي او

ورغوي يې سولېږي.

پاچا بيا وويل: هغه چې زه هېڅ نه ورکوم د هغوی ورغوي هم دغه شان دي.

هغه په ځواب کې وويل: هغوی چې ستا بخششونه د نورو په حق کې ويني، نوله ډېر حسرت او ارمانه خپل ورغوي سولوي او افسوسونه کوي.»^(۱۸)

۱۷- خیال او فکر: لکه څنگه چې مو دمخه یادونه وکړه، د استاد الفت د فکر وړانګې د ژوند هر ډګر ته رسېدلې، خپله هم شاعر او فیلسوف دی، د خیال او فکر، شعر او فلسفې پر رمزونو پوه دی. استاد الفت د لوړ خیال او ژور فکر نتیجه یوه ګڼې، د شعر او فلسفې مفهوم او د بیان مقصد هم یو ګڼې. د استاد یو نثر «شعر او فلسفه» نومېږي. ده په دې لنډ نثر کې یوه ډېره لویه مانا، پرتلنه او بیا نتیجه رانغاړلې ده. هغه وايي: «وربځې پورته په هوا کې دي، څاګانې بنسټه په ځمکه کې.»

هغه څه چې په هسکو وربځو کې شته په ژورو څاګانو کې هم شته په دغو اوبو باندې هم هماغه تنده ماتېږي. د لوړ خیال او د ژور فکر نتیجه یوه ده.

ته: یا خپل نظر ډېر لوړ کړه یا په خپل ګرېوان کې ډېر سر بنسټه کړه:

د شاعر او فیلسوف فرق

همدغه دی

زه شعر او فلسفه دغه

شان ګڼم» (۱۹)

۱۸- ژوند او حرکت: الفت ژوند د حرکت محصول

ګڼې، هغه ژوند چې حرکت په کې نه وي، هغه کې برکت نه وي

او ساقط وي. الفت په دې نظر دی، هغه څوک د ژوند، څښاک او خوراک حق لري چې د حرکت په حال کې دی. هغوی چې ځای پر ځای ناست دي، د الله قانون هم د څښاک او خوراک مستحق نه دي گڼلې، الفت د شريعت دې رمز او مجوز ته د يوه لاروي د منطق په هنداره کې اشاره کوي او دا بيانوي چې ژوند، څښاک او خوراک هغه وخت کېږي چې انسان د حرکت په حال کې وي. استاد الفت وايي: «مونږ د خپلو کورونو له څنگه په دېره کې ناست وو.

له پاسه يولاروی راغی د ونې ډډ ته يې ډډه ولگوله. له ملانه يې ډوډی پرانيستله او له څه شي سره يې په خوند خوند خوړله، مونږ وږي تږي وو، هغه ځان مور کړ او يخي اوبه يې وڅښلې. مونږ روژه وو. هغه بوزه و، ځکه چې په مسافرو باندې روژې نشته.

لاروي وويل: ماته دخوړلو اجازه شته او تاسو ته نشته. ماته خدای خواږه او اوبه رواکړي دي، په رمز او معنی پوهېدل په کار دي.

د خدای کارونه بې حکمته نه دي، تاسې د دغه عملي تعليم په اصلي معنی 'بڼه فکر وکړئ'!

تاسې ولې وږي ياست او زه مور يم؟
زه په کار او مقصد پسې روان يم او تاسې ځای پر ځای پراته ياست.

ستاسو حرکت لنه دی، ځکه یې وړې کړئ!
تاسې د خدای قانون منلی دی، مگر پوه شوي پرې نه یاست.
زه راوگرځېدم، چې تاسې په دغه راز پوه کړم او له لوړې نجات
ومومئ، پاڅېږئ روان شئ او لرې ځای په نظر کې ونیسئ!
لوړه او تنده په توقف او سکون کې ده په حرکت کې نشته.»^(۲)

۱۹- رنایي: الفت علم او رنایي د خلکو د وینستابه لپاره
اساسي وسیله گڼي، څومره چې خلک په تیاره کې وي، پر
کورونو یې د لوټ او تالان وېره شته، غله به پرې لگېږي او
مالونه به یې پتېږي، غله په تیاره کې لوټ کوي، نو که څوک
غواړي خپل مال او سړيې خوندي شي، باید په خپل کور کې
ډيوې ولگوي، له ډيوو څخه د الفت تعبیر علم، پوهه او
ذکاوت دی. هغه همدا مطلب په ډېر استادانه ډول د (غلو ډيوه)
تر عنوان لاندې په یوه هنري نثر کې واضح کړی، وايي:
(سپوږمۍ ورکه شوه، شپه ډېره تیاره وه، غله په تورتم کې
راغله په کاله ننوتل.

دوی خبرنه وو، چې ښه ښه مالونه چېرته ایښي دي، ځکه یې
ډيوه ولگوله او مال یې لټاوه.
د کور وکلي خلکو چې رڼا وليده را پاڅېدل دغلو مخه یې
ونيوله او غله یې وپېژندل، یوه وویل: له تورتم نه د غلو ډيوه
هم ښه ده.

مونږ غله په رڼا کې وليدل او راوینس شوو.
هو! مونږ غلو راوینس کړو.

زمونږ په کور کې غلو ډيوه ولگوله.»^(۲۱)

۲۰- ټولنيز سمون: متلونه او اصطلاحگانې د يوې

ټولنې د ناخوالو او ټولنيز ژوندانه د اوږدو تجربو نچور دی، متلونه او گړنې د ټولنې نيمگړتياوو ته نغوته کوي او د لاندې د حل لپاره وروستی منطقي وسيله ده. استاد الفت هغو متلونو ته هم خورا متوجه دی، چې پخوا جوړ شوي او اوس يې کله کله نتيجه معکوسه راو وځي. استاد الفت په ډېر ظرافت سره دې ډول متلونو ته نغوته کړې او له هغو څخه يې ډېره باريکه خو مثره معنوي نتيجه راويستې ده. ده استاد الفت د «څوک وايي» په نثر کې يو شمېر هغه متلونه چيلنج کړي چې په ټولنه کې لا تر دې دمه کارول کېږي، خو په عملي مانا کې يې يو څه بدلون راغلی دی. استاد الفت وايي: «څوک وايي چې کوږ بار تر منزله نه رسېږي او د دروغو منزل لنډ دی. د دروغو مزل خو تر اخرته پورې دی او کاره بارونه ترهماغه وخته مزله ته رسېږي. څوک وايي چې بد گرزې بد به پرزې.

که دا خبره رښتيا وای اوس، خو به يو سړی روغ نه و پاتې. څوک وايي چې د دروغجن مخ تور دی. ما خو ډېر دروغجن وليدل، چې مخونه يې تک سپين دي.

څوک وايي، چې د شيطانانو دې کور وران شي.

څوک وايي، چې د غله په غره کې حای نشته.

رادي شي ودې گوري، چې ښارونه بازارونه ترې نه دي ډک؟

څوک وايي چې غل نه يې له پاچا مه ډارېږه!

ايا د ناحقۍ له شاهدانو نه وېره نه ده په کار؟
څوک وايي چې په تشو خبرو کار نه کېږي؟ دلته خو په خبرو
هرڅه کېږي او بې خبرو هېڅ نه کېږي.
څوک وايي چې د غله په رېږه خلی وي، ډېر غله شته چې
بېخي رېږه نلري.

څوک وايي چې ډېر وايي لږ ترې خېږي، ما خو وليدل چې
هېڅ ترې نه خېږي.))^(۲۶)

دا د استاد الفت د فکر هغه شل ليدلوري وو، چې ما ورته په
ډېر لنډيز سره اشاره وکړه. د استاد الفت هر نشر د ژوند يوه
خوا راسپړلې، ټول کليات يې له همداسې فکري ژورتياوو ډک
دي، پر يوه نشر يې يو نثري اثر ليکل کېدی شي، ټول نثرونه
يې دومره خواږه او له رمزونو ډک دي چې سپری يې لوستل پيل
کړي، نو تر هغه يې چې پای ته نه وي رسولی، پرېږدي دې نه،
هر نشر يې د منطق او جاذبې ځانگړې قوه لري. ما خپله ليکنه
په جبري ډول دلته ودروله او که نه د غځولو تلوسه يې نوره هم
زياته ده. په ټوليز ډول ويلاى شو چې الفت فکر او هنر دواړه
سره داسې غاړه غړۍ کړي چې کله يې څوک نشر لولي، نو د
فکر او بنکلا دواړه ملکې يې لاسنيولی ترپايه ځان سره بيايي
او مطلوبې نتيجې ته يې رسوي.

اخځونه

- ۱- ادبي څېړنې، محمد صديق روهي، ننگرهار پوهنتون، ۱۳۶۰ل کال، ۹۳ مخ.
- ۲- غوره نثرونه، گل پاچا الفت، پښتو ټولنه، ۱۳۳۶ل کال، ۱۱۸ مخ.
- ۳- د استاد الفت نثري کليات، د محمد اسمعيل يون راټولونه، يون کلتوري يون، ۱۳۸۷ل کال، ۲۱۶ مخ.
- ۴- غوره نثرونه، گل پاچا الفت، پښتو ټولنه، ۱۳۳۶ل کال، ۸۴ مخ.
- ۵- ليکوالي، املا او انشا، گل پاچا الفت، پښتو ټولنه، ۱۳۳۹ل کال، ۲۰۹ مخ.
- ۶- غوره نثرونه، گل پاچا الفت، پښتو ټولنه، ۱۳۳۶ل کال، ۲۶ مخ.
- ۷- د استاد الفت نثري کليات، د محمد اسمعيل يون راټولونه، يون کلتوري يون، ۱۳۸۷ل کال، ۱۰۴ مخ.
- ۸- غوره نثرونه، گل پاچا الفت، پښتو ټولنه، ۱۳۳۹ل کال، ۱۱۳ مخ.
- ۹- د استاد الفت نثري کليات، د محمد اسمعيل يون راټولونه، يون کلتوري يون، ۱۳۸۷ل کال، ۳۶۹ مخ.
- ۱۰- غوره نثرونه، گل پاچا الفت، پښتو ټولنه، ۱۳۳۶ل کال، ۷ مخ.
- ۱۱- اصلاح ورځپاڼه، گل پاچا الفت، ۱۳۴۰ل کال، د سنبلي (۵) نېټې گڼه.

- ۱۲- شه ليكل يا ليك پوهه، اتحاد مشرقي مطبعه، ۱۳۲۸ ال
کال، ۵۸ مخ.
- ۱۳- د استاد الفت نشري کليات، د محمد اسمعيل يون
راټولونه، يون کلتوري يون، ۱۳۸۷ ال کال، ۷۹۰ مخ.
- ۱۴- پښتو نثرونه، ۱۳۵۰ ال کال، کابل، ۷۹-۸۰ مخونه.
- ۱۵- کابل مجله، گل پاچا الفت، ۱۳۲۳ ال کال، ۶-۸ مخونه.
- ۱۶- د استاد الفت نشري کليات، د محمد اسمعيل يون
راټولونه، يون کلتوري يون، ۱۳۸۷ ال کال، ۷۱ مخ.
- ۱۷- غوره نثرونه، گل پاچا الفت، پښتو ټولنه، ۱۳۳۶ ال کال،
۵ مخ.
- ۱۸- شه ليكل يا ليك پوهه، اتحاد مشرقي مطبعه، ۱۳۲۸ ال
کال، ۸۳ مخ.
- ۱۹- غوره نثرونه، گل پاچا الفت، پښتو ټولنه، ۱۳۳۶ ال
کال، ۱۱۴ مخ.
- ۲۰- غوره نثرونه، گل پاچا الفت، پښتو ټولنه، ۱۳۳۶ ال
کال، ۲ مخ.
- ۲۱- نوی سبک او نوی ادب، گل پاچا الفت، داخلي نشرات،
۴۴ مخ.
- ۲۲- د استاد الفت نشري کليات، د محمد اسمعيل يون
راټولونه، يون کلتوري يون، ۱۳۸۷ ال کال، ۳۴۱ مخ.

د نظم رغنده توکونه

دالیکنه هم پر (۱۳۹۴ل) کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو د پښتو خانګې د استادانو او محصلینو په حضور کې د یوه علمي کنفرانس په بڼه اورول شوي ده.

د نظم په معمولو تعریفونو کې یو هم دادی: ((نظم هغه کلام دی چې وزن او اهنګ ولري)) وزن یې د نظم تر ټولو اساسي رکن ګڼلی دی. ځینو (قافیه) هم د نظم یو عنصر ګڼلی او ځینو لا (ردیف) هم ورسره ملګری کړی دی. مخکې تر دې چې د نظم ټولو رغنده توکونو ته اشاره وکړو، ښه به وي چې د وزن رغونکي عناصر وپېژنو.

وزن ته مو ځکه لومړیتوب ورکړ؛ همدا زموږ فرضیه ده، چې وزن د نظم اساسي رکن دی او د نظم نورې برخې لومړی پر وزن راڅرخي او بیا په مجموعي ډول د نظم د رغښت سبب ګرځي. دلته غواړو لومړی د وزن پر همدغو رغنده عناصرو لږ شان رنا واچوو.

غږ يا اواز: ((غږ، اواز يا فونيم د ژبې تر ټولو کوچنی غږيز عنصر دی چې په خپله کومه مانا نه لري، خو په مانيزو کلمو کې مانيز توپير پېښوي.))^(۱) غږ پر نورو عناصرو د تجزيې وړ نه دی، همدا غږ دی چې د خپې د جوړښت سبب گرځي. غږ او خپه دواړه بيا په خپل وار سره د وزن د جوړښت عامل گرځي. غږ د گړنۍ ژبې اساس گڼل کېږي، که غږ نه وي، گړنۍ ژبه نه شته. منثوره او منظومه گړنۍ ليکنۍ وينا په مجموعي ډول ټوله ژبه جوړوي، د گړنۍ ژبې بنسټ غږ او د ليکنۍ ژبې اساس توری دی. که غږ نه وي، نه خپه شته، نه اهنګ او نه وزن او نه هم نظم، نو ځکه خو غږ د وزن او نظم لومړنی بنسټ گڼل کېږي.

خپه، هجا، سېلاب: ((د وينا تر ټولو کوچنی واحد دی چې له خو غږونو څخه رغېدلی وي. د غږونو دا مجموعه له واټن پرته له خولې څخه راوځي او بېرته قطع کېږي.))^(۲) يانې هر هغه غږ يا غږونه چې له کوم ځنډ او ځنډ پرته په يو ځايي ډول له خولې څخه راووزي هغه يا هغو ته خپه وايي. خپې بيا دخپل جوړښت له مخې پر لنډو او اوږدو، تړلو او خلاصو څپو هم وېشل کېږي. يوه خپه کېدی شي مانا ولري او يا يې ونه لري.

خپه د وزن يو اساسي عنصر بلل کېږي او د څپو له منظم او سنجول شوي ترتيب پرته د وزن رغښت ناشونی دی. د وزن د تول او انډول لپاره خپه تر ټولو ښه معيار دی، همدا خپه ده چې په وزن په تېره بيا په مقيد وزن کې د هستې رول لوبوي.

خج: خج د وزن يوه برخه گڼل کېږي چې هم د نظم پر وزن خپل اغېز کوي او هم د کلمې پر مانا او محتوا. خج د نړۍ په ټولو

ژبو کې نه شته، ، ځينو ژبو کې د اهنګ لوروالی او ټيټوالی د جملې يا کليمې د مانا د بدلون سبب ګرځي خو په پښتو کې د اهنګ تر څنګ خج هم په کلمه او هم په جمله کې د وزن د بدلیدو او هم د مانا د تغير سبب ګرځي. پښتو يوه (خجنه) ژبه ګڼل کېږي. ((خپله خج يا فشار د اساسي فونيمونو له درانده او سپک تلفظ کولو څخه عبارت دی چې سره ترکیب کېږي، يانې فشار دلته مورفيمونو او کلمو ته ځانګړی شوی او دپته صرفي فشار ويل کېږي، يو هجايي مورفيمونه تل د يوه دروند فشار درلودونکي دي، خو په څو هجايي مورفيمونو او کلمو کې دروند يا سپک فشار حتی منځنی فشار هم کېدی شي چې موجود وي...))^(۳) په بله وينا ((د وينا پر مهال پر سېلابونو باندې دغه لوېدونکي زور ته په اصل کې خج وايي))^(۴) په پښتو ژبه کې خج د وزن اساسي برخه ګڼل کېږي، هر کله چې خج له خپل ټاکلي ځايه پرته پر بل ځای راشي، نو وزن په اتومات ډول خپل اهنګ او انډول له لاسه ورکوي. خج په پښتو نظم کې د وزن د ثبات سبب ګرځي، مهمه خبره داده چې خج پر ټول پښتو منظوم (ازاد او مقيد) کلام دواړو باندې يو شان د تطبيق وړ دی.

((په پښتو کې (دولت لوانی) لومړنی شاعر دی، چې ځينې نظمونه يې د (خليل بن احمد فراهيدي) پر عروضي سيستم برابر دي))^(۵) او تر هغه وروسته د (ميا ه شرف) ځينې شعرونه يا نظمونه پر عربي عروضي سيستم برابر دي. نور نو له اميرکروړه رانيولې بيا تر دې دمه پورې د ټولو شاعرانو او ناظمانو کلام د پښتو خپل شعري يا نظمي جوړښت تعقيبوي، پوهاند زيار دې ډول جوړښت ته ((سېلاب تونیک يا څپيز

خجيز جورښت))^(۶) ویلی. په دې مانا چې خپه او خج د وزن یا نظم رغنده توکي دي او د نظم اساس پر همدې خيزونو ولاړ دی. پښتو نظم د خپيز جورښت له مخې ټول يو شان سيستم تعقيبوي، په دې مانا چې په يو نظم کې تر هرو درېيو خپو وروسته ضرور څلورمه خپه خجنه راځي، که چېرې پر څلورمه خپه خج رانه شي، نظم خپل وزن له لاسه ورکوي، دا قاعده زموږ پر ولسي او ليکنې ادب ټولو باندې يو شان د تطبيق وړ ده، پښتو لنډۍ به د بېلگې په توگه ياده کړو:

سترگې مې ستا په لور څلور شوې

څلور اته شوې اته شپاړس شوې مينه

د خپو له مخې لومړۍ مسره (۹) او دويمه يې (۱۳) ده، پر هرې څلورمې خپې خج راځي، ټولې لنډۍ د خپيز خجيز جورښت له مخې همدا يوه قاعده تعقيبوي.

خپيز جورښت:

۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹

سترگې مې ستا په لور خ لور شوې

۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹ ۱۰ ۱۱ ۱۲ ۱۳

خ لور ا ته شوې ا ته شپاړس شوې م ي نه

خجيز جورښت:

۷-۷۷۷ -۷۷۷

۷-۷۷۷ -۷۷۷ -۷۷۷

ټولې لنډۍ همدا يوه قاعده او سيستم تعقيقوي.

په پښتو نظم کې د ازاد نظم په گډون د لومړۍ مسرې يا پر لومړۍ، دويمه، درېيمه او يا هم څلورمه خپه خج راځي، خو

که پر دې هرې یوې خپې خج واقع شو، درې خپې وروسته په اتومات ډول نورې خپې خج اخلي او په دې ډول د نظم وزن پوره کېږي. که د خج په واردولو کې دا درې خپیز واهن له منځه لاړ، نو وزن خپل وزن له لاسه ورکوي.

اهنگ: دا چې اهنگ د وزن برخه ده که وزن د اهنگ؟ او بیا دا چې وزن د نظم اساسي برخه ده که اهنگ او که دواړه؟ پر دې به وروسته د خپلې فرضيې د اثباتولو په ترڅ کې خبرې وکړو، خو اوس راځو د اهنگ لغوي مانا ته!

الف- اهنگ له لغوي پلوه: د بېلابېلو ژبو فرهنگونو او قاموسونو د اهنگ لغوي مانا په بېلابېلو بڼو خو یو بل ته په نږدې مانا کارولې ده، قاموسونو اهنگ د (اواز، غږ، غاړه، د اواز وزن، تکل، اراده، دود، طریقه، لحن، مقصد، د گنبدې او محراب کوږېدل، ژي، خنډه، کناره، صف، غږیز تغیر، کتار) په مانا کارولی دی.

په انگلیسي قاموسونو کې د اهنگ لپاره د ریتم (Rhythm) نوم لیکل شوی چې د «وزن، سجع، تال، موسیقي، نڅا...» په مانا راغلی دی.

ځینو بیا **میلودي:** (د اساسي تون د اواز حرکت)، **خج:** (د اساسي غږونو سپک او درانده تلفظ کېدل)، **شدت:** (دروند او سپک تلفظ او د تون قوت)، **ریتم:** (په عبارتونو د خجنو او ناخجنو څپو بدلېدل)، **لحن:** (په خبرو کې غږیز تغیر، بېلتون او پیوستون: له ځنډ او خنډ پرته یوه کلمه له بلې سره لوستل) دا ټول د اهنگ برخې گڼلې^(۷) او وایي چې دا ټول په گډه اهنگ جوړوي.

ب- اهنګ له اصطلاحې پلوه: له اصطلاحې پلوه هم اهنګ په بېلابېلو ډولونو تعريف شوی دی، ځينې وايي ((اهنګ د غږونو يو داسې ترکيب او اوډون دی چې جگوالی او ټيټوالی لري يا زير و بمي بڼه مومي. او يا هم په نظم کې د لفظونو ترمنځ يو غږيز امتزاج يا گډ منظم ترکيب دی چې پر خج د نظم وزن او موسيقي برابروي))^(۸) ځينو بيا د ترکيبونو منظمې ادا ته اهنګ ويلى دی.

ځينې نور وايي: ((د غږونو موج او موسيقيت ته اهنګ ويل کېږي، له جملو، فقرو او عبارتونو سره اړه لري، په دې مانا چې د ژبې د نحوې گروپونو ځانگړنه ده))
اهنګ له څلورو ځانگړنو څخه رامنځته کېږي: لوړوالی او ټيټوالی يا زير و بمي، شدت يا زنگ، وخت يا امتداد))^(۹)

قافيه: ځينو ادبپوهانو قافيه او رديف هم د وزن او نظم يو رکن گڼلی او وايي همدا قافيه ده چې د وزن او نظم د جوړښت او ښکلا سبب گرځي. خو ځينې نور بيا قافيه د وزن په اساسي ارکانو کې نه راوړي. دلته غواړو قافيه هم له لغوي او هم له اصطلاحې پلوه په لنډو ټکو کې توضيح کړو.

الف- قافيه له لغوي پلوه: قافيه چې په همدې بڼه او جوړښت يې په پښتو او دري کې کاروو، اصلاً عربي کلمه ده ((د عربو په لغت کې وروسته، شا، خټ او ورپسې تلونکي ته وايي))

ب- قافيه له اصطلاحې پلوه: ((د بيتونو د دورونو د پای کلمو همغږۍ ته وايي، يا په بله وينا د مصرع بيت د هرې مسرې او د هر نامصرع بيت د پای کلمه چې شعر ورباندې

ختمپرې او اعاده يې په ورپسې بيتونو کې لارمه وي، قافيه گڼل کېږي. يا هم هغه کلمې چې د دورونو په پای کې لارمه هماهنگي ولري د قافيې کلمې گڼل کېږي.))^(۱) په بله وينا: دوه او يا څو بېلابېلې کلمې چې په خپل منځ کې يو او يا هم تر هغه زيات مشترک غږونه يا توري ولري، په خپل منځ کې هم قافيه گڼل کېږي.

رديف: ځينو ادبپوهانو رديف هم د وزن يوه برخه گڼلې، خو ځينو نورو بيا رديف په قافيې پورې تړلې عنصر بللی، کله چې قافيه نه وي، نو د رديف بحث اصلاً هېڅ مطرح کېږي نه، خو کله چې په يوه نظم کې قافيه راشي او بيا ورپسې رديف، نو رديف هم د نظم يا وزن په جوړښت کې خپل رول لوبوي. دلته غواړو رديف له لغوي او اصطلاحي پلوه په لنډيز سره معرفي کړو:

الف- رديف له لغوي پلوه: ((رديف په لغت کې پر يوه اس باندې د چا تر شا دويم سور، کېر، خېره، کتار، چيل، پسې شا، ترڅنگ، غبرگو سور او دوه سورو ته وايي.))

ب- رديف له اصطلاحي پلوه: ((رديف له قافيې څخه بېلې او مستقلې هغه (يوه يا څو) کلمې يا وييکي دي چې په ټولو بيتو کې عيناً تکرارېږي.))^(۱)

په بله وينا رديف هغه يوه يادوه خپلواکې کلمې يا ناخپلواک مورفيمونه دي چې په نظم کې تر قافيې وروسته په يوه شکل او يوه مانا تکرارېږي. او نظم ته مانيزه او شکلي ښکلا ورکوي. يا ((رديف هغه کلمه يا کلمې دي چې تر قافيې وروسته په يوه شکل او تقريباً په يوه مانا تکرارېږي، رديف په نظم کې اختياري بڼه لري، خو کله چې په قافيه وال نظم کې تر

قافيې وروسته راشي، په نورو مقفې مسرو کې يې راوړل ضروري دي))، (۲) دا قاعده په غزل، قصيده او يو شمېر نورو فورمونو کې دزيات تطبيق وړ ده. تر دې يادونو وروسته اوس راځو وزن ته!

وزن: لکه څنگه چې دمخه مو يادونه وکړه، کله چې د نظم د رغنده توکونو په باب خبرې کېږي، نو د ځينو خلکو ذهن ته تر ټولو دمخه د قافيې او ردیف خبره ودرېږي، چې گنې دا به د نظم اساسي توکي وي، خو کله چې څوک د نظم اساسي جوړښت ته ځير شي بيا ورته پته لگي چې قافيه او بيا تر هغه وروسته ردیف د نظم په فروعاتو کې راځي، نه په اساسي ارکانو کې. د نظم اساسي رکن په حقيقت او واقعيت کې (وزن) دی، البته قافيه او ردیف په تېره بيا قافيه په مقيدو نظمونو کې په خپل وار سره د وزن په جوړښت کې خپل نقش لري، خو د نظم د اساسي رکن په توگه تر ټولو د مخه (وزن) اساسي نقش لري. دلته غواړو (وزن) هم له لغوي او هم له اصطلاحي پلوه په لنډيز سره معرفي کړو:

الف- وزن له لغوي پلوه: وزن له لغوي پلوه (تول، اندازه، د عروضو په علم کې د شعر بحر، عزت، قدر وقيمت، محتوا، پيمان) او د انډول مانا ورکوي، په پښتو، دري او ځينو نورو ژبو کې تقريباً په يوه شکل او يوه مانا کارول کېږي، خو اصلاً دا هم د نظم په شان عربي کلمه ده، په عربي کې دا کلمه ثلاثي مجردة بڼه او مصدرې حالت لري، اوزان، توازن، وزين، متوازن او نورې کلمې له همدې (وزن) څخه مشتق شوي دي.

ب- وزن له اصطلاحي پلوه: ادبپوهان وايي: ((د شعر وزن د هغه نظم او تناسب زېږنده ده چې د کلمو په غږونو کې

رامنخته کېږي)) وزن د نظم اساسي رکن دی، له وزن پرته د نظم اندول نه برابرېږي په حقیقت کې هېڅ رغښت نه مومي. د وزن په جوړښت کې تر ټولو زیات او مهم څیز څپه ده، چې وزن ترې جوړښت مومي، د څپو د شمېر له اندول پرته وزن خپل وزن له لاسه ورکوي.

وزنپوهان وايي: ((وزن په پرله پسې ډول د ترنمي ټوټو د ټاکلي نظام ترتیب دی چې په کلمو کې د لنډو او اوږدو څپو له ټاکلي ترتیب څخه رامنخته کېږي.

یا هم: د خبرو په غږونو کې تناسب او نظم ته وزن وايي))^(۱۳)
ځینو بیا وزن پر کمي او کیفي برخو وېشلی، په دې مانا چې ((که چېرې د څپو زماني امتداد د وزن بنسټ شي، نو د پته کمي وزن وایي، خو که چېرې د شعر ځینې څپې د غږ د لوړوالي او ټیټوالي یانې زیر و بم له مخې عیاري او منظمې شي، نو د پته کیفی وزن وایي)) په هغه ډول کې چې یوازې د څپو شمېر د نظم بنسټ ګڼل کېږي، ((یانې دا چې د یوې مسرې د څپو شمېر له بلې سره مساوي شي، هغه ته (عددي وزن) ویل کېږي))^(۱۴)

ځینو ادبپوهانو یا وزنپوهانو په ځینو ژبو کې (څپه) د (وزن) ځانګړنه ګڼلې او ځینو نورو بیا (متحرك غږونه) د وزن اساسي بنسټ ګڼلی دی.

ځینې نور بیایي: ((وزن، د بېلابېلو اجزاو تر منځ یو کیفی تناسب دی، دا تناسب چې په مکان کې رامنخته شي قرینه ورته وایي او که په زمان کې واقع شي وزن ورته وایي))^(۱۵)
اوس غواړو نظم له لغوي او اصطلاحي پلوه معرفي کړو:

الف- نظم له لغوي پلوه: له لغوي پلوه ((د مرغلرو پپیلو، ترتیبولو، سینگارولو، شعر ویلو او وزنوال کلام ته ویل کېږي))^(۱۵) د نثر (پاشلو) مخالفه مانا ورکوي. خپله د (نظم) کلمه چې موږ یې په پښتو، دري او ځینو نورو ختیزو ژبو کې کاروو، هم یوه عربي کلمه ده، په عربي کې دې ته (ثلاثي مجرد) لغت وايي، په دې مانا چې له (دریو تورو) جوړ شوی او د تجزیې وړ نه دی، له دې دریو تورو چې یو هم کم شي، کلمه خپله مانا له لاسه ورکوي. دا کلمه مصدری حالت لري، ناظم، منتظم، منظم، نظام، انتظام، تنظیم او نورې کلمې هم له همدې مصدری حالت څخه راوتلي، چې بېلابېلې ماناوې ورکوي.

ب- نظم له اصطلاحي پلوه: ((نظم هغه کلام دی چې وزن او اهنګ ولري)) قافیه، ردیف هم په نظم کې کارول کېږي او د نظم د لابنه تنظیم او خوندورتیا سبب ګرځي. خو تر ټولو مهم عناصر یې وزن او اهنګ ګڼل شوي دي، په تېره بیا وزن، یانې هر موزن کلام نظم ګڼل کېږي.

د نظم تر دې لغوي او اصطلاحي شننې وروسته اوس راځو خپلې فرضیې ته چې د نظم رغنده توکونه کوم دي؟ وزن دی، اهنګ دی، قافیه ده، ردیف دی، څپه ده، خج دی، غږ دی او که کوم بل څه؟؟؟

دې کې شک نه شته چې غږ، څپه، خج، اهنګ او وزن ټول د نظم رغنده برخې جوړوي، خو که دلته په ترتیب سره یادونه وکړو، لومړی غږ وڅېړو، نو دا به راته په ډاګه شي چې غږ په یوازې ځان وزن نه جوړوي، غږ یوازې د غږ په توګه د مطالعې وړ دی، پر نورو اجزاو د تجزیې وړ هم نه دی، کله چې غږونه

سره یو ځای شي نو پر څپه بدلېږي، دلته گورو چې یو انکشاف رامنځته شو، البته غږ د ژبې اساس گڼل کېږي، چې له هغه پرته ژبه نه شي رامنځته کېدی، خو یوازې د بنسټ په توگه د بحث وړ دی، کله چې د غږونو تر امتزاح وروسته څپه رامنځته شي نو که له څپې سره نورې څپې یو ځای نه شي، نو څپه هم په یوازې ځان د اهنګ او وزن د جوړېدو سبب نه گرځي، البته هره څپه خپل خپل اهنګ لري، خو دا یو څپیز اهنګ په انفرادي ډول د ټول نظم د جوړښت سبب نه گرځي، البته که د څپو له تعدد او ترکیب څخه سنجول شوی اهنګ رامنځته شي، نو همغه مقصود اهنګ گڼل کېږي، که خپله اهنګ په انفرادي ډول په پام کې ونیسو، له اول غږونو څخه رامنځته کېږي، که چېرې د یوې خلاصې څپې اهنګ په پام کې ونیسو، نو تر هغه چې پرې بله څپه زیاته شوې نه وي اهنګ نه قطع کېږي او امتداد پیدا کوي، مقصود اهنګ همغه دی چې سنجول شوی او د وزن په تول تللی وي، وزن همدې ته ویل کېږي چې دغه ټول پورته یاد شوي عناصر د یو منظم ترکیب، قاعدي او قانون په چوکاټ کې راوړي، صیقل یې کړي او ویې تلي. وزن مانا تلنه، برابر ونه، صیقلونه او انډول. د ساري په توگه په منظوم کلام په تېره بیا په پښتو منظوم کلام، لکه غزل، قصیده، رباعي، قطعه او ځینو نورو کې یوه عامه قاعده داده چې د څپیز جوړښت له مخې یې د څپو شمېر سره برابر دی، خو په ځینو لس څپیزو غزلو کې بیا د وزن د پوره کېدو په خاطر ناظم اړ دی چې پر بې قافيې مسرې یوه څپه زیاته کړي، کېدی شي د څپو لندوالی او اوږدوالی ددې سبب گرځي چې د اهنګ کمښت احساس شي

او وزن يې پوره نه شي، وزن دغه انډول برابر وي او په پای کې نظم خپل جوړښت پوره کوي، نو ځکه خو ويلاى شي چې نور عناصر ټول په گډه د وزن ارکان گڼل کېږي او وزن بيا په خپل وار سره د نظم اساسي رکن. په لنډيز سره ويلاى شو چې نظم مانا وزن، نظم چې وزن ونه لري، نظم نه گڼل کېږي، البته په دې باب ډېر اوږد بحث کېدى شي خو موږ هڅه وکړه چې هر څه په ډېر لنډيز سره بيان کړو.

اخځونه

- (۱) پښتو غږ پوهنه او وييپوهنه، پوهنوال محمد صابر خویشکی، صميم ادبي ټولنه کابل، ۱۳۸۸ ل کال، ۱۱ مخ.
- (۲) وزن شعر دري، دوکتور محمد افضل بنوال، سعيد خپرونه ټولنه کابل ۱۳۹۳ ل کال، ۶۲ مخ.
- (۳) پښتو ازاد نظم، لعل پاچا ازمون، د ختيزي سيمي ليکوالو او ژورناليستانو خپلواکه ټولنه، ننگرهار ۱۳۹۳ ل کال، ۴ مخ.
- (۴) پښتو عروض، دروېش دراني، صحاف نشراتي موسسه، کوټه، (۲۰۰۷) م کال، ۴۴ مخ.
- (۵) د پښتو ادبياتو لرغوني او منځني دورې، سرمحقق هېوادمل، دانش خپرندويه ټولنه، پېښور ۱۳۷۹ ل کال، ۱۰۴ مخ.
- (۶) پښتو شعر څنگه جوړېږي، پوهاند دوکتور مجاور احمد زيار، دانش خپرندويه ټولنه، پېښور ۱۳۹۰ ل کال، ۱ مخ.
- (۷) پښتو ازاد نظم: لعل پاچا ازمون، د ختيزي سيمي د ليکوالو او ژورناليستانو خپلواکه ټولنه، ننگرهار ۱۳۹۳ ل کال، ۲-۵ مخونه.
- (۸) پښتو ازاد نظم: لعل پاچا ازمون، د ختيزي سيمي د ليکوالو او ژورناليستانو خپلواکه ټولنه، ننگرهار ۱۳۹۳ ل کال، ۶ مخ.
- (۹) وزن شعر دري، دوکتور محمد افضل بنوال، سعيد خپرندويه ټولنه، کابل ۱۳۹۳ ل کال، ۵۳ مخ.

- (۱۰) قافیه پوهنه، پوهندوی ډاکتر محمد اجان حقپال، کابل پوهنتون، کابل ۱۳۹۱ ل کال، ۹ مخ.
- (۱۱) قافیه پوهنه، پوهندوی، ډاکتر محمد اجان حقپال، کابل پوهنتون، کابل ۱۳۹۱ ل کال، ۱۱ مخ.
- (۱۲) د پښتو شعر هندسي جوړښت، محمد اسمعیل یون، یون کلتوري یون، ۱۳۸۷ ل کال، کابل ۲۶ مخ.
- (۱۳) وزن شعر دری، دوکتور محمد افضل بنسوال، سعید خپرندویه ټولنه، کابل ۱۳۹۳ ل کال، ۱۴-۱۵ مخونه.
- (۱۴) وزن شعر دری، دوکتور محمد افضل بنسوال، سعید خپرندویه ټولنه، ابل ۱۳۹۳ ل کال، ۱۶ مخونه.
- (۱۶) - وزن و قافیه شعر فارسی، تقی وحیدیان گامگار، تهران، ۱۳۹۳ ل کال، ۲ مخ.
- (۱۵) وزن شعر دری، دوکتور محمد افضل بنسوال، سعید خپرندویه ټولنه، کابل ۱۳۹۳ ل کال، ۷ مخ.
-

"War and Culture in Afghanistan"

Collection of Different Articles

JANG AW FARHANG WAR AND CULTURE

د افغانستان ملي تحريك
www.melitahrik.com

د ليكوال د خپرونو لړ: ۴۲
د خپرونډوی د خپرونو لړ: ۹۷

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**